

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

**MÜDAHALECI DEVLETEN PİYASA EKONOMİSİNE
DEĞİŞEN REFAH DEVLETİ ANLAYIŞI
Doktora Tezi**

ÖZLEM ÖZKÖK

İstanbul, 2010.

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

**MÜDAHALECI DEVLETEN PİYASA EKONOMİSİNE
DEĞİŞEN REFAH DEVLETİ ANLAYIŞI**
Doktora Tezi

ÖZLEM ÖZKÖK

İstanbul, 2010.

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TEORİSİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi
ÖZLEM ÖZKÖK'nin tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
25.01.2010 tarih ve 2010-1/27 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy
çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 08.06.2010

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. RONA TURANLI
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. SUAT OKTAR
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. GÜLDEN ÜLGEN
4) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.AHMET YILMAZ
5) Jüri Üyesi : PROF.DR.AHMET İNCEKARA

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TABLO LİSTESİ	iv
KISALTMALAR	v
1. GİRİŞ	1
2. DEVLETİN TANIMI, DOĞUŞU VE TARİHSEL GELİŞİMİ	5
2.1. Bir Kurum Olarak Devlet Kavramı	9
2.2. Devletin Doğuşu ve Devletin Doğuşu Üzerine Yaklaşımlar.....	10
2.2.1. Doğal Oluşum Yaklaşımı.....	12
2.2.2. Uzlaşmacı Yaklaşım.....	14
2.2.2.1. Zorunlu Uzlaşma Yaklaşımı.....	14
2.2.2.2. Gönüllü Uzlaşma Yaklaşımı.....	15
2.2.3. Çatışmacı Yaklaşım.....	18
2.2.3.1. Topluluklararası Çatışma Yaklaşımı.....	18
2.2.3.2. Sınıflararası Çatışma Yaklaşımı.....	19
2.2.4. Ekonomik Yaklaşım.....	20
2.3. Keynes Öncesi Ekonomik Teori ve Devlet.....	20
2.3.1. Kavramsal Bütünsellik ve Tarihsel Perspektif.....	20
2.3.1.1. İlkçağda İktisâdi Yaşam.....	25
2.3.1.2. Ortaçağda İktisâdi Yaşam.....	26
2.3.2. Merkantilizm (Ticari Kapitalizm) ve Devlet.....	29
2.3.2.1. Merkantilizmin İktisâdi Düşüncesi.....	30
2.3.2.2. Merkantilizmin Temel İlkeleri.....	32
2.3.2.3. Merkantilizmin Çöküşü.....	33
2.3.3. Liberal İktisat Okulu.....	34
2.3.3.1. Fizyokrasi (Tarımcı Liberalizm) ve Devlet	36
2.3.3.2. Fizyokrasinin Temel İlkeleri.....	39
2.3.3.3. Fizyokrasinin Çöküşü.....	43
2.3.3.4. Klâsik - Neo Klâsik İktisâdi Okul ve Devlet.....	44

3. REFAH DEVLETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİM SÜRECİ	53
3.1. Refah Devletinin Evrimi ve Düşünce Akımları.....	54
3.2. Refah Devletinin Temel Özellikleri.....	58
3.3. Refah Devletinin Tarihsel Gelişimi.....	60
3.3.1. 1880 Yılı Öncesi Birinci Dönem.....	61
3.3.2. 1880-1945 Yılları Arası İkinci Dönem.....	64
3.3.2.1. Sanayileşme Çağı ve Sanayi Devriminin Refah Devleti Üzerindeki Etkileri.....	66
3.3.2.2. 1929 Ekonomik Bunalımı ve Sosyo-Ekonomik Kurumlaşmanın Yeniden Yapılandırılması.....	69
3.3.2.3. Keynesyen İktisat ve Refah Devletinin Yükselişi.....	73
3.3.3. 1945-1975 Yılları Arası Refah Devletinin Altın Çağı.....	79
3.4. Farklı Bakış Açılarına Göre Refah Devleti Modelleri.....	83
3.4.1. Gosta Esping-Andersen Temel Üçlü Sınıflandırması.....	84
3.4.1.1. Muhafazakâr (Korporatist) Yanlı Refah Rejimleri.....	84
3.4.1.2. Liberal Yanlı Refah Rejimleri.....	86
3.4.1.3. Sosyal Demokrat Yanlı Refah Rejimleri.....	86
3.4.2. Refah Sistemlerine Yönelik Yaklaşımlar.....	88
3.4.2.1. Seçicilik ve Evrensellik Yaklaşımı (Selectivity and Universality Approach).....	91
3.4.2.1.1. Seçicilik Yaklaşımı (Selectivity Approach)	91
3.4.2.1.2. Evrensellik Yaklaşımı (Universality Approach).....	92
3.4.2.2. Kurumsal ve Kalıntı Yaklaşım (Institutional and Residual Approach).....	93
3.4.2.2.1. Kurumsal Yaklaşım (Institutional Approach).....	93
3.4.2.2.2. Kalıntı Yaklaşımı (Residual Approach).....	94
3.4.2.3. Yakınlaşma ve Uzaklaşma Yaklaşımı (Convergence and Divergence Approach).....	95
3.4.2.3.1. Yakınlaşma Yaklaşımı (Convergence Approach).....	95
3.4.2.3.2. Uzaklaşma Yaklaşımı (Divergence Approach).....	96

4. PİYASA-DEVLET-KÜRESELLEŞME ÜÇLÜSÜ VE REFAH DEVLETİNİN BUNALIMI.....	97
4.1. Piyasa ya da Devlet	97
4.2. Devleti Ekonomiye Çeken Nedenler.....	99
4.2.1. Piyasa Başarısızlığı.....	100
4.2.1.1. Dışsallıklar ve Kamusal Mallar.....	101
4.2.1.2. Artan Getiriler ve Eksik Rekabetçi Oluşumlar	104
4.2.1.3. Piyasa Kusurları.....	106
4.2.1.4. Dağılımdaki Eşitsizlik.....	107
4.2.1.5. Konjonktürel Dalgalanmalar.....	108
4.2.2. Piyasa Dışı Başarısızlıklar: Arz ve Talep Koşulları.....	110
4.2.2.1. Piyasa Dışı Talebin Özellikleri.....	110
4.2.2.2. Piyasa Dışı Arzın Özellikleri.....	111
4.2.2.3. Piyasa Dışı Arz-Talep İlişkisi ve Denge Noktası	112
4.3. Küreselleşmenin (Globalizasyon) Doğuşu ve Değişen Koşullar.....	113
4.3.1. Küreselleşme Nedir? Nasıl Doğmuştur?.....	113
4.3.2. Küreselleşme Sonrası Refah Devletinin Bunalımı ve Alternatif Çözüm Arayışları	116
4.4. Küreselleşmenin Kamu Yönetimine Etkileri.....	121
4.4.1. Ulus-Devletin Aşınması, Sivilleşme ve Kamu Yönetiminde Değişim	122
4.5. Etkin Devlet Anlayışı ve Etkin Devletin Araçları Olan Yeni Yönetim Tarzları.....	123
4.5.1. Toplam Kalite Yönetimi (Total Quality Management).....	124
4.5.2. Yönetişim (Governance)	125
4.5.3. Yeni Kamu Yönetimi (New Public Management).....	128
4.5.4. Performans Odaklı Yönetim (Performance Based Management)....	130
4.5.5.Özelleştirme (Privatization)	131
4.5.6. Elektronik Devlet (E-Devlet/E Government).....	141
5. SONUÇ.....	144
KAYNAKÇA.....	149

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1 : Geleneksel Devlet ile E-Devletin Karşılaştırılması.....143

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
APEC	Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
AR-GE	Araştırma Geliştirme
BM	Birleşmiş Milletler
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirketler
DSİ	Devlet Su İşleri
FED	Federal Reserve Bankası
GATT	Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IBDR	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
İÖ	İslâmiyetten Önce
IMF	Uluslararası Para Fonu
KİT	Kamu İktisâdi Teşebbüsleri
MÖ	Milattan Önce
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği

TKY Toplam Kalite Yönetimi

WTO Dünya Ticaret Örgütü

1. GİRİŞ

Bütün insanların tüm istek ve arzularının tamamıyla ve anında karşılanmış olduğu bir dünyayı hayal etmek oldukça güçtür. Çünkü toplumu meydana getiren bireyler ve kurumların kendilerine farklı nitelikte fayda ve kâr sağlayan mal ve hizmetleri kullanma istekleri sonsuzken, bu mal ve hizmetlerin üretimi için gereken kaynaklar ise sınırlı durumdadır. Bu durum, tüm toplumları farklı ölçüde de olsa kıtlık sorunuyla karşı karşıya bırakmış durumdadır.

İhtiyaçların sonsuz, kaynakların ise sınırlı olduğu günümüz dünyasında hangi maldan ne kadar, kim için, hangi yöntemle ve kim tarafından üretileceği gün geçtikçe önem arz eden bir konu haline almaktadır. Yakın zamana kadar tüm bu sorunlara bir çözüm yolu arayan, bir uçta piyasa ekonomisinin öbür uçta da pür devletçi ekonominin yer aldığı iki kutuplu bir sistem karşımıza çıkmış durumdaydı. Ancak son zamanlarda yaşanan gelişmeler, devlet ile piyasa ekonomisinin bir arada olduğu üçüncü bir yolun varlığını refah devletini (welfare state) gündeme getirmiş bulunmaktadır.

Tarihsel perspektif açısından devlet olgusu, toplumların sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre bir evrim geçirmiştir. Göçebe yaşam süren ilkel topluluklarda, bugünkü anlamıyla bir devlet kavramı söz konusu değilken, tarım toplumuna geçilmesiyle birbiri üzerinde egemenlik kuran feodal nitelikte derebeylikler oluşmuştur. Onsekizinci yüzyılın sonlarındaki sanayi toplumu ise bugünkü anlamıyla modern ulus yapısını ortaya çıkarmıştır İlkçağ`da malın malla değişimi niteliğinde olan ve trampa adı ile anılan ticari ilişkiler, Ortaçağ`da denizaşırı ülkelerdeki keşifler sayesinde gelişmiştir. Batı Avrupa`ya

akan altınlar, ticari kapitalizmin büyümesine yol açmıştır. Merkantilist dönem sıfatıyla adlandırılan bu dönem, gerek dış ticarete gerekse de ihracata çok büyük bir önem vermiştir. Özellikle ihracat artışı ile birlikte yaşanan fiyat artışları gelir bölüşümünü kâr olarak gelirden pay alan kapitalist sınıf lehine geliştirmiştir. Bunda teknolojik gelişmelerin, insan gücünün makine ile ikame edilmesinin de büyük bir etkisi olmuştur. Ancak merkantilist düşüncenin etkisiyle devletin bütün desteğini sanayiye yönlendirip tarım kesimini ihmal etmesi ve mali reformların gerçekleştirilememesi yeni arayışlara neden olmuş ve dünya “Fizyokrazi” denilen yeni bir akımın doğuşuna şahit olmuştur.

Onsekizinci yüzyılın ortalarında sınai kapitalizmin doğuşu yani fizyokrazi ile başlayan ve laissez-faire anlayışına dayanan liberalizm, özellikle İngiltere ve Fransa’da ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte kapitalizm temel üretim biçimi haline gelmiş, işçi sınıfının (proletarya) doğuşuna şahit olmuştur. Ancak, bütünüyle mülksüzleşip kentlere göç eden ve geleneksel ilişkilerinden kopan bu sınıf “Vahşi Kapitalizm” olarak da adlandırılan bu yıllarda insanlık dışı yaşam koşulları altında varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. “Gece bekçisi” ya da “Jandarma” gibi terimlerle adlandırılan devletin “Sözleşme Özgürlüğü”nü gerekçe gösterip emek ile sermaye arasındaki ilişkilere karışmaması eşitsiz güç ilişkilerindeki dengenin iyice bozulmasına neden olmuştur. Kapitalizmin bu yapısal krizi, 1929 yılında yaşanan ekonomik bunalımı ile devletin ekonomide varlığının gerekliliği tekrar gündeme getirmiştir. Ekonomik bunalım sonrası devletin kamusal alandaki etkinliği daha da artmış ve devlet piyasalara müdahale eden, ekonomik politikaları yönlendiren, sosyal açıdan yardıma muhtaç kesimleri finanse eden bir “Refah Devleti”ne dönüşmüştür. İkinci Dünya Savaşı’yla birlikte devletin ekonomideki ağırlığının daha da artması refah devletlerinin etkinliklerini daha da genişletmiştir.

1973 petrol krizi ile o zaman kadar görülmemiş olan stagflasyon (durgunluk içinde enflasyon) olgusunun tüm dünyada varlığını hissettirmesiyle yaşanan olumsuzluklar, keynesgil politikalara olan inancı sarsmıştır. Ağır eleştirilere uğrayan refah devleti anlayışı zamanla yerini, neo liberal politikalara bırakmak zorunda kalmıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde bugüne kadar hiç görülmemiş olan gelişmeler sonucunda, ekonomi, siyaset, yönetim, bilgi, eğlence ve iletişim alanlarında inanılmaz hızlı bir değişim içerisine girilmiş bulunmaktadır. Bu değişimlere paralel olarak, sınırların aşılması ve tüm piyasaların bütünleşmesiyle birlikte dünyada “Küreselleşme” (Globalization-Globalleşme) denilen yeni bir aşamaya gelinmiştir.

Küreselleşme günümüzde tüm alanlarda etkisini gösteren geniş kapsamlı bir olgudur. Küreselleşmeyle birlikte bir toplumsal dönüşüm yaşanmış, ulus devleti artık dünya coğrafyasında oyunun kurallarını belirleyen önemli bir aktör olmaktan çıkmış; yerelleşme, bölgeselleşme ve bloklaşma eğilimleri kamu yönetimi alanında yeni birtakım yönetim tarzlarını gündeme getirmiş bulunmaktadır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk olarak devlet nedir? Nasıl doğmuştur? Devletin doğuşuyla ilgili yaklaşımlar kısaca ele alınmaya çalışılmıştır. Tarihsel bir perspektif içerisinde sırasıyla İlkçağ`dan başlayarak, Ortaçağ, ticari kapitalizm olarak da adlandırdığımız merkantilizm ve ardından tarımcı liberalizm yani fizyokrasi, klâsik ve neo klâsik iktisâdi okul ele alınmıştır. Fizyokratlar, klâsik iktisatçılar ve neo klâsik iktisatçılarsa kökenleri İlkçağ`a kadar uzanan liberalizmin gerek siyasal gerekse de iktisâdi düşünce sistemi içinde yer almasında büyük bir rol oynamıştır.

İkinci bölümde; refah devletinin tanımı ve temel özellikleri tarihsel gelişim süreci içinde ele alınmaya çalışılmıştır. 1980 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere ele alınarak incelenen bu süreçte sanayi devriminin 1929 ekonomik bunalımının ve keynesyen iktisadın etkilerinin yadsınmayacak güçte olması bu üç önemli olayı ayrı birer başlık altında incelemenin gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. “*General Theory of Employment, Interest and Money*” adlı eseri ile refah devletinin kuramsal alandaki oluşumunu sağlayan John Mard Keynes, devletin ekonomideki varlığının kaçınılmazlığı üzerinde durmuş ve o güne kadar var olan paradigmayı derinden sarsmıştır. Ardından farklı bakış açılarına göre refah devleti yaklaşımları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde; küreselleşme olgusu piyasa ve devlet ikilisi ile birlikte incelenmiş, devleti ekonomiye çeken belli başlı nedenler ele alınarak, ekonomide devletin yeri ve varlığı sorgulanmıştır. Bu bölümde ayrıca devlet ekonomideki yerini hangi alanlarda ve zamanlarda hissettirmeli? Sorularının cevabı aranmış, küreselleşme sonrası ulus devletin çözülüşü ve yeni sağın (new right) yükselişi, kamu yönetimdeki değişimle birlikte gündeme gelen yeni yönetim tarzlarıyla birlikte kısaca ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise; hangi koşullarda, zamanda, mekânda ve ülkede olursa olsun devlet olmadan hiçbir ekonomik sistemin şimdiye kadar var olmadığı ve var olamayacağı gerçeği sorgulanmıştır.

2. DEVLETİN TANIMI, DOĞUŞU VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Ekonomik olaylar arasındaki ilişkiler, insanların davranışları çok değişik ve karmaşık olduğundan dolayı tabiat olayları kadar kesin bir çerçeve içerisinde incelenemez. Hintli bir iktisatçı bir ekonomi dersinde: “Eğer iyi, dürüst bir iktisatçıysanız, dünyaya yeniden fizikçi olarak gelirsiniz. Ama kötü, şeytani fikirli biri iktisatçıysanız, o zaman dünyaya bir sosyolog olarak gelirsiniz” demiştir¹. Ekonomistler insanlarla ilgili bir konunun kesin bir matematiksel yargının sonucunu taşımasını istediğinden çoğu çalışmanın içerisinde özellikle ekonometrik çalışmalara ağırlık verirler. Ancak iyi ekonomistler konuşmacının tümüyle farklı bir şeyden söz ettiğinden konunun çok zor olduğunu görürler. Ekonomi fizikten daha zordur neyse ki sosyoloji kadar değil. Ekonominin zorluğu onun karmaşıklığındadır aslında. Onu alıp bir kutuya koyamazsınız. Ama fizik basit, denetlenebilir sistemleri açıklamakta çok iyidir². “Su atmosfer basıncında 100°C derecede kaynar”. Bu kanun, atmosfer basıncının aynı olduğu her yerde geçerli olduğundan kesinlik vardır³. Ancak ekonomi kanunun etkileyen etmenler çok sayıda ve değişken olduğundan bir kesinlik söz konusu değildir. İktisattaki kuramsal inşaların bu özelliği, geçmişe ait literatürü yeniden gözden geçirmemiz için yeni bir gerekçe oluşturmaktadır⁴.

Günümüzde ekonomi kitaplarının herbirinde herhangi bir ekonomik sorunun düzeltilmesinin ilişkin çok sayıda çözüm önerisi bulabilmek mümkündür. Örneğin; tüketici son lirasını en çok fayda sağlayacağı mala harcayarak fayda maksimizasyonu, üreticiyse son lirasını en çok ürün elde edeceği faktöre harcayarak kâr maksimizasyonu elde etmeye çalışır. Ya da ekonomide deflasyonist bir açık söz konusu ise var olan işsizliği

¹ Paul Krugman, **Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah**, Neşenur Domaniç (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2002, s. Önsöz: IX.

² Krugman, **Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah**, s. Önsöz: IX.

³ Rasih Demirci, **Ekonominin Temelleri**, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Yayın No:24, 1996, s. 5.

⁴ William J. Barber, **A History of Economic Thought**, Middlesex: Penguin Books, First Published, 1967, s. 15.

çözmek için genişletici, enflasyonist bir açık söz konusu ise de yaşanan enflasyonu aşağıya çekmek için daraltıcı bir politika uygulayabilmek mümkündür.

Her kavram, kendisini kullanan kalemin ve algılayan düşüncenin mahareti kadar anlam bulur. Bu nedendir ki toplumlar ve bireyler aynı kavramlara farklı içerik yüklerler⁵. İktisat bilgisinin niteliğiyle, iktisatçının dünyaya bakışını belirleyen unsurların tarihin belirli bir döneminde, belirli bir sosyal ortamda, herhangi bir disiplinden birinin dünyaya bakışıyla, o döneme özgü inançlar, istekler ve kaygılar arasındaki bağın varlığı yadsınmazdır⁶.

İktisatçılar varsayımlarını geliştirirken, sadece içinde bulunduğu toplumun bu istek, ihtiyaç ve kaygılarından değil, bunların şekillenmesinden, insan davranışları ve çeşitli kurumsal yapıları etkileyişlerinde de rol oynamaktadırlar. Kısacası iktisatçılar, toplumda egemen olan dünyaya bakış açılarından da etkilenmekte ve etkilendikleri bu bakış açılarının da toplumun üzerindeki hâkimiyetinde olumlu yönde etki yapmaktadırlar.

Teoride çözümü gerçekleştirilmiş olmasına karşın, gerçek yaşamda sorunlar hep vardır ve var olmaya da devam edecektir. Bunun nedeni ise teori ile pratik arasında yaşanan ikilemden kaynaklanmaktadır. Bir bilim adamı olandan çok olması gerekenle uğraşmalı, teorisini günlük hayata adapte etmemeli ve bugün için geçerli olan kuralların yarın için ne sonuç doğurabileceğini bilmelidir. Amaç hatalı olan bir uygulamayı devam ettirip belki olumlu bir sonuç doğurur yanılgısıyla hareket etmek değil, her zaman daha iyi bir yolun olduğuna inanıp zamanın koşullarına göre onu araştırıp bulmaya çalışmaktır. “Amaç daha iyi yol olunca, üreticinin otomobilin saatteki hızını mevcut yollara göre belirlemesini istemeyiz. Ancak,

⁵ Recai Coşkun, “Demokrasi Üzerine Çeşitleme”, **Yerel Siyaset**, Yıl: 1, Sayı: 9, (Eylül, 2006), s. 14.

⁶ Ayşe Buğra, **İktisatçılar ve İnsanlar**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 11.

üreticinin motorun hızını aracın hızı diye sormasını da hiç istemeyiz. Çünkü önemli olan motorun boşa çalışırken yaptığı hız değil, aracı taşıırken yaptığı hızdır. Gelir, harcama ve yasa yoluyla ekonomiyi sürekli etkileyen devletin ekonomideki ağırlığını yok saymak, tıpkı motorun hızını boşa ölçmeye benzer. Aracın ağırlığı azaltılabilir, ama yok edilemez. Nasıl ki gövde ile motor birbirini tamamlıyorsa, devlet ile birey de birbirini tamamlar”⁷.

1970 yılı Nobel ekonomi ödülünü alan P. A. Samuelson, “*İktisada Giriş*” adlı eserinin hemen ilk sayfalarında şu üç soruyu sormuştur: Hangi mallar, nasıl ve kimler için üretilecek? Samuelson, hemen sonra “kıtlık” sorununu analiz etmeye başlamıştır⁸. 1970’li yıllara kadar bu üç sorunu yukarıda da farklı isimlerle adlandırılan ancak aslında literatürde iki uçta yer alan iki iktisâdi sistem⁹ kendi çözüm yollarıyla çözmeye çalışmıştır. Biri tamamen ekonomide devletin varlığını savunan müdahaleci devlet sistemi, diğeri ise ekonomide sadece özel sektörün varlığına inanan serbest piyasa sistemi olan bu iki kutup, 1970’lerden sonra dünya konjonktüründe yaşanan hızlı ve çarpıcı gelişmeler sonucunda üçüncü bir yolun varlığını yani refah devleti anlayışını mümkün kılmıştır. Burada müdahaleci devlet anlayışının kişisel dürtüleri harekete geçirememesi, serbest piyasa ekonomisinin ise azınlığın çoğunluğu sömürmesinin etkisi inkâr edilememektedir. İki sistem bir sarkacın içindeymiş gibi düşünülürse, son zamanlarda sarkacın kutuplardan merkeze doğru eğiliminin arttığı ve salınımının daraldığı gözlemlenmiştir¹⁰.

Günümüzde, “hem devlet hem de özel sektörün bir arada varlığını sürdürdüğü karma ekonomi” adıyla adlandırılan bu refah devleti sisteminin, zamanın koşullarına daha hızlı cevap verebilmesi nedeniyle pekçok ülkede diğeri iki sistem yerini almış olduğu

⁷ Osman Demir, **Ekonomide Devlet**, 1. Baskı, Ankara: SPK, 1997, s. III.

⁸ Erdoğan Alkin, “*Sunu*”, M. I. Finley, **Antik Çağ Ekonomisi**, Hatice Palaz Erdemir (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, s. VI.

⁹ İktisâdi sistem; ekonomik dengenin sağlanması için, bazı hâkim etkenlere göre örgütlenmiş teknik usullerin uygulandığı, birbirine bağlı hukuki ve sosyal kurumlar bütünüdür. Joseph Lajugie, **Ekonomik Sistemler**, Nihal Önal (çev.), Sayı: 1363, İstanbul: Ekin Basımevi, 1968, s. 6.

¹⁰ Osman Demir, s. IV.

yadsınmayacak bir gerçektir. Bu karma ekonomiler, İskandinav ülkelerinin, Almanya, Avusturya ve Hollanda'nın korporatist sistemlerinden İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) daha parçalanmış sistemlerine kadar birçok değişik biçimlerde var olabilmektedir¹¹.

Tarihsel açıdan devlet olgusu incelendiğinde, toplumların sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre süreklilik taşıyan bir evrim geçirdiği gözlemlenmiştir. Göçebe hayat süren ilkel topluluklarda, bugünkü anlamıyla bir devlet kavramı söz konusu değilken, tarım toplumunda birbiri üzerinde egemenlik kuran feodal nitelikte derebeyliklerin varlığı görülmüştür. Sanayi toplumlarında ise, bugünkü anlamıyla modern ulus yapısını ortaya çıkmış bireylerin temel hak ve özgürlükleri önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönem, gerek bürokrasinin gerekse de kamu yönetiminin kurumsal anlamda gelişmeye başladığı bir dönem olmuştur. 1929 yılında dünya ölçeğinde etkili olan ekonomik kriz ve bunalım, devletin kamusal alandaki egemen konumunu daha da arttırmasına ve devleti piyasalara müdahale eden, ekonomik politikaları yönlendiren, sosyal açıdan yardıma muhtaç kesimleri finanse eden bir "Refah Devleti"ne giden adımların atılmasını sağlamıştır¹².

Özellikle, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında ABD'nin hegomonik bir güç olarak dünya ekonomisine yön verici refah devleti olgusunun daha da pekiştiği görülmüştür. Ancak, bu refah olgusu, Galbraith'in de belirttiği gibi, gelişmiş zengin ülkelerle sınırlıydı. Yoksul ülkeler için asla düşünülmezdi¹³.

¹¹ Robert A. Dahl, "Serbest Piyasa Neden Yeterli Değildir?", Larry Diamond ve March F. Plattner, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, Ergun Özbudun ve Levent Köker (çev.), Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994, s. 116.

¹² Demokaan Demirel, "Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: Etkin Devlet", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 60, (Ocak-Mart, 2006), s. 105.

¹³ John Kenneth Galbraith, **Kuşku Çağı: Sosyo-Ekonomik Düşünceler ve Sonuçları**, Nilfün Himmeloğlu ve Reşit Aşçıoğlu (çev.), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1980, s. 222.

1973 yılında etkisini ağır bir biçimde hissettiren petrol kriziyle birlikte ekonomi gözlemlenen stagflasyon olgusunun tüm dünya ekonomilerini olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle keynesyen politikalar ve refah devleti anlayışı ağır yaralar almıştır. Yeni sağ anlayış ise, bu dönemde neo liberal politikalar doğrultusunda gittikçe güçlenerek devletin ekonomideki müdahale alanının sınırlandırılması yönünde önemli adımlar attığı gözlemlenmiştir.

2.1. Bir Kurum Olarak Devlet Kavramı

“Devlet” hükümet de dâhil olmak üzere farklı gruplarda ele alınabilecek kurumların tümünü kapsayan genel bir kavramdır. Parlamento, yargı, polis, askerler, kamu iktisâdi teşebbüsleri (KİT) ve daha birçok kurum, toplumun düzenlenmesinde ve yönlendirilmesinde aktif rol oynarlar¹⁴.

Devlet fikri toplumların gelişimine paralel bir seyir izleyerek esrarlı, uzak ve korkutucu olarak algılanma biçiminden toplumda daha insanca bir kimlikle görünmeye başlamış, korkutucu baba kimliğine bürünmüş olan imajına sonradan annenin müşfik görüntüsü de eklenmiş; koruyucu güven verici bir devlet görüntüsü bireylerin zihnine yerleşmiştir¹⁵. Bireylerin artan istekleri devleti müdahaleci olmaya doğru itmiş ve refah devletinin temelleri atılmıştır. Devletin doğası, oluşumu ve niteliği üzerine yazılan yazıları kütüphanelere sığdırmak kolay olmamakla birlikte, elimizin altında gibi bize yakın, her an gördüğümüz gökyüzü kadar kuşatıcı bir olguyu çözdüğümüz, çözümlediğimiz ve kavradığımız söylenemez¹⁶.

¹⁴ Caslin Terry, “Devlet ve Ekonomi”, Mensur Akgün (çev.), **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Kemâli Subaşılı (drl.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları No: 64, (Kasım, 1993), s. 291.

¹⁵ Ramazan Gökbnar, Harun Özdemir ve Alparslan Uğur, “Küreselleşme Kışkıracındaki Refah Devletinde Sosyal Refah Harcamaları”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, (Temmuz, 2008), s. 158.

¹⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, “Devletin Yeniden Yapılanması”, **Doğu-Batı Dergisi**, 2. Baskı, Sayı:1, Yıl: 1, (Kasım, Aralık, Ocak 1997), s. 15.

Toplumsal gerçeğin önemli öğelerinden biri de hiç kuşkusuz devlettir ve devlet kurumunu kavrayıp açıklamak geçmişi, geleceği ve bugünü kapsayan bir zaman boyutu içinde yapılmalıdır¹⁷. Kısaca devlet insanlık tarihinin belli aşamalarında ortaya çıkmış ve bu aşamalar içinde şekillenmiş bir olgudur. Tarihin değişik dönemlerinde yapılan devlet tanımlarında¹⁸; yaşanan çağın özellikleri, siyasi ve idari yapısı, ideolojik yaklaşımlar gibi ana konular büyük rol oynamıştır. Buna bağlı olarak da zamanla devlete yüklenen görev ve fonksiyonlarda da değişimler yaşanmıştır. Öyle ise, toplu yaşamın sonucu olarak ortaya çıkan devleti; kurumlar bir toplumda oyunun kuralları ve insan ilişkilerini düzenleyen insani bir şekilde tasarlanmış yapılardır. Kurumlar insani müdahaledeki politik, sosyal ve ekonomik dürtüleri yapılandırır. Kurumsal değişme her zaman toplumların değişim tarzını şekillendirir ve böylece tarihsel değişimi anlamının anahtarı olur şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu anlamda devlet; belirli bir ülke üzerinde ve hükümetle temsil olunan üstün ve merkezi bir otoritenin hükmü ve gözcülüğü altında, belirli bir hukuksal ve otonom bir düzene bağlı olarak yaşayan insanlardan oluşan siyasal ve en geniş birliktir¹⁹.

Şu anki sorun, kendimizi dünyanın değiştiğine ve bizim de onunla beraber değişmemiz gerektiğine inanmaktır. Değişimin gerekliliğine düşünsel olarak, daha da önemlisi duygusal olarak inanmak doğru politikaların uygulanmasını kolaylaştıracaktır²⁰.

2.2. Devletin Doğuşu ve Devletin Doğuşu Üzerine Yaklaşımlar

Birlikte yaşamaya başladığı ilk günden itibaren insanoğlu “kamusal yarar”ı, “ortak iyi”yi belirlemek, karmaşık durumları çözümlmek gibi uğraşlardan oluşan “etkin yönetim” olgusuna cevap aramış ve aramaktadır da. Tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu şeklinde

¹⁷ Gencay Şaylan, **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1995, s. 15.

¹⁸ Douglass C. North, **Institution, Institutional Change and Economic Performance**, Reprinted, New York: Cambridge University Press, 1992, s. 3.

¹⁹ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s. 35-36.

²⁰ Ramazan Gökbunar ve Birol Kovancılar, “*Sosyal Refah Devleti ve Değişim*”, **İktisâdi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, (Güz, 1998), s. 266.

sınıflandırılan toplumsal aşamaların her diliminde etkin/daha iyi yönetim sorunsalına, sürecin olası kıldığı ölçüde geçerli olabilecek yaklaşımlar oluşturup, uygulamaya konulmuştur. Yönetme-yönetilme şeklinde işleyen etkin/daha iyi yönetim ihtiyacı, “devlet” olgusunu yaratmıştır²¹.

Kesin ve kapsamlı bir devlet tanımı vermeyi güç bulabiliriz ama otoyolda bizi durdurduğu, bize vergide son tarih uyarısı gönderdiği ya da elbette emeklilik aylığımızın en yakın postaneden ödenmesini organize ettiği zaman devleti tanıdığımızı düşünürüz²².

Günümüzde devlet olgusunun çok yeni olduğu ve en ilkel devlet türleri de dâhil olmak üzere insanlık tarihinin neredeyse yüzde birinin devlet kurumu çatısı altında yaşadığı söylenmektedir. En eski geleneksel devletlerin ise islâmiyetten önce (İÖ) 6000 ile 8000 yılları arasında varlığını sürdürdüğü ve devletin barbar kavimlerden uygar bir karaktere dönüşünün ise ilk defa yakın doğuda gerçekleştiği bilinmektedir. Bugün içinde yaşanan değişim sürecinin etkilediği ve aynı zamanda etkilendiği devlet tipini modern devlet olarak tanımlayabilmek mümkündür²³. İlk modern devletin ortaya çıkışı Onaltıncı ve Onyedinci yüzyıllarda kuzey-batı Avrupa`da gerçekleşmiş ve dört yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Kısaca, devlet denilince bundan belli sınırlar içinde yerleşmiş insan topluluğu ve kurumsallaşmış bir siyasi otorite ve zorlama gücüne sahip bir kurum anlaşılmaktadır. Bu tanım çerçevesinde günümüzde devletin unsurları ve nitelikleri kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür²⁴:

1. Devletin varlığı için bir ülke yani devlet yetkilerinin kullanıldığı ve sınırları belirli bir arazi parçası gereklidir ve

²¹ Ünal Şentürk, “Değişen Paradigmalar Bağlamında E-Devletin Bazı Toplumsal Boyutları”, İbrahim Güran Yumuşak (drl.), **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, İzmit: Kocaeli Üniversitesi İİBF., (17-18 Mayıs, 2003), s. 44.

²² Christopher Pierson, **Modern Devlet**, Dilek Hattatoğlu (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Çivi Yazıları, 2000, s. 19.

²³ Şaylan, s. 16.

²⁴ Coşkun Can Aktan, “Devlet Nedir? Niçin ve Nasıl Kurulmuştur?”, **Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları No: 3, 1999, s. 22.

2. Devletin varlığı için bir ülke içerisinde yerleşmiş bir insan topluluğu ve siyasi otoriteyi ve zorlama gücünü elinde bulunduran bir siyasi ve hukuki teşkilatlanma gereklidir. Bu kısaca devletin siyasi ve idari yapısıdır.

Devlet mutlaka gereklidir. Sorun devletin gerekli olup olmadığı değil, devletin ne kadar gerekli olduğudur. Sorun devletin ekonomik faaliyetleri ne ölçüde üstlenmesi ve piyasa ekonomisini işleyişine ne ölçüde müdahale etmesi konusunda odaklanması konusundadır²⁵.

2.2.1. Doğal Oluşum Yaklaşımı

Doğal oluşum yaklaşımının öncüleri olarak karşımıza iki önemli düşünür çıkmaktadır. Bunlardan birisi milattan önce (MÖ) 427-347 yılları arasında yaşayan Eflatun ya da Platon, diğeri ise M.Ö. 384-322 yılları arasında yaşamış olan Aristoteles'tir.

Eflatun'un siyaset bilimi olarak adlandırılan ünlü eseri "*Devlet*"e göre, doğru siyasetin ve doğru hükümetin korkunç ve inanç, ihmal ve el çabukluğunun kaçınılmaz sonucu değil; kesin, kurallı bilimsel düşüncenin yasaları konulabilen nesnesi olabileceğidir²⁶. Eflatun'a göre iyi bir eğitim sistemi sayesinde iyi bir yönetim ve kamu hizmetinin gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Ülke nüfusu yöneticiler, askerler ile çiftçileri, zanaatkârları ve tacirleri kapsayan üreticilerden oluşuyordu²⁷. Yönetici aristokrasisi sayıca diğerlerine göre az olan bir zümreydi. Nüfusun dörtte beşine yakını oluşturulan üretici ve işçi kesimi iyi bir eğitime tutulmuş olan asker idareci ve heyetin izniyle yönetilirdi. Eflatun'a göre bir devleti yönetmek ya da savunmak, ayakkabı yapmak gibi çok

²⁵ Aktan, "*Devlet Nedir? Niçin ve Nasıl Kurulmuştur?*", s. 22.

²⁶ William Ebenstein, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, İsmet Özel (çev.), İstanbul: Şule Yayınları, 1996, s. 14.

²⁷ Allan Bloom, *The Republic of Plato*, New York: Basic Book Inc, 1968, s. 94.

özelleştirilmiş bir maharetti. Eğer işbölümü ayakkabıyı mobilya yapmaktan alıkoyuyorsa, aynı kimse hükmetme, savunma ya da idare etme gibi özel işlevlerden de uzaklaşmış olurdu²⁸.

Eflatun, ilk şehir ve ikinci şehir diye ikili bir ayırım yapmış ve ilk şehir muhafazakârlar yani amirler ve asker-yöneticilerden oluşmuştu. İkinci şehir ise; birinci şehrin bir uzantısı olup, yukarıda sınıflanan üçlü ayırımdan oluşuyordu ve şehirlerde düzen işbölümü ilkesiyle sağlanıyordu²⁹.

Eflatun`a göre devlet, dört değer üzerine oturmalıydı³⁰: Bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve doğruluk. Devlet içerisinde bilgeliğin olması demek; yöneticilerin verdikleri kararların, bilgiye dayanması demektir. Yiğitlik; neden korkulup neden korkulmayacağı konusunda sağlam bir inanca sahip olmakla ilgiliydi. Ölçü; kör isteklerimize, tutkularımıza dizgin vurabilme yeteneğiydi. Doğruluk ise; herkesin toplum içinde kendine ayrılan yerde görevini görmesi anlamına gelmekteydi.

Eflatun`un öğrencisi Aristoteles`e göre insanlar arasında “doğal bir eşitsizlik vardı ve dolayısıyla bazıları “yönetmek” bazılarıysa “yönetilmek” için yaratılmıştı³¹. Aristoteles`e göre insan; toplumsal bir varlıktır. Bu nedenle de insanın varlığı devlet içinde oluşacaktı. Devletin nasıl olduğunun önemi yoktu. Önemli olan devletin bireylerinin mutluluğunu geliştirip geliştiremediği idi. Yetkin devlet işte bu ödevindeki başarısıyla ölçülürdü.

²⁸ Ebenstein, s. 20-21.

²⁹ Bloom, s. 45.

³⁰ Plato, **The Republic**, Middlesex: Penguin Books, 1971, s. 174.

³¹ Nalan Ölmezoğulları, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, 3. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1999, s. 41.

Yine Aristoteles'e göre, devlet sade ve bir ekonomi birlik de değildir, devlet aynı zamanda insanları varlık ve refah içinde olan tüm topluluğu ifade eder³².

2.2.2. Uzlaşmacı Yaklaşım

Uzlaşmacı yaklaşıma göre devlet; herkesi sözleşmeye uyduracak, kişilik ve mülkiyet haklarını koruyacak, iç ve dış güvenliği sağlayacak, suç ve ceza arasında denge kuracak ve bireysel hak ve özgürlükleri koruyacak olan kurumdur³³. Uzlaşmacı yaklaşım kendi arasında; zorunlu uzlaşma yaklaşımı ve gönüllü uzlaşma yaklaşımı olmak üzere iki alt gruba ayrılmıştır.

2.2.2.1. Zorunlu Uzlaşma Yaklaşımı

Zorunlu uzlaşma yaklaşımına göre insanlar doğal yaşamda sürekli bir biçimde birbirleriyle güvensizlik, rekabet koşulları ve bencillikleri yüzünden çatışma içinde olmuşlardır. Herkesin özgürlüğünün sonsuz olduğu doğal ortamda bireylerin her istediğini yapmaya kalkışması zamanla var olan çatışma daha da şiddetlendirmiştir. Toplumsal düzeni sağlamada bireyler aralarında anlaşamadıklarından var olan bu çatışmalarını bitiremediklerinden bireylerine tüm iradelerini kabul ettirecek merkezi bir otoritenin varlığına ihtiyaç duyulmuş ve bir güç olarak devlet olgusu ortaya çıkmıştır.

Kısacası zorunlu uzlaşma yaklaşımına göre devlet; bireylerin birbirlerine karşı yaptıkları zorbalıkları önleyen, gücünün üstünde başka bir güç olmayan, kimseye hesap vermeyen ulu bir güçtür³⁴.

³² Barbara Jancar, *The Philosophy of Aristoteles*, New York: Monarchy Press, 1966, s. 197.

³³ Osman Demir, s. 6.

³⁴ Osman Demir, s. 5.

1588-1679 yılları arasında yaşamış olan bu yaklaşımın öncüsü Hobbes'e göre devleti kuran insanlardır. Hobbes "İnsan İnsanın Kurdudur" (Homo Homini Lupus) sözüyle devletin gerekliliğini anlatmıştır. Devlet, insanların kendi çıkarları için kurulmuş mutlak otoriteyi temsil eden suni bir yaratıktır³⁵. Hobbes toplumsal düzeni temellendirecek olan anlaşmayı ancak "egemen güç"ün sağlayabileceğini söylemektedir. Kavram karmaşasından kurtulmanın tek yolu vardır: "Büyük Tamamlayıcı" (The Great Definer) egemen güç Leviathan'a (Ejderha) başvurmak³⁶. Hobbes'in "*Leviathan*" adlı eserine göre; en iyi devlet şekli monarşidir³⁷. Egemen güç paylaşılamaz ve bölünemezdir. Hobbes, devletin mutlak gücünü zayıflatabilecek her kuruma kamusal ya da özel şirkete hücum etmiş ve karma yönetim ya da iktidarın bölünmesine karşı çıkmıştır³⁸. Bireyler, bir toplumsal sözleşmeyle Leviathan adı verilen dev bir insanı meydana getirmişlerdir. Bu ejderha, bireylerinin üzerinde ayrı yapay bir kişiliğe sahiptir. Leviathan, kendisinin ve bireylerinin refahı için, neyin gerekli ve gereksiz olduğuna, mülkiyetin nasıl, savaşın ve barışın ne zaman korunacağına, yönetime kimlerin atanacağına, kimlerin lehine ve aleyhine işlem yapılacağına tek başına karar verir³⁹. Öyleyse devlet, bireylerin kendi aralarında uymayı kabul ettikleri sözleşmenin koşullarına, onları zorla uydurma gücüne sahip olan kurumdur⁴⁰.

Kısaca, devlete duyulan ihtiyaç, bireylerin mal ve can güvenliklerinin korunmasına yönelik çıkarları olduğu içindir⁴¹.

³⁵ Aktan, "*Devlet Nedir? Niçin ve Nasıl Kurulmuştur?*", s. 17-18.

³⁶ İlkay Sunar, **Düşün ve Toplum**, 1. Baskı, Ankara: Doruk Yayıncılık, 1999, s. 76.

³⁷ Sugman Köng, **The Philosophy of Locke and Hobbes**, New York: Monarch Press, 1965. s. 45.

³⁸ Ebenstein, s. 167.

³⁹ Jacob Ben Amittay, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Mehmet Ali Kılıçbay ve Diğerleri (çev.), Ankara: Savaş Yayınları, 1983, s. 164-165.

⁴⁰ Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, 1. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları No: 147, 1994, s. 175.

⁴¹ Coşkun Can Aktan, **Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat**, Ankara: Takav Matbaası, 1994, s. 4.

2.2.2.2. Gönüllü Uzlaşma Yaklaşımı

Gönüllü uzlaşma yaklaşımına göre tanrı doğayı, bütün insanlar eşit faydalansın diye yaratmıştır. Doğal yaşamda tüm güç ve yetkiler karşılıklı olup ilişkileri belirleyen ana unsur akıldır. İnsan akli sayesinde çalışıp çabalayarak doğadan kazandıklarında hak sahibi olmuş ve mülk edinmiştir. Mülkiyet hakkı herkesin korunması gereken doğal hakkıdır ve bir kişinin mülkiyet hakkı ancak ve ancak bir diğer kişinin mülkiyet hakkıyla sınırlandırılabilir.

Bu yaklaşımın öncüleri John Locke (1632-1704), Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ve Immanuel Kant (1724-1804)'dır.

Siyasal liberalizmin kurucusu kabul edilen John Locke, 1690 yılında “*Devlet Üzerine İki Dene-me*” adlı eserine göre insanların yaşama, mülkiyet, özgürlük gibi bazı hakları vardır ki bunlardan yönetimde en önemli hak mülkiyet hakkıdır. Yönetimin başlıca amacı; bireylerin yalnızca ekonomik ihtiyaçları ve menfaatleri değil aynı zamanda yaşamlarının, hürriyetlerinin, karşılıklı bir biçimde korunmasıdır. Her insanın kendine has mülkiyeti vardır ve emek, mülkiyeti yaratır. Mülkiyet hükümetten önce gelir ve insanlar siyasi bir toplum uğruna birlik oldukları büyük ve başlıca hedeftir ve devlet hiçbir kimseden mülkiyetinin hiçbir parçasını rızası olmaksızın alamaz⁴².

Bugün demokrasinin temelinde yatan fikirler, Locke'un “*Sivil Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*” adlı kitabında yer almakta olup, Locke'un ilgili eserdeki düşünceleri

⁴² Ebenstein, s. 185.

Amerikan bağımsızlık bildirgesi, Amerikan anayasası, Fransız devrimi insan hakları bildirisi gibi metinlerde yer almaktadır⁴³.

Jean Jacques Rousseau`a göre, halkın hâkimiyeti elinden alınmaz ve bölünemez. Halk, kaderini tayin edecek kendini yönetme nihai hakkını hiçbir kimseye ya da kuruluşa veremez, devredemez⁴⁴. Uygulamada doğrudan halk yönetim birliğini sağlamak oldukça zordur, bu yüzden çoğunluk azınlığın kararını bağlar. Bir bireyin önerilen yasaya halk meclisinde itiraz eder ve kendini azınlıkta bulursa, böylelikle hürriyetini kaybetmez, çünkü azınlık oyu onun Külli İrade*`yi tanımadığını ispat eder, yoksa çoğunluğun onun üzerinde hükümranlık hakkı elde ettiğini değil⁴⁵.

Rousseau devletin kuruluşunu bir ailenin kuruluşuna benzetmiştir⁴⁶: “Çocuklar ihtiyaçları olduğu sürece babalarına bağlı kalırlar. İhtiyaç kalktığı anda doğal bağ kopar, çocuklar babalarına itaat borcundan kurtulurlar. Eğer her iki taraf da birbirlerine bağlı yaşamayı kabul ediyorlarsa, bunun nedeni doğal bir zorunluluk değil, ancak irâdi bir istektir. Aile anlaşmaya dayanarak varlığını sürdürür. Baba yöneticiyi, çocuklar da halkı temsil ettikleri düşünülürse, aile ilk siyasal toplum modeli olarak görülebilir”. Devlet tarafından alınan kararlar her zaman sağlıklı değildir. Toplumun dışarıyla ilişkisi söz konusu olduğunda, bunlar her zaman bu nitelikte olmayabilir.

⁴³ Ahmet Arslan, s. 182-185.

⁴⁴ Jean Jacques Rousseau, **Toplum Anlaşması**, Batı Klâsikleri, Vedat Günyal (çev.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 31.

* Jean Jacques Rousseau`a göre **Külli İrade**: Ahlâki niteliklere, adalet, erdem düşüncelerine bağlıdır. Ayrıntılarıyla tanımlamaz, medeni davranış hareketine geçiren ve yöneten bir nabız vuruşudur. Nihai geçerli tarifini, felsefi ayrımlardan ziyade hür insanların yaşayışından alır. Ebenstein, s. 209.

⁴⁵ Ebenstein, s. 207.

⁴⁶ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta Basım, 1986, s. 202.

Immanuel Kant'a göre ise; birey temel varlıktır ve bireyin varlığı, sınıf, halk gibi bütünlerin varlıklarından daha gerçektir⁴⁷. Birey, akıllı olmasından dolayı doğadaki diğer tüm varlıklardan üstün bir yapıya sahiptir. Bu nedendir ki sıradan olmayan birey kendi başına bir amaçtır, hiçbir zaman bir araç olarak görülemez. İyilik, bireylerin iyiliğidir, toplumun iyiliği ise şüpheli bir kavramdır. Bir bireyi toplumun ya da başka bir bütünün iyiliği için kullanmak demek, onu bir nesne gibi muamele ederek kişilikten uzaklaştırmak, "şey" yapmak; onu başkalarına kurban etmek demektir⁴⁸. Kant'a göre toplumun uzlaşması; bireylerin birtakım özgürlüklerinden vazgeçmesine, halkın yasaları kendi koymuş gibi hukuka uygun davranmasına ve yasa koyucularında halkın iradesine uygun biçimde hareket etmesine bağlıdır. Kısaca; devlet bireylerinin özel yaşamına müdahale etmemelidir⁴⁹.

2.2.3. Çatışmacı Yaklaşım

Çatışmacı yaklaşım kendi arasında; topluluklararası çatışma yaklaşımı ve sınıflararası çatışma yaklaşımı olmak üzere iki alt gruba ayrılmıştır.

2.2.3.1. *Topluluklararası Çatışma Yaklaşımı*

Topluluklararası çatışma yaklaşımında karşımıza çıkan düşünür 1864-1943 yılları arasında yaşamış olan Oppenheimer'dır. Oppenheimer'e göre insanlar ihtiyaçlarını ekonomik yol ve siyasal yol olmak üzere iki şekilde karşılarlar⁵⁰: Çalışmak, kişinin ihtiyaçlarını doğrudan kendi emeği ile ya da ona eşit başka emekle müdahale ederek karşılamasıdır ki, bu ekonomik yoldur. Çalmak ise, başkalarının çalışmasını karşılıksız elde etmektir ki, bu da siyasal yoldur.

⁴⁷ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1992, s. 138.

⁴⁸ Yayla, s. 141.

⁴⁹ Lewis White Beck, **Immanuel Kant: Perpetual Peace**, New York: The Bobbs-Merrill Company Inc., 1957, s. 51.

⁵⁰ Osman Demir, s. 7.

Avcılar, çobanlar ve köylülerden oluşan ilkel topluluklarda zamanla güçlenen çoban gruplarının, avcıları ve köylüleri boyunduruğu altına almıştır. Böylece, sömüren ve sömürülen olmak üzere iki grup oluşmuş ve bu iki grup devletin doğuş ve varlık nedenini oluşturmuştur. Kısacası devletin doğuş nedeni; bir grup insanın bir diğerini boyunduruk altına alıp ekonomik olarak sömürmek istemesidir⁵¹.

Oppenheimer'e göre devletin doğuşu kimi zaman kısa, kimi zaman uzun, kimi zaman da bazı aşamaları yaşanmadan geçilen altı aşamada gerçekleşmiştir. Altıncı aşamanın ardından zamanla gelenekler ve görenekler, dil ve inançlar ortak hale gelmiş, akrabalık bağları alt ve üst tabakaları birleştirmiş ve böylece biçim ve içerik olarak ilkel devletin doğuşu tamamlanmıştır⁵².

2.2.3.2. Sınıflararası Çatışma Yaklaşımı

Sınıflararası çatışma yaklaşımına göre devlet; sömüren ve sömürülen yani bir diğer deyişle işçi ve burjuva sınıfının çatışması sonucu doğmuştur⁵³. Toplumlar; sınıfsız ilkel toplum, köleci toplum, feodalite, kapitalizm, sosyalizm ve komünizm aşamalarından geçtikçe devletin konumu ve rolü de farklılaşmıştır.

Devletin olmadığı sınıfsal ilkel toplumdan köleliğe geçiş bazılarının diğerlerinin sırtından geçinmesi sonucu doğmuştur. Köleler ve efendiler arasındaki çatışma ise köleci toplumun zeminini oluşturmuş, zamanla kölelerin örgütlenmesiyle de ücretli emeğe dayalı feodal sistemin temelleri atılmıştır. İşçilerin varlığı ve özgürlük anlayışı değişip, ücretli emeğin sömürsü halini alınca sistem yerini kapitalizme, işçi sınıfının başkaldırısı artıp,

⁵¹ Osman Demir, s. 7.

⁵² Osman Demir, s. 8.

⁵³ George Politzer, **Felsefenin Temel İlkeleri**, F. Karagözlü (çev.), İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1974, s. 347.

burjuva sınıfının hâkimiyetine son verildikçe sosyalizme geçiş gerçekleşmiştir. Bu dönemde ücret karşılığı çalışan işçilerin alacağı ücretin tutarı ve tüketim miktarını belirleyen onların üretime yaptıkları katkı payıydı ve devlet hâla daha var konumdaydı. Ancak, komünizmde herkesin tamamen işçi olması ve üretim araçlarının sahipliğinin tüm topluma mal edilmesi sonucu devlet olgusu tamamen ortadan kalkmıştır.

2.2.4. Ekonomik Yaklaşım

Ekonomik yaklaşıma göre devletin doğuş amacı ihtiyaçlardır ki ihtiyaçlar; kişiden kişiye, toplumdaki topluma, zaman ve mekâna göre değişim gösterir. İlkel devleti doğuran ihtiyaç; düzeni sağlama, hak ve özgürlüklerin sınırını belirleyip herkesi buna yapmaya zorlama, yaşamı kolaylaştırma, diğer gruplarla ilişkileri düzenleme, düşman gruplarla güç birliği yapmadır⁵⁴. Çağdaş devlet ise, bunun yanında, piyasanın başarısızlıklarını çözümleyip, haksız rekabete son vermek amacını da üstlenmiştir.

2.3. KEYNES ÖNCESİ EKONOMİK TEORİ VE DEVLET

2.3.1. Kavramsal Bütünlük ve Tarihsel Perspektif

Kıtlık, tercih ve fayda ilkelerinden hareket eden ekonomi bilimini, ekonomik olayları ve ekonomik olaylarla ilgili olan ekonomik sistemlerin tarihini çok eskilere kadar dayandırabilmek mümkündür.

⁵⁴ Osman Demir, s. 10.

Yaklaşık kırkbin yıl önce bugünkü homo sapiens formuyla ortaya çıkan insan, M.Ö. Onbinlere, bir başka deyişle neolitik döneme gelinceye kadar avcı ve devşirici olarak yaşadı⁵⁵. Bu dönemde insanlar vahşi hayvanları eti ve postu için avlıyor, yabani meyveleri yiyorlardı. Ürettikleri tek şey, kendilerini savunma ve hayvanlar öldürmek için taştan yapma ilkel silahları ile üşümek için giydikleri ilkel kıyafetler idi. Bunun dışında doğaya hiçbir katkıları olmayan tamamen tüketici bir toplum idiler. M.Ö. 7000`li yıllarla 1000`li yıllar arasındaysa Çatalhöyük ve Hacılar`daki kalıntılardan anlaşılan insanların ilk kez yerleşik yaşama geçtiği, tarım ve hayvancılığa başladığını gösteren ilk ekonomik devrim niteliğindeki tarım devrimiydi⁵⁶.

M.Ö. İkibinlere doğrusya tunç çağını yaşayan Anadolu`da büyük çapta yaşanan dış ticaret faaliyetleri o devirde ikinci ekonomik devrimin başladığının sinyallerini vermekteydi. Üçüncü ekonomik devrim ise, M.Ö. 1500`lü yıllarla 2000`li yıllar arasında Lidyalılar`ın parayı bulmasıyla başladı. Ortaçağ`da karşımıza çıkan yönetim biçimi feodaliteydi ve bu dönemin iki önemli gücü feodal beyler ve serflerdi. Feodal beylere hizmet edip onlar için üretim yapan serfler zamanla ilk ücretli emeğin temsilcisi olup artık değer yaratarak dördüncü ekonomik devrimi yarattılar.

Ortaçağ`ın sonları ile sanayi devrimi arasındaki dönemin temel özelliği “Makyevizm” adı verilen ve devlet iktidarını korumak için her aracın geçerli olduğu, bu amaç için her türlü dini ve ahlâki kuralın göz ardı edilebileceği biçimindeki düşünce akımının ortaya çıkmasıydı⁵⁷.

⁵⁵ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası**, 10. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, (Eylül, 2006), s. 28.

⁵⁶ Carlo M. Cipolla, **The Economic History of World Population**, Middlesex: Penguin Books, 1978, s. 18.

⁵⁷ Ölmezogulları, s. 44.

Gene aynı dönemde protestanlık mezhebinin doğuşuyla birlikte “bireycilik^{*}” kavramının öneminin arttığı görülmüştür. Ardından hümanizmi karakterize eden rönesans hareketi^{*} ile bireyciliğin yanına “doğal hukuk” kavramı da katılmış ve tüm bu gelişmeler fransız ihtilâlinin^{**} yaşanmasında ve klâsik iktisadın doğuşunda büyük bir rol oynamıştır.

Onbeşinci yüzyıldaysa başta İspanya, Portekiz, İngiltere, Hollanda ve diğer Avrupalı devletlerin öncülüğünde zenginliğin ve refahın kaynağını değerli altın ve madenlerde gören yeni bir iktisâdi akım ortaya çıkmıştı. Onaltıncı yüzyılın sonuyla Onyedinci yüzyılın başlarında İngiltere, Fransa, İspanya, Belçika ve Hollanda’daki büyük kentlerin çoğu, ticaretin yanında imalatın büyük bölümünü de kontrol eden tüccar-kapitalistlerin kontrolünde, gelişen kapitalist ekonomilere dönüşmüşlerdi. Modern ulus devletlerde hükümdar ve kapitalist koalisyonları özellikle üretim ve ticaretle ilgili alanlarda, fiili gücü feodal soylular sınıfından çekip alınmış olup, bu erken kapitalizm döneminden genel olarak “Merkantilizm” olarak söz edilmiştir⁵⁸. Afrika ve Doğu pazarlarında ticaret yapan tüccar anlamındaki İtalyanca “Mercante” kelimesinden üretilen merkantilizm kavramı ilk kez Marguis de Mirebeou’nun 1763 yılında yayınladığı “*Philosophie Rurale*” adlı kitabında kullanılmıştır⁵⁹. Merkantilizm, Onbeşinci yüzyıl ile Onsekizinci yüzyıl arasında yaklaşık üç yüzyıl Avrupa ekonomisine hâkim olmuş ve ilk olarak İspanya’da uygulanmıştır.

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Aaron Y. Gurevich, **The Origins of European Individualism**, Oxford: Oxford University Press, 1993.

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: P. Smith, **Rönesans ve Reform Çağı, Bir Sosyal Arka Plan Çalışması**, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2001; Peter Burke, **Avrupa’da Rönesans: Merkezler ve Çeperler**, Uygur Abacı (çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003

** Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Murat Sarıca, **Fransız İhtilâli**, 3. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1981; Server Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl: Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)**, İstanbul: Say Yayınları, 1989.

⁵⁸ E .K. Hunt, **İktisâdi Düşünce Tarihi**, Müfit Günay (çev.), 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 2005, s. 47.

⁵⁹ Lars G. Magnusson, “*A Companion to the History of Economic Thought*”, Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle ve John B. Davis (Ed.), **Mercantilism**, Madlen MA: Blackwell Publishing, 2003, s. 46.

Bu felsefenin temelinde yer alan unsurları kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür⁶⁰:

1. Bulyonizm adı verilen değerli maden sahibi olmanın zenginlik sağlayacağını öne süren felsefe,
2. Devletin ekonomik yaşama aktif katılımı ve
3. Dış ticaret kısıtlamaları uygulayarak yurtiçinde üretimi mümkün malların dışarıdan alınmasının yasaklanması ve dolayısıyla ülkeden değerli maden çıkışının yasaklanması.

Merkantilist düşüncenin etkisiyle devletin bütün desteğini sanayiye vererek tarım kesimini ihmal etmesi ve mali reformların gerçekleştirilememesi yeni arayışlara neden olmuş ve Fransa'da "Fizyokrazi" denilen yeni bir akımın doğmasına yol açmıştır. Fizyokrazi, physis (tabiat) ve kratos (kuvvet) kelimelerinin birleşmesinden doğmuş ve tes phuseos kratesis yani "tabiat hükümeti" ya da "doğal düzen" anlamında varlığını bulmuştur. Fizyokrazi'de insanların temel görevi tanrının koymuş olduğu kurallara uymak yani devletin kesinlikle ekonomiye müdahale etmemesiydi. Onlara göre zenginliğin kaynağı üretimdi bunu da sağlayan artık değerd⁶¹. Kısacası fizyokrazi aslında, doğal düzene inanan tarımcı bir düşünce tarzıydı.

⁶⁰ Eğilmez ve Kumcu, s. 30.

⁶¹ Steven G. Medema, "The Economic Role of Government in the History of Economic Thought", Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle ve John B. Davids (Ed.), **A Companion to the History of Economic Thought**, Madlen MA: Blackwell Publishing, 2003, s. 431.

Ekonomik devrimlerin beşincisiyse Ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan sanayi devrimi^{*}dir. Sanayi devriminin temelinde, üretim aletlerinin neredeyse mucizevi denilebilecek ilerlemesi yatıyordu. Bu ilerleme, halktan insanların yaşamında kökten bir sarsılmayla yer almıştır⁶². İngilizlerin buhar makinesini sanayiye sokmasıyla fordist üretimin başlaması tarım işçiliğinin zamanla kendini sanayi işçiliğine bıraktığı anlamına gelmekteydi. Sanayi devriminin başlangıcında Onbeşinci yüzyılda İngiltere’de “Yoksullar Yasası” (The Poor Law Act) adı verilen düzenlemelerle olmuştur. Başboşluğu ve dilencilik önlemek için işsiz ve yoksul kesim doğdukları yere gönderilmiş, bu da ekonomide sanayici sayısının hızla artarken işgücü sayısının yetersiz kaldığı bir ortamda işsizlerin özgürlük alanını kısıtlamıştır.

1750’li yılların başından 1900’lü yıllara kadar teknolojik alanda yaşanan olağanüstü değişim ve ilerleme⁶³ kapitalist sistemin gelişmesini hızlandırmış ve kapitalizme dünya ölçeğinde hegomonik bir güç kazandırmıştır. Sanayi devrimi sürecinde yaşanan teknolojik gelişmeler herşeyden önce üretimin biçimini değiştirmiştir. Nitekim el emeğine dayalı manifaktür sistem yerini makinafaktür üretime bırakmıştır. Yine bu süreçte, sermayenin belli ellerde toplanması sonucu, toplumsal yapı bozularak kapitalist ve işçi ekseninde iki sınıf oluşmuş, diğer bir deyişle küçük sanayici (üretici) ortadan kalkarak işçi sınıfına dâhil olmuş ve makinenin emrine girmiştir⁶⁴. Ticari kapitalizmden sanayi kapitalizme geçişi yansıtan bu süreç, evrilerek günümüz hâkim iktisat felsefesi olarak kapitalist sistemin oluşumunu hazırlamıştır.

* Sanayi devrimi, insanlık tarihinde neolitik devrimden sonra en önemli olay olarak nitelendirilmektedir. Bakınız: Cipolla, s. 34. Bu değerlendirmeye Hobsbawn’da katılmakta, “Sanayi devrimi muhtemelen insanlık tarihinde tarım ve kentlerin keşfinden bu yana en önemli olaydır” yorumunu yapmaktadır. E. J. Hobsbawn, **The Age of Revolution, Europe 1789-1848**, London: Routledge & Kegan Paul Limited, 1977, s. 44. İkinci Bölüm’de ayrıntılı olarak incelenecektir.

⁶² Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, Ayşe Buğra (çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986, s. 57.

⁶³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: M. Landes, **The Unbound Prometheus: Technological and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present**, Cambridge: Cambridge University Press, 1969; Giovanni Dosi, **Technical Change and Industrial Transformation**, London: Macmillan Press, 1984.

⁶⁴ E. P. Thompson, **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Uygur Kocabaşoğlu (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları, 2006, s. 7.

İşte böyle bir ortamda oluşan klâsik iktisâdi okul bir taraftan fizyokratların laissez-faire ideolojisini sürdürerek bunu destekleyen iktisat teorisini kurmuş, bir taraftan da geliştirdiği analiz araçları Marx* öncesi sosyalistleri ve Marx`ı büyük ölçüde etkilemiştir⁶⁵. Yeni klâsik iktisâdi çağ, Adam Smith`in 1776 yılında yayınladığı “*Ulusların Zenginliğinin Yapısı ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma*” (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*) adlı kitabıyla başlayıp, 1873 yılında J. S. Mill`in ölümüyle son bularak bir yüzyıla yakın tarihe damgasını vurmuştur. Nasıl ticari kapitalizm merkantilizmi, Fransa`da tarımın kapitalistleşmesi yolunda gelişmeler fizyokrasiyi doğurmuşsa, İngiltere`de sanayi devrimi de klâsik iktisâdi okulu doğurmuştur⁶⁶.

1750`den 1900`lü yıllara kadar, kapitalizm ile teknoloji dünyayı fethetmiş, bir dünya uygarlığı yaratmışlardır. Kapitalizmde teknik yenilikler de aslında yeni bir şey değil, yeni olan bunların yayılış hızı ile kültürleri, sınıfları, coğrafi uzaklıkları aşıp dünyanın her yanına yayılabilmeleridir. İşte kapitalizmi “Kapitalizm`e, yani bir sisteme çeviren de bu hız ve kapsam olmuştur. Teknik ilerlemeleri “Sanayi Devrimi”ne çeviren de yine budur⁶⁷.

2.3.1.1. İlkçağda İktisâdi Yaşam

İlkçağ olarak anılan dönem, yazının icadından Batı Roma İmparatorluğu`nun yıkıldığı 476 yılına kadar olan dönemdir. İlkçağ bilimsel iktisadın başlamasından önceki dönemlerin ilkidir⁶⁸. İnsanoğlu ağaç tepelerinden indiğinden beri, birey olarak değil, bir toplumsal grubun üyesi olarak yaşamda kalma sorunuyla karşı karşıya. İnsanın hiç eksilmeyen varlığı, bu sorunu çözmeyi başardığının bir kanıtı⁶⁹. O dönemden bu döneme insanoğlu yeryüzündeki varlığını sürdürebilmek ve gerekli olan temel ihtiyaçlarını

* Ayrıntılı bilgi için bakınız: Karl Marx, **Kapital**, Alaattin Bilgi (çev.), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1985.

⁶⁵ Ölmezoğulları, s. 57.

⁶⁶ Ölmezoğulları, s. 57-58.

⁶⁷ Peter Ferdinand Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum**, Belkıs Çorakçı (çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993, s. 33.

⁶⁸ Ramazan Kılıç, **İktisâdi Düşünce**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006, s. 17.

⁶⁹ Robert L. Heilbroner, **İktisat Düşünürleri**, Ali Tartanoğlu (çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s. 18.

karşılıyabilmek için üretim, tüketim, işbirliği, bölüşüm ve ticaret yapmak gibi bir zorunluluğun altına girmiş bulunmaktadır.

2.3.1.2. Ortaçağda İktisâdi Yaşam

Ortaçağ`ın, ne zaman başladığı ve hangi tarihte sona erdiği konusunda, tarihçiler arasında kesin görüş birliği bulunmamaktadır. Bazıları Ortaçağ`ın başlangıcı olarak, Ostragotların Roma İmparatorluğu`nu istila etmeleri, bitiş tarihi olarak da, Doğu Roma İmparatorluğu`nun 1453 yılında, İstanbul`un Türkler tarafından alınmasıyla sona erişini kabul etmişlerdir. Bazılarıysa, ABD`nin keşif yılı olan 1493 yılını, Ortaçağ`ın bitiş tarihi olarak benimsemiştir⁷⁰.

“Eski film yöneticileri bazen tuhaf şeyler yaparlardı. En gariplerinden biri de, insanlar filmde taksiye biner, sonra şoföre para vermeden iner giderlerdi. Şehirde gezerler, eğlenirler ya da bir işyerine giderler, o kadar. Ücret mücret gerekmez. Ortaçağ üzerine kitaplara benzer bu; onlar da sayfalarca turnuvalarda, şölenlerde, pırıl pırıl zırlı, şık elbiseli şövalyelerle hanımefendileri anlatırlar. Bu insanlar hep muhteşem şatolarda oturur, bol bol yer içerler. Bütün bu nesnelere yapan birileri bulunduğu yolunda pek az ipucuna rastlarsınız, sanki zırlar ağaçtan toplanmış ya da o yenen şeyleri ekecek, bakacak, derdini çekecek kimse bulunmazmış gibi. Oysa gerçek hiç de böyle değildir. Nasıl bindiğiniz taksinin ücretini ödüyorsanız, Onuncu-Onikinci yüzyıla kadar şövalyelerle hanımefendilerin eğlence ve tüketimlerini de birinin ödemesi gerekiyordu. Ortaçağ`da bu dua edenlerle savaşanlar dışında bir grup daha vardı; çalışanlar. Feodal toplum bu üç sınıftan meydana geliyordu: Dua edenler, savaşanlar ve çalışanlar. Yani kilise sınıfıyla askeri beslemek için çalışan insanlar. O günlerde yaşayanlardan biri bunu açıkça görmüş ve şöylece değinmişti:

Hem muharip hem rahip
Çalışanın sırtından geçinir”⁷¹.

⁷⁰ Aydın Yalçın, **İktisâdi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, 1976, s. 94.

⁷¹ Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Murat Belge (çev.), 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 11.

Bu çağın en belirgin özelliğini “Katolik” kilisesi ve “Papalık” kurumunun egemenliği, İslâmiyet’in çok hızla yayılması ve Fransa’da başlayan “Feodalite”nin Avrupa’nın tüm sosyal, siyasi ve ekonomik yaşamını düzenlemesi şeklinde özetleyebilmek mümkündür⁷². Özellikle kıta Avrupası’nda Ortaçağ boyunca kilisenin egemenliği mutlaktı. Kilise ekonomik yaşam üzerinde hâkim güç olarak düzenleyici rol oynuyordu⁷³.

Kölelik esasına dayanan Batı Roma İmparatorluğu, bir yandan iç ekonomik güçlükler, bir yandan da yabancı kavimlerin saldırıları sonucunda yıkılınca Avrupa’da feodal düzen hâkim olmuştur⁷⁴. Tüm bu yaşanan olumsuzluklar sonucu ekonomik yaşam senyörler’e ait malikânelerin etrafında kurulmuştu. Vassallar, senyörlerin malikânesindeki verimli orman, otlak ve toprakları kendilerine almış, geri kalan toprakları ise işlenmesi için serf adı verilen köylülere bırakmışlardır.

Lordlar, tarlalarını işleyen ve malikâne töresine göre para ve aynı olarak vergi ödeyen serflerin emeğiyle geçiniyordu. Benzer şekilde lord da yine malikâne töresine uygun olarak koruma, denetim ve adaletin idaresini sağlıyordu⁷⁵. Ancak, her ne kadar karşılıklı bir ilişki gibi gözükse de tüm gücün lordun elinde olması serfin sömürülmesi sonucunu doğuruyordu. Malikânelere ilaveten önemli imalat merkezlerinden biri de şehirlerdi ve şehirlerdeki hâkim iktisâdi güçte loncalardı*. Loncalar, üreticilerle tüketiciler arasında uyumu sağlayan arabulucu bir kurumdu ve sipariş üzerine üretim yaparlardı. Üretim kaliteleri ve miktarı sınırlandırılmıştı. Kurallara uymayanlar cezai yaptırıma tabi tutulup, meslekten atılabilirlerdi. Usta olabilmek için çıraklık, kalfalık ve ustalık

⁷² Erol Zeytinoğlu, **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**, İstanbul: Mim Matbaacılık, 1992, s. 14.

⁷³ John Mills, **A Critical History of Economics**, New York: Pelgrase Macmillan Press, 2002, s. 50.

⁷⁴ Sanver, s. 18.

⁷⁵ Sanver, s. 34.

* Lonca (Korparasyon); İtalyanca loggia (oda, hücre) kelimesinden meydana gelmiş olan Ortaçağ’ın küçük sanayi kuruluşlarıdır.

aşamalarından sınavla geçmek gerekiyordu ve belli bir meslekte çalışabilmek için de loncalara girmek zorunluydu.

Ortaçağ boyunca kilisenin gerek ekonomik gerekse de toplumsal yaşamdaki egemenliği ise mutlak konumdaydı. Kilise, insanların moral dünyasını belirlediği gibi, ekonomik yaşamı üzerinde de doğrudan düzenleyici ve yönetici rol oynuyordu⁷⁶. Yine, bu devirde en büyük toprak sahibi kilisenin kendisiydi. Kilise Dokuzuncu yüzyıldan Onbirinci yüzyıla kadar tüm ekonomik yaşamı kontrolü altında tutuyor olması, O`nu aynı zamanda en büyük finansal güç durumuna da getirmiş oluyordu⁷⁷.

Aşağıda da değinileceği üzere, ağırlıklı olarak bir tarım toplumu olan Ortaçağ`da malikâneler kapalı bir ekonomik düzen içinde olması malikânelerin dışarıyla pek ticari ilişki kuramamalarına yol açmıştır. Ancak, Arapların Akdeniz havzasına gelişleriyle birlikte başlayan savaşlar, serfler ile senyörlerin şato çevresinde köyleri zamanla da kentleri* oluşturmasına neden olmuştur. Kentlerde ekonomik faaliyeti yürüten zanaatkârlar ve tüccarlar mesleki çıkarlarını korumak ve senyörlerin keyfi yönetimine karşı daha fazla özgürlük elde etmek üzere aralarında birlikler meydana getirmiş ve burjuvalar da aralarında komünler kurmuşlardır. Zamanla para karşılığı ya da kanlı mücadeleler sonucunda özgürlüklerinin arttırmak ve güvenliklerini sağlamak amacıyla senyörlerden Charte`ler elde etmişlerdir. Böylece değişim kolaylaşmış, üretim artmış ve ticaret gelişmiştir. Ticaretin gelişmesinde paraya duyulan ihtiyaç ve para basımının da etkisi büyüktür. Zamanla altın ve gümüş sikkelerin değişen oranlarını tespit edecek sarraflar ortaya çıkmış ve bu sarraflar zamanla banker konumunu almışlardır. Ticaretin gelişmesiyle tarımda da büyük ilerlemeler yaşanmıştır.

⁷⁶ Mills, s. 50.

⁷⁷ Henri Priene, **Economic and Social History of Medieval Europe**, London: Routledge & Kegan Paul Limited, 1978, s.13.

Ancak Ondördüncü ve Onbeşinci yüzyılda Fransa`da yaşanan yüzyıl savaşları, bu ekonomik ilerlemeyi sarsıntıya uğratmış ve senyörlerin artan lüks ihtiyaçlarını sağlamak için halkın sırtına yeni vergi yüklerini yüklemesi, Fransa ve İngiltere`de ayaklanma ve isyanlara yol açmıştır⁷⁸. Ayrıca, Onbeşinci yüzyılda denizcilikte yaşanan ilerlemeler, yeni yerlerin keşfiyle büyük servetler elde edilmiş, lonca düzeni zayıflamış, sanayide rekabet ortamı artmış ve sonuçta büyük sermaye birikimi kapitalist sistemin doğuşunun habercisi olmuştur.

2.3.2. Merkantilizm (Ticari Kapitalizm) ve Devlet

Modern iktisat tarihinin, hoş bir hikâyesi vardır. Bu hikâyenin konusu, insanın zenginlik ve refah arayışıyla sıradan insanın iktisatçılara en iyi cevap verecek ekonomik modeli bulma uğraşdır⁷⁹.

Bilimin “deneme-yanılma” yöntemiyle geliştiğine, “mutlak bilgi” olmadığına bilim tarihi tanıktır. Bütün bilimlerde, zaman içerisinde teori değişebilir⁸⁰. Genel olarak, iktisatçılarca kullanılan araştırma yönteminde; gerçekleri toplama, teori oluşturma ve test etme aşamalarından sırası ile geçerek iktisat politikaları oluşturulur. Model, gerçek yaşamla sınanır ve sonuç olarak teori ya kabul edilir ya da reddedilir. Eğer kabul edilirse ekonomide hâkim teori o olur ve bir yenisi gelene kadar varlığını sürdürür. Red olunursa artık gölgede kalmış bir teori olarak diğer teorinin karanlığı altında tekrar güneş gibi parlayacağı zamanı bekler.

⁷⁸ M. P. Postan, **The Medieval Economy and Society**, Middlesex: Penguin Books Limited, 1984, s. 216.

⁷⁹ Mark Skousen, **Modern İktisadın İnşası**, Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak (çev.), Ankara: Liberte Yayınları, 2003, s. 1.

⁸⁰ Gülten Kazgan, **İktisâdi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 8. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 24.

2.3.2.1. Merkantilizmin İktisâdi Düşüncesi

Daha önce yukarıda da değinildiği üzere, Onbeşinci yüzyılın ortalarından, Onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar uzanan ve devlet müdahaleciliğini savunan üç yüzyıllık döneme “Merkantilist” ya da “Ticaret Kapitalizmi” adı verilmiştir⁸¹. Kelime anlamı olarak ise; “Merchant” tacir, “Merchantile” ticaret ya da ticari, “Merchantilism” ticaretçilik olarak türkçeleştirilebilmek mümkündür⁸². Merkantilizm, batı Avrupa ülkelerinde Ortaçağ`ın sonuyla sanayi devrimi arasındaki dönemde feodal sistemin çözülüşü ve güçlü merkezi devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bir politik iktisâdi sistem olarak doğmuştur.

Ekonomi kitaplarında tanımlanan biçimiyle merkantilizm, değerli varlıkların arttırılması olarak ele alındığı için, dış ticaret ve dış ticareti yönlendirecek güç olarak devlet önemli değişkenler olarak karşımıza çıkmış ve bu dönemde “Ekonomi Politika”^{*} kavramı da ilk defa kullanılmıştır⁸³.

Merkantilizmin ortaya çıktığı devir, Avrupa`da, başlıca ülkelerde merkezi krallıkların otoritelerini güçlendiği dönem olmuştur. Bazı iktisatçılar ise, V. Şarl`ın İspanya tahtına çıkış tarihinin merkantilizmin başlangıç tarihi olduğunu söylemektedir.

Merkantilist düşüncenin temelinde, derin bir milliyetçilik duygusu yatmaktadır. Diğer ülkelerle ilişkilerinde, bir milletin kendini gösterebilmesi, yarış ve rekabette geri

⁸¹ Doğan Uysal, **Türkiye`de Piyasa Ekonomisi ve Ekonomik Özgürlükler**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2004, s. 3.

⁸² Kılıç, s. 41.

^{*} Fransız düşünür olan Antonie de Montchretien, 1615`te yayınladığı kitabına “*Ekonomi Politığın İlkeleri*” adını vermiştir. Fuat Ercan, **Toplumlar ve Ekonomiler**, 1. Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998, s. 214.

⁸³ Ercan, s. 214.

kalmaması için, devletin güçlü olması, merkantilist düşüncenin gerisinde yatan en büyük itici güçtür⁸⁴.

Merkantilizmin genel olarak külçecilik denilen en erken aşaması, Avrupa'nın ciddi anlamda altın ve gümüş sıkıntısı çektiği ve bu nedenle de hızla artan ticaret hacminde kullanılacak yeterli para olmadığı dönem sırasında başladı⁸⁵. Onaltıncı yüzyıl ile Onyedinci yüzyıla kadar süren bu külçeci politikalar, ihracatın yasaklanarak, ticaret bilançosu fazlası yoluyla altın ve gümüş madenlerinin ülke içinde arzını artırabilmektir.

Külçecilik aşamasının ardından merkantilistler ülkedeki altın ve gümüş miktarı arzının artırılmasına yönelmişler, bununla ilgili olarak da ülkeye ülkeden çıkandan daha fazla para girişini sağlamak için yeni ticaret politikası benimsemişlerdir. Bu politikayla gemicilik, sigortacılık gibi işlemler desteklenmiş, ihracat özendirilmiş ve ithalat kısılmaya çalışılmıştır. Merkantilistler, ticaret tekelleri yaratmışlar, kimi malların ithalatına yüksek vergi oranları getirmişler, ihracatçı sanayilere ise verim artışı sağlamak amacıyla vergi indirimleri, devlet sübvansiyonları, üretilen malların kalitesini arttırmaya yönelik uygulamalar ve yeni üretim yöntemleri getirmişlerdir.

İngiltere`de 1563 yılında çıkarılan sanatkârlar yasası, eski zanaatkâr loncalarının işlevlerini devlete aktarmıştır. Bu, sanayi işçilerinin eğitimi, çalışma koşulları ve işgücünün çeşitli meslek tiplerine ayrılması konusunda merkezi bir denetim sağlamıştır⁸⁶.

⁸⁴ Yalçın, s. 134.

⁸⁵ Hunt, s. 46.

⁸⁶ Hunt, s. 49.

Önemli bir iktisat politikası seçeneği olarak, merkantilist düşüncenin iktisat teorisine katkılarını kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür⁸⁷:

1. “Dış Ticaret Bilançosu”^{*} kavramını iktisâdi bir tahlil aracı olarak kullanmak suretiyle bu alanda öncülük yapmışlar ve
2. Paranın “Miktar Teorisi”^{**} kavramını açıklamaya çalışmışlardır.

2.3.2.2. Merkantilizmin Temel İlkeleri

Merkantilist düşüncenin temel ilkelerini kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür⁸⁸:

1. Merkantilistler dış ticarete önem vermişlerdir. Nedeni ise, dış ticareti en çok para (altın ve gümüş) getiren alan olarak görmeleriydi,
2. Merkantilistler devletin korumacı politikalar uygulamasını istemişlerdir. Deflasyonist baskı arzu edilmeyen bir durum olduğu için, para arzını genişleterek, enflasyondan para kazanmayı tercih etmişlerdir,
3. Merkantilistler daha fazla kamu harcamalarının, daha çok istihdam ve daha çok gelir anlamına geldiğini düşünmüşler, kamunun yatırım yapması ve artan kamu yatırımlarının da özel serveti büyüteceğini söylemişlerdir,

⁸⁷ Erim, s. 14.

^{*} İktisatçıların bugün “Ödemeler Bilançosu” diye adlandırdığı ancak merkantilistlerin ise “Dış Ticaret Bilançosu” adını verdiği kalem, ödemeler bilançosunun sadece mal ithal ve ihracını içeren kısmıdır. Diğerleri ise; hizmet ithalatı ve ihracatı ile sermaye ithalatı ve ihracatıyla ilgili olan kalemlerdir.

^{**} J. Bodin; Eğer M para stokunu, V paranın dolaşım hızını, P genel fiyat seviyesini, T fiziksel mal hacmini gösterirse $M.V = P.T$ olarak formüleleştirilen Fisher denklemindeki P'nin artışı, M'nin artışına bağlıydı. Lüks mallara olan talep artışının fiyat artışlarını körüklediğini söyleyerek V'yi kavramış ve tekellerin üretimi kısırak denklemdaki T'yi küçülttüklerini ve fiyatları arttırdığını söylemiştir. Kısacası denklemdaki temel değişkenleri fark etmiştir. Kazgan, **İktisâdi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s. 39.

⁸⁸ Erim, s. 13-14.

4. Merkantilizmde servet değerli madenlerin varlığıyla ölçülmüştür. Dolayısıyla moneter bir doktrindir ve amaç para miktarını arttırmaktır,
5. Merkantilistlere göre ülkelerin zenginliği dış ticaret fazlası vermesine bağlıdır. Buna göre; ihracat ithalattan, üretim tüketimden büyük olmalıdır,
6. Merkantilistler nüfus artışını teşvik etmişlerdir. Çünkü emek arzının artırılması vasıtasıyla ücretleri düşürerek, sanayi üretimi ve ihracatı arttırmayı amaçlamışlardır,
7. Merkantilistler dış ticaret fazlası vermek için mamül mal ithalatını yasaklamışlardır. Ancak üretimde kullanılacağı göz önünde bulundurularak hammadde ithalatına yasak koyulmuştur ve
8. Merkantilizm, devletin ekonomiye aktif olarak müdahale etmesini ileri süren bir doktrindir. Merkantilizme göre devlet, dış ticaret fazlası vermeyi sağlayacak politikalarla ekonomiye müdahale etmeli; örneğin gümrük tarifeleri, kotalar gibi yollara başvurmalıdır.

2.3.2.3. Merkantilizmin Çöküşü

Herşeye rağmen merkantilist politikalar başarılı olamamıştır. Merkantilist politika ve düşüncenin çökmesini hazırlayan nedenler, aynı zamanda laissez faire`ye dayanan sınai kapitalizmin doğuşunu da hazırlamış ve Onyedinci yüzyıl ticari kapitalist ile sınai kapitalistin çatışmasına sahne olmuştur⁸⁹.

Altın ve gümüş arzının az sayıda ülkede toplanmış olması, para kaybeden ülkelerin satınalma gücünü ve dış ticarete katılma oranı düşürmüştür. Para kazanan ülkelerde çok ciddi oranlarda enflasyonist eğilimler yaşanmış ve bu ülkeler ihracat yapamaz hale

⁸⁹ Kazgan, *İktisâdi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 39.

gelmiştir. Özellikle altın arzının artışı 1500-1650 yılları arasında Avrupa'nın ürün fiyatlarının üçe katlanmasına neden olmuştur⁹⁰. Sonuçta; tek taraflı çıkara dayanan merkantilist politikalar başarılı olamamış, devletin görünen eliyle herşeyi düzenlemesinin faydalı olmadığı anlaşılmıştır⁹¹.

2.3.3. Liberal İktisat Okulu

James Watt'ın 1765 yılında buhar makinesini bulması ve makinenin kullanımı, *teknolojik açıdan*, Adam Smith'in 1776 yılındaki "*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*" adlı eseri, **ekonomi açısından**; 1789 Fransız devrimi, **politika açısından** belirleyici dönüm noktaları ve tarihler olmuştur⁹².

Merkantilist doktrin iktisadi açıdan kapital birikimine olanak tanırken; merkantilizme karşı oluşan liberal doktrin ise ticari kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin koşullarını hazırlayarak, İngiltere ve o dönemde sanayinin giderek geliştiği Fransa gibi ülkelerde, sanayi kesiminin sözcülüğünü yaparak ortaya çıkmıştır⁹³.

Liberalizmin kökenlerini İlkçağ'da eski Yunanlılar'da, Ortaçağ'da gerek Hıristiyan gerekse de İslâm âleminde bulabilmek mümkündür. Liberalizm gelişimini Yakınçağ'da Hobbes, Locke ve Home gibi ünlü iktisâdi düşünürlerle başlatmış ve bu gelişim Onsekizinci yüzyılın ilk yarısında da daha hızlı adımlarla ilerlemiştir. Fizyokratlar, klâsik iktisatçılar ve neo klâsik iktisatçılarsa liberalizmin bir doktrin olarak siyasal ve iktisâdi düşünce sistemi içerisinde yer almasında büyük bir rol oynamışlardır.

⁹⁰ Eray Canterbury, *A Brief History of Economics*, Singapore: World Scientific, 2001, s. 35.

⁹¹ Osman Demir, s. 19.

⁹² Hüsnü Erkan, *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s. 3.

⁹³ Kılıç, s. 57 ve Gülden Ülgen, "*Merkantilizm'den Liberalizm'e Geçiş ve Piyasa Ekonomisi*", Prof. Dr. Yüksel Ülken'e *Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2000, s. 85.

Liberalizm tek bir unsurla açıklansaydı özgür bireyi esas alan kural ve kurumlar geliştiren ve belirli bir değişim süreci içinde kendiliğinden oluşan sosyal bir teori olarak ifade edilebilirdi. Liberalizmde özgürlük bireycilikten daha fazla önem taşır⁹⁴. Tabii ki bu özgürlük, özel mülkiyetin bir doğal bir sonucudur. Özel mülkiyet, tüketim amaçlı olarak ya da daha fazla üretim için kullanım hakkını ve serbestçe elden çıkarma ya da değiştirme hakkını vurgular⁹⁵.

İktisâdi liberalizmin yöntemi, özü, toplumun işleyiş biçimi konusundaki görüşü, bireysel davranışlarla ilgili varsayımları, *laissez-faire** deyiminde özetlenebilecek iktisâdi politikası, kaynağını tabii kanun felsefesinden alır⁹⁶. Gournay`e göre; laissez faire, çalışma hürriyetine varabilmek için her çeşit kısıtlamaları, her çeşit faaliyetin yaratılmasını engelleyen ve yayılmasını durduran kanunları kaldırmak demektir. Laissez passer ise, malların serbestçe mübadelesine engel olan bütün sınırlayıcı unsurları, özellikle, gümrükleri kaldırmaktır⁹⁷. Kısaca, fizyokratların, Smith`in ve faydacı felsefe**nin de esin kaynağı olan bu doktrin, ana hatlarıyla bir tabii kanun felsefesidir aslında.

“Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler” teorisini ortaya atan iktisatçılara göre, “her insan kendi varlığını büyütmek için çalışırken, istese de istemese de, içinde yaşadığı

⁹⁴ Ülgen, “*Merkantilizm`den Liberalizm`e Geçiş ve Piyasa Ekonomisi*”, 94.

⁹⁵ Henry Hazlitt, “*Kapitalizmin Etiği*”, Atilla Yayla (drl.), **Piyasa Medeniyeti**, Necdet Kandemir (çev.), Ankara: Liberte Yayınları: 96, (Ocak, 2004), s. 115.

* Ekonomik liberalizmin temel sloganı haline gelmiş olan bu Fransızca deyim Türkçe`deki karşılığı “Bırakınız Yapınlar”dır. Bu ünlü deyişin ilk kez 1680 yılında Fransız Maliye Bakanı Colbert ile bir grup işadammının ticaretin sorunları üzerine yaptıkları bir toplantı sırasında kullanıldığı sanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mahfi Eğilmez, **Küresel Finans Krizi**, 1.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, (Aralık, 2008), s. 18.

⁹⁶ Kazgan, **İktisâdi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, s. 47.

⁹⁷ Ali. Özgüven, **İktisâdi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992, s. 74.

** Fayda teorisi gücünün zirvesine liberal düşünce içinde ulaşır; çünkü liberal düşünce içinde fayda ilkesi gücünü ekonomiden almaktadır. Ekonomi ise hemen her şeydir: Toplumun varlık nedeni, siyasetin temeli, yaşamın içeriğidir. Sunar, s. 88.

toplumun varlığını da büyütmekte, böylece halk yararına yapılması gereken şeyleri de yapmış olmaktadır⁹⁸.

Buna göre, liberalizmin temel unsurlarını; özgürlük, adalet, bireycilik, liberal rasyonalizm, devletin hareket alanının daraltılması, kendiliğinden gelişen sosyal düzen ve müdahalesiz piyasa ekonomisi olarak tanımlamak mümkündür⁹⁹.

2.3.3.2. *Fizyokrazi (Tarımcı Liberalizm) ve Devlet*

Merkantilizmin çökmesinin bir nedeni de, tabii bilimlerdeki deneylere dayanan gelişmelerin düşünce yaşamını da etkilemesi ve sosyal olaylarda da tabii kanunların hâkim olduğu görüşünün ortaya atılmasıdır¹⁰⁰. Ekonomik koşulların olumsuzluğu, bireyci düşünürlerin fikir ve görüşlerinin etkisiyle zamanla merkantilizme olan tepki artmış ve “Fizyokrazi” adı verilen yeni bir iktisâdi sistem ortaya çıkmıştır. Merkantilizmde düşünce ve iktisadi analiz daha çok mübadele üzerinde olurken, burada, tüm alanları kapsamamakla birlikte, üretim (doğa-tarım) alanına kaydırılmakta ve zenginliğin kökeni burada araştırılmaktadır¹⁰¹.

1694-1774 yılları arasında yaşamış olan Quesney fizyokrazinin kurucusu olarak bilinmektedir. Fransa`da Melon, Pierre Boisguilbert, M.Vauban, Fenelo ve Montesquieu gibi isimlerse, Quesney`den önce fizyokrazinin ilk habercileri olarak kabul edilmektedir¹⁰².

⁹⁸ Giles Radice, **Demokratik Sosyalizm**, Milliyet Kültür Klubü, İstanbul: Çeltüt Kollektif Şirketi, 1966, s. 8.

⁹⁹ Gülten Ülgen, **Türkiye`de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği**, İstanbul: Derin Yayınları: 67, 2005, s. 3.

¹⁰⁰ Sanver, s. 28.

¹⁰¹ Nazif Kuyucuklu, **İktisâdi Olaylar Tarihi**, Kırklareli: Sermat Matbaası, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2902, 1982, s. 21.

¹⁰² Yalçın, s. 150.

Fizyokrat okulun belli başlı taraftarları ise: Le Marquis de Mirabeau (1715-1789), Mercier de la Riviere (1721-1793), Baudeau (1730-1792), Dupont de Nemours (1739-1817), Turgot (1726-11781) ve Gournay (1712-1759)`dur¹⁰³.

Daha önce kısaca yukarıda da değinildiği üzere, fizyokrasinin temel düşünceleri Quesney`in 1758 yılında “*Tableau Economique*” ve 1760 yılında yayınlamış olduğu “*Maximes Generales du Gouvernement Economique d`un Royaume Agricule*” adlı eserlerinde görülmektedir¹⁰⁴. Quesney 1758 yılında yazdığı “*Ekonomik Tablo*” isimli kitabında ekonomik dolaşımı, işleyişi aynı olan bir makineye ya da bir canlı organizmanın kan dolaşımına benzetmiştir. Bazı yorumcular, kantitatif iktisadın fizyokrazi ile başladığını ve ilk ekonometrik çalışmaların fizyokrazi döneminde yapıldığını iddia etmişlerdir¹⁰⁵.

Quesney, toplumun tek servet kaynağının net hâsıla (produit net) olduğunu söyleyerek toplumun üç sınıfa ayırmıştır¹⁰⁶:

1. Toprakta çalışanlar ve çiftçilerden oluşan üretken sınıf,
2. Toprak sahipleri ve soylular ve
3. Tüccarlar, sanayiciler ve serbest meslek sahipleri yani kısır sınıf (La Classe Sterile).

Kimi iktisatçılara göre ise bu üç sınıfın dışında bir dördüncü sınıf daha vardı. Bu sınıf; diğer üç sınıftan bağımsız olmasına rağmen belli bir ücret karşılığında hangi sınıf için çalışıyorlarsa onlara bağlanan ve fazla önem görmeyen işçi kesimiydi.

¹⁰³ Özgüven, s. 71.

¹⁰⁴ Ölmezoğulları, s. 53.

¹⁰⁵ Schumpeter, **History of Economics Analysis**, London: George Allen & Unwin Ltd., 8. Edition, 1972, s. 209.

¹⁰⁶ Ölmezoğulları, s. 53-54.

Quesney İngiltere ve Hollanda gibi diğer ülkelerin aksine, Fransa'nın bir tarım ülkesi olduğunu ve geniş topraklara sahip bulunduğunu belirterek, ekonomi politikasının tarıma odaklanması gerektiğini savunmuştur. Quesney'e göre, ülkenin zenginliğinin biricik kaynağı tarım olduğundan, bu sektör diğerlerine oranla daha fazla önem taşımalıydı¹⁰⁷.

Çiftçiler ve toprak sahipleri, diğer sınıfların ürünlerini satın alarak bir miktar parayı piyasaya aktarırlar, diğer sınıflar da, bu gelirleri tarım ürünleri karşılığında çiftçilere ve toprak sahiplerine tekrar iade ederlerdi. Bu mekanizma zamanımızda makro ekonomi üzerinde yapılan araştırmalara ışık tutmuş ve multiplicateur'un yani çarpan*'ın keşfinde rol oynamıştır¹⁰⁸.

Quesney'in ahlâki tabii kanunlar sistemini üç başlık altında özetleyebilmek mümkündür¹⁰⁹:

1. Akılcı bireyler, kendi tatminini, uzun dönemde maksimumlaştırmak amacıyla davranır,
2. Tabii kanunlar ideal bir hukuk düzeninde uygulandığında toplumda maksimum toplumsal refahı sağlar,
3. Eğer bu ikisine herkes boyun eğerse, toplumsal-iktisâdi süreç düzenli birtakım kanunlara göre işler. Devlet hukuk düzenini, tabii kanunların temel ilkelerini göz önünde tutarak hazırlamalıdır.

¹⁰⁷ Philippe Steiner, "Phygiocacy and Frenc Pre-Classical Political Economy", Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle ve John B. David (Ed.), **A Companion to the History of Economic Thought**, Madlen MA: Blackwell Publishing, 2003, s. 64.

* Çarpan kavramı ilk kez 1931 yılında R. F. Kahn tarafından ortaya atılmıştır. Keynes kavramı biraz değiştirmiş ve General Theory'nin temel taşlarından biri olarak kullanmıştır. Michael Stewart, "Keynesci İktisat Öğretisi", Kemâli Sayıbaşı (drl.), **Liberalizm, Refah Devleti ve Eleştiriler**, Şule Kut (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, (Kasım, 1993), s. 76.

¹⁰⁸ Özgüven, s. 74.

¹⁰⁹ Kazgan, **İktisâdi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, s. 50.

2.3.3.2. *Fizyokrasinin Temel İlkeleri*

Fizyokrasinin temel ilkelerini kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür¹¹⁰:

1. Fizyokratlar ilk defa ekonomiye makro açıdan yaklaşarak, üretim sürecini incelemişler ve böylece bir bakıma iktisat teorisinin de başlangıcını oluşturmuşlardır¹¹¹.
2. Fizyokratlar servetin kaynağını aramışlar ve servetin kaynağının mübadeleden değil tarımsal üretimden kaynaklandığını söylemişlerdir. Servetin yaratılması ve birikmesi için bir “artık” gerektiğini düşünerek, bunun hangi üretim faktöründen doğduğunu araştırmışlardır. Dolaşım şeması kurarak artığın sınıflar arasında dolaşımını göstermişlerdir. Onlara göre toplum yukarıdada değinildiği üzere üç sınıftan oluşuyordu: Toprak sahipleri, kiracılar ve kısır sınıflar (zanaatkâr, tüccar ve sermaye grupları).
3. Fizyokratların iktisat politikasında üretken sektör tarım olduğundan verginin alınması gereken sınıf tarım olup, onlara göre tek vergi (impot unique) esası uygulanmalıdır ve bunu da toprak mülkiyetine sahip olanlar ödemelidir. Diğer sınıflarda gelir elde etmektedir ancak bunu gıda maddesi, temel tüketim maddesi almak gibi tekrar üretime devam edebilmek için kullanmaktadırlar. Oysa verimli topraklardan elde edilen rant, toprağı üretimde kullanmak için gerekli olmayan bir artıktır, net hâsıladır ve vergilendirilmesi gerekir. Net hâsılayı arttırmak için ise ticari tarıma geçilmelidir.

¹¹⁰ Erim, s. 18-19.

¹¹¹ Kuyucuklu, s. 22.

Girişim özgürlüğünü, sözleşme özgürlüğünü ve mülk edinme özgürlüğünün gerçekleşebileceği bir toplumsal ve iktisâdi düzeni ifade eden “tabii düzen” ya da “doğal yasa” felsefesi fizyokrat okulun temelini oluşturmuştur¹¹². Fizyokratlara göre bir toplumun zenginleşmesi, ihtiyaçlarının tatmini insanların koyduğu yasalarla değil ancak doğal yasalara uygun ilkelere göre hareket ederek gerçekleşebilirdi. Bu düzen dünyada tanrının insanlara bahsettiği ve müdahale etmenin gereksiz olduğu bir anlayışla temellenmişti.

Fizyokratlar, merkantilistler gibi servetin kaynağını aramışlar, merkantilistlerden farklı olarak, servetin mübadeleden değil, üretimden doğduğunu söylemişlerdir. Fizyokratlar, servet yaratılması ve birikim için gerekli “artık”ın hangi üretim faktöründen doğduğunu araştırmışlardır¹¹³. Fizyokratlar, tek verimli faaliyet alanının tüketilenden daha fazla üretim veren “net hâsıla” tarım alanı olduğunu söyleyerek artık yaratan faktörün toprak olduğunu savunmuşlardır. Gerek ticaretin gerekse de sanayinin net hâsıla yaratmadığı için kısır olduğuna inanmışlar ve maddi servet olmadığını belirtmişlerdir. Fransa ekonomisinde gerek sanayi ve ticaret gerekse de diğer sektörlerin ekonomideki paylarının yok denecek kadar az olması nedeniyle, fizyokratlar o dönemde tarımı gelişmenin merkezine oturtmuşlardır. Böylece, devletin temel rolünün tarımı desteklemek olduğuna dikkat çekmişlerdir¹¹⁴.

Fizyokratlar önceliği üretim artışı ve iktisâdi gelişmeye vermiş, nüfus artışını ikinci sıraya yerleştirmişlerdir. Fizyokratlara göre nüfus artışıyla birlikte gıda maddeleri de artmalıydı aksi takdirde ücretler asgari geçim düzeyine doğru azalabilecekti. Fizyokratlar üretim artışı ve iktisâdi gelişmenin temelini hürriyet özgürlüğüne bağlamışlar ve hürriyet özgürlüğünün de temelinde toprak mülkiyetinin olduğunu savunmuşlardır. Toprak ise net hâsılanın çoğalması ve servetin artması anlamına geldiğinden, tarım hürriyeti kadar satış

¹¹² Erim, s. 17.

¹¹³ Kazgan, *İktisâdi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*, s. 57.

¹¹⁴ Mills, s. 56.

hürriyetinin de gerekli olduğuna inanmışlar ve ticaretin gerek ülke içinde gerekse de ülke dışında kısıtlanmaması gerektiği fikrini benimsemişlerdir. Bu amaçla Gournay, “Laissez Faire, Laissez Passer” formülünü ileri sürmüştür.

Tek vergi anlayışından yana olan fizyokratlar, net hâsılanın kaynağının toprak olduğuna inandıklarından fazlalığın toprak sahiplerinden alınması gerektiğini savunmuşlardır. Fizyokratlara göre, sanayi ve ticaret kesiminin gelirleri gerekli tüketim ihtiyaçları için harcanacağından geriye fazla birşey kalmayacaktır. Dolayısıyla ellerinde vergilendirecek bir hâsıla olmayacağından sanayi ve ticaret kesiminin vergi dışı kalmaları gerekir¹¹⁵. Fizyokratlar toprakta özel mülkiyet düşüncesine sahip olmakla birlikte, kamu harcamalarının vergilerle karşılanmasını ve toprağı işleyerek elde edilen gelirlerden üçte bir oranında vergi alınması gerektiğine savunmuşlardır¹¹⁶. Ancak verginin tek bir kesim üzerine yüklenip toplumdaki herkesten alınmamasını da haksızlık olarak nitelendirmişlerdir. Fizyokratların vergi konusuna önem vermelerinin başlıca nedeni ise; yeterli verginin toplanamaması, vergi toplamada mültezimlerin yaptıkları yolsuzluklar ve özellikle de çiftçilerin ağır vergi yükü altında ezilmeleriydi.

Fizyokratlara göre faiz, devletin çıkardığı tahvillerde yer aldığından devlet tarafından belirlenmesi gereken bir konudur. Fizyokratlar aslında fazla miktarda tahvil çıkarılmasına taraftar değillerdi¹¹⁷. Sanayi ve ticaret alanında ise faiz oranının yüksek tutulmasından yana olmuşlar, aksi durumda artan para miktarı tarım kesiminin olumsuz yönde etkilenebileceğine inanmışlardır. Fizyokratlara göre tasarruf yapmak toplumun zenginliğini azaltmaktadır. Nedeni ise; tasarruf yapıldığı takdirde genel talep azalacak bu da beraberinde tarım ürünlerine duyulan talebi azaltacak ve sonuç olarak da tarım

¹¹⁵ Ernesto Screpanti ve Stefano Zamagni, **On Outline of the History of Economic Thought**, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 58.

¹¹⁶ Burhan Ulutan, **İktisâdi Doktrinler Tarihi**, İstanbul: Ötüken Kitabevi, 1978, s. 233.

¹¹⁷ Fritz Neumark, **İktisâdi Düşünceler Tarihi**, Ahmet Ali Özeken (çev.), İstanbul: İktisat Fakültesi Yayınları, 1943, s. 172.

ürünlerinin fiyatı düşecek, tarımsal üretime bağlı olarak azalan artık beraberinde toplumun fakirleşmesine neden olacaktır. Kısacası sanayi kesiminin paraya olan talebinin artması sanayi kesimini geliştirecek taleplerini arttıracak, sanayide gerçekleşen para birikimi tarım ürünlerine olan talebi kısacak ve tarım ürünlerinin fiyatları düşecektir¹¹⁸.

Fizyokratların dış ticaret ile ilgili görüşlerini kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür¹¹⁹:

1. En avantajlı olan ihracat, tarımsal ürünlere dayanan ihracattır. Sanayi ürünlerinin ticareti fazla kâr getirmemektedir,
2. Daha fazla ihracat yapmak amacıyla besin maddelerinin fiyatı düşürülmemelidir. Çünkü ticaret, tacirler için kârlı olsa bile, bütün ülke bakımından ele alındığında zararlara yol açabilir,
3. Sanayi mallarının ithali büyük sakıncalar doğurmamaktadır. Esasen ithalat serbesttir ve
4. Ticaret bilançosu aldatıcı bir ölçüdür. Çünkü para olarak fazlalık sağlayan ülke, zenginleşmiş sayılmaz.

Turgot, sonradan “azalan verimler yasası” ya da “değişken faktör oranları yasası” diye adlandırılacak iktisadı anlamak açısından önemli bir konuyu ilk defa açıklamıştır¹²⁰. Turgot’a göre; “sabit toprak miktarına gittikçe artan miktarda sermaye yatırılırsa, belirli bir noktadan sonra sermaye yatırımlarındaki artışlar toplam ürünü azalan bir oranla arttırır. Azalan getiri dolayısıyla sermaye eşyasına arzındaki artışlar faiz haddini düşürür. Yatırımlar, yatırımın getirisi ödünç alınan sermayeye ödenen faize eşitleninceye kadar devam eder. Azalan verimler

¹¹⁸ Neumark, s. 172.

¹¹⁹ Özgüven, s. 76-77.

¹²⁰ Schumpeter, s. 260-261.

yasasına göre toprağın verimi gittikçe azaldığı için verimi arttırmanın yolu toprağın nadasa bırakılmasından geçmektedir”¹²¹.

Fizyokratlar paranın değişime yardımcı bir araç olduğunu söyleyerek parayla ifade edilen fiyat ve mübadele değerini açıklamışlar, ihtiyaçları gideren mal ve eşyayla (biens), parayla ifade edilen servet (richesses) kavramlarını birbirlerinden ayırmışlardır¹²².

2.3.3.3. Fizyokrasinin Çöküşü

Fizyokrasinin Fransa`da etkisi ancak birkaç yıl devam etmiş olup, tarım ürünleri ihracatındaki sınırlamaların kalkmasını izleyen kuraklık ve kuraklığı takip eden yüksek fiyatlar belli bir süre sonra tarım ürünlerindeki ihracat kısıtlamalarının yeniden uygulamaya koyulmasını gündeme getirtmiştir. Ancak, fizyokrasinin etkisini sürdürememesinin asıl nedeni, tarihsel süreç içinde çok yanlış bir döneme rastlamasıdır. Sanayi devriminin ufukta görüldüğü bir dönemde tarımı savunmaları, sanayi ürünü ihracatına karşı çıkmaları, Fransa`nın sanayi ürün ihracatına başladığı bir döneme rastlamıştı¹²³.

Ancak, önerdikleri politikaların, dönemin gerçeklerine ters düşmesi, fizyokratik düşünürlerin analitik yönden, iktisat teorisini büyük ölçüde etkilemesine engel olmamıştır. Klâsik iktisatçılar, başta Smith olmak üzere, Quesney ve Turgot`un düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Marx, ekonomik tabloya büyük önem vermiş ve “artık” kavramını kendi teorisinin temel taşı haline getirmiştir. Böhm-Bawerk`in “kapital teorisi”nde

¹²¹ Kazgan, **İktisâdi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, s. 59.

¹²² Yalçın, s. 161.

¹²³ Vural Savaş, **İktisatın Tarihi**, 4. Baskı, Ankara: Pano Ofset, 2000, s. 255-256.

Turgot'un düşüncelerini etkisi vardır. Leontif'in input-output analizinin ve Keynes'in makro teorisinin ilk habercileri de gene fizyokratik düşünürler olmuştur¹²⁴.

2.3.3.4. Klâsik - Neo Klâsik İktisâdi Okul ve Devlet

Bir yandan sermaye birikimi ve burjuvazinin kazandığı politik özgürlükler, öte yandan birbirini izleyen teknik buluşlar, İngiltere'de sanayi devriminin gerçekleşmesine ve "Kapitalizm" döneminin başlamasına neden olmuştur¹²⁵. Daha önceden yukarıda da değinildiği üzere, Onsekizinci yüzyılın son yarısında yaşanan sanayi devrimi, Fransız ihtilâli, Amerikan bağımsızlık bildirgesi, aydınlanma çağı gibi bazı önemli olaylar politik iktisadın temellerinin atılmasında büyük rol oynamıştır. Petty, emek-değer teorisinin ilk işaretlerini vermiş, ulusal geliri hesaplamaya çalışmış, Child, faiz konusunu ele almış, Locke paranın miktar teorisini açıklamış, North, serbest dış ticareti savunmuş, Law ve Cantillon da "Politik İktisat" fikrini temellendiren eserler yazmıştır¹²⁶. 1775 yılında James Watt'ın buhar makinesiyle başlayan yenilikler ardında ulaşım yollarının ve üretim tekniklerinin de gelişmesiyle sonuçlanmıştır. İşte böyle bir ortamda oluşan klâsik iktisâdi okul, bir yandan fizyokratlardan aldığı iktisâdi liberalizmi neo klâsiklere devreden bir zincirin halkası olmuş, bir yandan da iktisâdi liberalizmi tümüyle reddeden Marx'ı ve izleyicilerini etkilemiştir¹²⁷.

Daha önce yukarıda da değinildiği üzere, ekonominin bir bilim dalı olarak doğuşu Adam Smith'in 1776 yılında yayınlanan "*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealthy of Nations*" adlı yapıtıyla başladığı kabul edilmektedir¹²⁸. Smith'in bu eserinde dile

¹²⁴ Savaş, **İktisatın Tarihi**, s. 256.

¹²⁵ Sanver, s. 30.

¹²⁶ Erim, s. 41.

¹²⁷ Ölmezoğulları, s. 57.

¹²⁸ Ölmezoğulları, s. 58.

getirdiği düşünceleri bir bütün olarak klâsik iktisat döneminin ajandası olarak nitelendirilmektedir¹²⁹.

Smith`in iktisâdi anlayışının temelini işbölümü oluşturur. Smith`e göre üretkenlikteki artış ancak işbölümü sayesinde mümkündür¹³⁰. Üretkenlik artışının ise bireysel üretkenliğin toplumsal üretkenliğe dönüştürülerek bireylerin üretmiş oldukları malların birbirleriyle serbestçe değiştirilebilmesine bağlı olduğunu söylemiş ve serbest piyasa ekonomisinden yana olmuştur. Bu nedenle Smith, günümüzde piyasa ekonomisi olarak bilinen sistemin ilk kez sistematik tartışmasını ve savunmasını yapan kişi olmuştur¹³¹.

Klâsik iktisâdi düşüncenin genel özelliklerini kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür:

1. Klâsik iktisatçılar kapital birikimi, nüfus artışı, teknik yeniliklerin uygulanması, kurumsal yapıların gelişmeye etkisi gibi konular üzerinde durmuşlardır. İktisâdi gelişmeyi incelerken tahlilleri, “makro”, zaman içinde değişimi incelemesi bakımındansa “dinamik”tir^{132*}. Teorileri ise akılcı, tündengelimci ve soyutlayıcıdır.
2. Klâsik iktisatçılar, serbest rekabetten yana olmuşlar ve tam rekabet piyasasının geçerliliğini varsaymışlardır. Klâsik iktisatçılar devleti “jandarma devlet” olarak görmüş ve devletin güvenlik, savunma, adalet ve diplomasi gibi görevlerini yerine

¹²⁹ Dennis P. O`Brien, “Classical Economics”, **A Companion to the History of Economic Thought**, Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle ve John B. Davis (Ed.), Madlen MA: Blackwell Publishing Limited, 2003, s. 113.

¹³⁰ Adam Smith, **The Wealth of Nations**, Andrew Skinnes (Ed.) Middlesex: Penguin Books, 1973, s. 109.

¹³¹ Uysal, s. 5.

¹³² Kazgan, **İktisâdi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, s. 63.

* Ayrıntılı bilgi için bakınız: W. J. Baumol, **Economic Dynamics**, 1. Edition, New York: Macmillan, 1964.

getirmesi gerektiğini ve hiç bir biçimde piyasaya müdahale etmemesi gerektiğini savunmuşlardır.

3. Smith, kullanım değeriyle mübadele değeri arasındaki farkı belirtmiş, ikisi arasında ters yönlü bir ilişki olabileceğini vurgulamıştır. Belli eşyaların sağladığı faydayı “kullanım değeri” olarak adlandırırken, elde bulunan mallarınsa diğer başka mallarla ne kadar değişebileceğine ise -fiyat- “mübadele değeri” adını vermiştir. “Kullanma değeri en yüksek olan mallar, çoğu kez, ya çok az ya da hiç bir mübadele değerine sahip değildir; diğer yandan en çok mübadele değerine sahip olanlarsa çoğu kez ya çok az ya da hiçbir kullanım değeri ifade etmezler. Hiçbir şey sudan daha yararlı değildir, ancak suyla çok az şey alınabilir, ona karşılık çok az şey mübadele edilebilir. Buna karşılık, bir elmas parçasının çok az bir kullanım değeri olmasına karşın, onun karşılığında pekçok şeyle mübadele edilebilir”¹³³. Ricardo göre, kullanım değeri değişim değeri için gerekli ama değer ölçüsü değildir. Sanat eserleri, antika gibi çoğaltılamayan malların değeri içerdikleri emek miktarıyla değil, kıt olmalarından ve bu malları satın alanların isteğiyle gelirinden doğmaktadır¹³⁴.
4. Değerin en temel ölçüsü emektir. Emek ölçüsü sabit ve homojendir, mübadele değeri nisbi fiyatlarla belirlenir. “Emek zamanıyla”, “emeğin niteliği” üzerinde duran Smith, bazı işlerin daha fazla zaman, beceri, eğitim, zekâ gerektirdiği bazı işlerinse tam aksine sıkıcı, tehlikeli ve herhangi bir bilgi ve deneyim gerektirmediğini savunmuştur. Bu sorunun ise piyasada farklı nitelikteki emeğe farklı ücret ödemesi yapılarak çözülebileceğini öne sürmüştür. Klâsik iktisatçılar maliye politikası aracı olarak küçük denk bütçeden yana olmuşlar, bütçe açığı kadar bütçe fazlası da olumsuz karşılamışlardır. Çünkü bütçe fazlası özel tasarrufların

¹³³ Smith, **The Wealth of Nations**, s. 131-132.

¹³⁴ Ölmezogulları, s. 63.

daraltılması pahasına sağlanabilmekte, bu da toplam yatırım hacmini azaltarak ekonominin uzun dönemli gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir¹³⁵.

5. Devlet sadece emniyet, adalet gibi temel görevleri yerine getirmek amacıyla mali olarak sağlama amacıyla vergi alabilir. Aksi takdirde devletin eline ekonomiye müdahale etme aracı verilmiş olmaktadır. Dolayısıyla klâsik iktisâdi düşüncede verginin ekonomik ve sosyal fonksiyonu “tarafsız, nötr”^{*} kalma şeklindedir. Devlet belirli bir alanda mal ve hizmet üreteceği için harcamaları da bu çerçevede sınırlı kalacak ve bu harcamaların finansmanında özel kişi ve kuruluşlardan az miktarda vergi alacaktır¹³⁶. Vergi tarafsızlığından uzaklaşacak olursa, bundan iktisâdi hayata müdahale için faydalanma olanağı yaratılacak demektir. Buradaki tarafsızlık, tüketici bir nesne olarak kabul edilen ve her türlü faaliyet ve hizmetinde kaynakları tüketen bir kurum olarak görülen devletin asgari seviyede tutulması gereken hizmetleri için temin ettiği kaynakların ekonomik faaliyet ve işleyişe etki etmemesi anlayışına dayalı bir tarafsızlık olmaktadır¹³⁷.
6. Klâsik iktisatçılar ekonomik istikrarsızlık ortaya çıktığında mali politikalar yerine para politikaları iktisat politikası aracı olarak görmüşlerdir. Onlara göre zaten mali araçlar para politikasının bir aracı konumundadır. Örneğin; devlet harcamalarının arttırılması aynı zamanda para arzını arttırmak demek olduğundan, tam rekabet, ücret ve faiz esnekliği varsayımları gerçekleştiğinde ekonomi daima ve kendiliğinden tam istihdama ulaşacak, üretilen her mal satılacak, üretim yetersizliği ve stok artışı gibi dengesizliklerle karşılaşılmayacaktır. Böylece, fiyatlar genel seviyesi hem enflasyonist hem de deflasyonist baskılara yol açmadan istikrarını

¹³⁵ Osman Z. Orhan, **Keynezyen ve Moneterist İstikrar Politikaları**, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1989, s. 64.

^{*} Klâsik iktisâdi anlayışa göre; ekonomik birimlerin tasarruf, yatırım, üretim ve tüketim gibi konulardaki iktisâdi karar ve davranışlarını olumlu ya da olumsuz yönde etkilemeyen ya da değiştirmeyen vergiler “tarafsız vergiler”dir.

¹³⁶ Aytaç Eker ve Diğerleri, **Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)**, Ankara: Takav Matbaacılık Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1994, s. 22.

¹³⁷ Fevzi Devrim, **Kamu Maliyesine Giriş**, İzmir: Anadolu Matbaacılık Limited Şirketi, 1996, s. 181.

koruyacaktır. Onların deyimiyle “piyasanın görünmeyen eli, ekonomiyi istenen yönde geliştirmeye yetecektir”¹³⁸.

7. Klâsik iktisatçılarda emek, sermaye ve toprak olmak üzere üç üretim faktörü üretim fonksiyonunu oluşturmaktadır. Smith, tarım ile sanayi arasında herhangi bir fark görmemiş ve ekonomide geçerli üretim fonksiyonunda artan getirinin geçerli olduğunu söylemiştir. Ekonomide farklılaşma ve uzmanlaşma sonucu artan işbölümü ve makineleşmenin çoğalmasıyla verimin artacağını, ekonominin gelişeceğini ve üretimin reel maliyetinin düşeceğini söylemişlerdir. Ricardo ise, kendinden sonra gelen iktisatçıları da etkileyerek tarım ve sanayinin üretim fonksiyonunun farklı getiri kanunlarına sahip olduğunu ve uzun dönemde tarımda geçerli olan üretim fonksiyonunun ekonominin tamamının üretim fonksiyonu olduğunu söylemiştir.
8. Klâsik iktisatçılarda nüfus içsel değişkendir ve ücrete bağlıdır. Ücret haddi arttıkça nüfus artar, ücret haddi azaldıkça nüfus azalır. Smith`de fiili ücret ve geçimlik ücret kavramlarının varlığı görülmektedir. Nüfusun yani emek arzının artması ücret haddinin artmasına bağlıdır ancak geçimlik ücret haddi* hiç bir zaman fiili ücret haddinin altına inmez. Emek arzıyla diğer malların arzı arasında da herhangi bir fark yoktur. Ricardo ise, geçimlik ve fiili ücret yerine tabii ve piyasa ücreti terimlerini kullanmıştır. Piyasa ücreti; arz ve talep tarafından belirlenir. Tabii ücretse işçilerin sayısını değiştirmeksizin yaşamlarını devam ettirebilmesi için gereken fiyattır. Piyasa fiyatı tabii fiyatı aştığında işçilerin refah düzeyi ve yaşam standartları arttığından artan ücretler nüfus artışını da olumlu önde etkilemekte ancak artan işçi sayısı zamanla ücretleri tekrar tabii düzeyine çekmektedir. Malthus

¹³⁸ Vural Savaş, **Keynezyen İktisat Yıkılırken**, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1986, s. 34-35.

* Geçimlik ücret haddi, fizyolojik asgariyi gösteren işçilerin sayısının artmasını ya da azalmasını gerektirmeyen ücret haddidir.

ise nüfusun, daima geçimlik vasıtaları aşmak eğiliminde olduğunu ancak dört temel ilkedan dolayı aşamadığını öne sürmüştür¹³⁹:

- I. Nüfus, kaçınılmaz biçimde geçimlik vasıtalarla sınırlandırılmıştır,
- II. Geçimlik vasıtalar arttığında, güçlü engellerle askı altında tutulmuyorsa, nüfus da artar,
- III. Bu engeller, ahlâki kayıtlar, kötülük ve sefalet diye özetlenebilir: Pozitif etkenler harpler, açlık, sefalet, sefahat gibi ölüm hadlerini yükselten olaylar; önleyici etkenler, doğum hadlerini düşüren sefahat ve ahlâki kayıtlardır ve
- IV. Nüfus geometrik bir diziye göre (1,2,4,8,), oysa gıda maddeleri üretimi bir aritmetik diziye göre (1,2,3,4,...) artmak eğilimindedir. Kısaca Malthus, ücret teorisini nüfus teorisine dayandırmış ve ücretin zamanla artan nüfus dolayısıyla geçimlik ücret düzeyine inmekte olduğunu söylemiştir.

9. Klâsik iktisatçılara göre gelir tüketim ile tasarruf arasında paylaşılmaktadır. Sermaye birikimini ya gelir artışına bağlı olarak tasarrufların (faiz oranının fonksiyonudur) artmasıyla ya da tüketimin azaltılması yoluyla sağlanmaktadır. Klâsik iktisatçılarda tasarruf da yatırım da kapitalist sınıf tarafından gerçekleştirilmektedir ve her ikisi de kâr haddinin fonksiyonudur. Kâr haddi arttığında kapitalistlerin tasarruf oranları artmakta tüketim oranlarıysa azalmaktadır. Kâr haddi azalırsa yatırımlar azalmakta ve tüketim de beraberinde artmaktadır. Klâsik iktisatçıların görüşleri temel olarak J. B. Say tarafından ortaya atılan “Say Yasası” (her arz kendi talebini yaratır) ile özetlenir. Bu yasanın işlemesiyle “toplam harcamaların tam istihdam üretim düzeyini sağlamada yetersiz kalması söz konusu

¹³⁹ Kazgan, **İktisâdi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, s. 79.

olamaz” görüşü savunulmakta; belirli miktarda mal ve hizmetin üretimi, bu üretimi satın almaya yetecek kadar bir gelirin yaratılması ile sonuçlanmaktadır¹⁴⁰.

10. Klâsik iktisatçılarda dış ticaret kendiliğinden denge mekanizmasıyla sağlanmaktadır.

11. Klâsik iktisatçılara göre para reel sektörü etkilememekte yani reel ve parasal kesim ayrı çalışmaktadır. Fiyatlar genel düzeyi (nominal fiyatlar) parasal kesim tarafından belirlenmekte, reel değişkenler, yani değişimi yapan mallar ve bunların nisbi fiyatları mal piyasasında oluşmaktadır. Buna “Klâsik Dikotomi” adı verilmektedir¹⁴¹.

12. A. Smith ve klâsik iktisatçılar devamlı olarak yalnız kendi kişisel menfaatleri peşinde koşan ve ne yapıp yapıp en fazla çıkar sağlamaya çalışan bir “ekonomik insan” (homo economicos) kavramı yaratmışlardır¹⁴². Ekonomik insan, yalnızca kendi çıkarları peşinde koşar, toplumun hak ve menfaatleriyle ilgilenmez. Devletler ve hükümetler insanların işlerine hiçbir biçimde müdahale etmemelidir. Devletin işi, ve iç ve dış güvenliği sağlayarak adaleti korumaktır. Doğal ekonomi kanunlarının işleyişi gereği gizli el toplumsal menfaati korur, gözetir. Bundan dolayıdır ki devlet insanlara güvenmelive ekonomik faaliyetlerinde onları tam serbestlik tanımalıdır.

¹⁴⁰ Erdoğan Alkin, Kemal Yıldırım ve Mustafa Özer, **İktisada Giriş**, 2. Baskı, Eskişehir: TC. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1472, 2004, s. 303.

¹⁴¹ Hasan Özyurt, **Para Teorisi ve Politikası**, 1. Baskı, Trabzon: Derya Kitabevi, 2003, s. 171.

¹⁴² Burhanettin Ulutan, **Ekonomik Kalkınma ve Devlet Yönetimi**, İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No: 8, 1998, s. 14.

1870'lerden 1920'ye kadar geçen yarı yüzyıllık dönemde, klâsik değer teorisinde köklü değişiklik yapan ve geçimlik ya da tabii ücret anlayışından marjinal verim anlayışına geçen ayrıca klâsik görüşleri ve birtakım kayıtlarla liberal ideolojiyi sürdüren iktisatçılar ise neo klâsik iktisatçılardır¹⁴³.

Klâsik iktisatçılar sanayi kapitalizminin başlangıcında üretim, piyasa, değişim, toplumun iktisâdi yapısı, mübadele ve piyasaların yapısı gibi konuları incelemişlerdir. Ondokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, batı Avrupa'da yaşanan şiddetli devresel değişimler "Büyük Depresyon" olarak adlandırılan 1873-1898 yılları arasındaki yoğun işsizlik, iflasların varlığı ve düşük fiyatlar, ABD'nin ucuz tarımsal ürünlerin Avrupa'da yaygınlığı, yoğun teknolojik değişim, artan nüfus miktarı, yükselen ücret haddi ve azalan toprak rantı gibi unsurlar yerini kapitalizmin şiddetli eleştirisi karşısında özellikle (emek-değer teorisi) faydanın ön plana çıktığı emeğin değeri belirleyen tek unsur, emek-zamanın yerini önelliğe bıraktığı yeni bir teoriyi ön plana çıkmasına olanak hazırlamıştır.

Neo klâsik* okulun *laissez faire*'e bağlılığı klâsik okulun ideolojik devamıdır ancak, klâsik okul serbest rekabetin toplumsal uyumu sağlayacağını iddia ederken neo klâsik okul¹⁴⁵:

1. Tam rekabetin maksimumu toplumsal fayda yaratması için gelir bölüşümü eşitliği üzerinde duranlar (Marshall, Wicksell),
2. Faydayı bireysel ve toplumsal olarak ayırıp, bu ikisi arasında özdeşliğin bulunmadığını ve toplumsal faydanın önemini belirtenler (Wieser, Pigou) ve

¹⁴³ Kazgan, *İktisâdi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*, s. 106.

* Neo klâsik İktisat deyimi ilk defa J. R. Hicks'in "*Mr Keynes and the Classics A Suggested Interpretation*" *Econometrics*, (April, 1937) makalesinde karşımıza çıkmaktadır. .

¹⁴⁵ Kazgan, *İktisâdi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*, s. 112.

3. Konjonktür dalgalarını inceleyenler (Wicksell, Fisher) vardır. Walras da, politik felsefesi itibariyle birey ile devletin karşılıklı rollerini özgürlük ve fırsat eşitliği açısından saptamaya çalışan bir “burjuva reformcusu” sayılır.

Bu görüşler doğrultusunda, klâsik ve neo klâsik liberal düşünceye göre, piyasanın işletilmesi esastır. Müdahaleler bu işleyişte etkin kaynak dağılımı ve aksaklıkların ortaya çıkması durumunda söz konusu edilir¹⁴⁶.

¹⁴⁶ Ülgen, Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği, s. 26.

3. REFAH DEVLETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİM SÜRECİ

Gelişmekte olan ülkelerde son zamanlarda daha da derinleşen ekonomik, sosyal ve siyasal krizler, sermayenin uluslararasılaşması gibi küresel ekonomideki kapsamlı değişiklikler, ABD’de meydana gelen 11 Eylül saldırılarının ortaya çıkardığı “güvenlik sendromu” ve teknolojik ilerlemenin toplumsal süreçler ile ulus devletler üzerindeki etkilerinin yoğunlaşması, devletler hakkındaki temel soruları tekrar gündeme getirmektedir:

- Devlet nedir, ne değildir? Neyi yapmalı, neyi yapmamalıdır?
- Etkin bir devlet sistemi nasıl kurgulanabilir?
- Etkin bir devlet yönetiminde temel ilkeler nelerdir?
- Etkin devletin ekonomi ve kalkınma politikalarındaki rolü ne olmalıdır?
- Nerede devlet? Nerede piyasa?
- Ne kadar devlet? Ne kadar piyasa?
- Devlet ve birey arasındaki ilişkinin temeli nedir? Ne olmalıdır?
- Etkin devlete giden yolun kilometre taşları nelerdir? Ne olmalıdır?
- Bireylerin devlete bakışı ne olmalıdır?

Buna göre, etkin ve verimli bir devlet sistemi olmaksızın, sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmek kolay olmayacaktır. Bu nedenle, sürekli artmakta olan temel sorunların çözümünde, risk alma ve başarıya cesareti varsa ancak gelecek bizim olacaktır¹⁴⁷.

3.1. REFAH DEVLETİNİN EVRİMİ VE DÜŞÜNCE AKIMLARI

“Ölümlüler yaratılırken tanrılar her birine yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli yetenekleri dağıtmışlardır. Tanrı Epimetheus bazılarını güç vermiş hız vermemiş, bazılarını hız vermiş güç vermemişti, bazılarını silah vermiş bazılarını vermemiş, ama korunmaları için başka güçler bulmuş, küçük bir bedene yerleştirdiklerine kaçmak için kanat ya da yer altında kanat ya da yer altında sığınak vermiş, iri bedenlileri korumaya ise bu bedenleri yetiyormuş, bu dengeleme usulü bütün hayvanlara uygulanmış, tüm bu önlemler türlerin yok olmasını geçmek içinmiş. Mevsimlere dayanabilmelerini sağlamaya çalışmış, bunun için sıcaktan, soğuktan koruyacak kalın deriler, sık tüyler vermiş. Sonra her türe ayrı besinler bulmuş.

Ancak tüm bu olanaklar hayvan türü için harcanmış, geriye insan için bir şey kalmamış. Bunun üzerine insana, hayatının korunması için ateş ve sanatlar bilgisi, yani bilim verilmiş. İnsanlar bu kaynaklarla başlangıçta birbirlerinden ayrı yaşamışlar, henüz şehirler kurulmamış, bu yüzden hep onlardan daha güçlü olan vahşi hayvanların pençesinde can vermişler. Ellerindeki sanatlar yaşamalarına yetmiyormuş, ama hayvanlara karşı savaşta yetersiz kalıyormuş; çünkü, bölümlerinden biri de askerlik sanatı olan siyaset sanatına sahip değillermiş henüz.

Bunun sonucunda bir araya gelip şehirler kurmak, kendilerini güvenlik altına almak istemişler, ama siyaset sanatının sahip olmadıklarından birbirlerine kötülük edip dağılmışlar. Bunun üzerine tanrı Zeus şehirlerde kural yerine geçmesi ve insanları dostluk bağlarıyla birbirlerine bağlaması için esası adalet, doğruluk ve utanma olan siyaseti göndermiş ve siyaset sanatı tüm

¹⁴⁷ Nevzat Saygılıoğlu ve Selçuk Arı, **Etkin Devlet**, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, (Şubat, 2003), s. 4.

insanlar arasında eşit olarak pay edilmiş, çünkü bu erdemler ve sanatlar yalnız bazı kimselerde bulunursa şehirler ayakta duramaz. 'Utanma ve doğruluktan nasibi olmayan bir insan, toplum için bir bala sayılacak, öldürülecektir' denilmiştir.

Bunun sonucu ise, temeli doğruluk ve ölçülü davranış olan siyaset sanatından söz açıldı mı herkesin fikrini söylemesini kabul etmek gerekir. Çünkü herkesin vatandaşlık erdeminde payı olması gerekir, olmazsa devlet olmaz”¹⁴⁸.

Günümüzden yaklaşık bir yüzyıl önce ortaya çıkıp 1970'lerden sonra da gerek sosyo-ekonomik gerekse de politik alanda etkilerini devam ettiren konulardan biri de refah devleti anlayışıdır. Refah devletinin ortaya çıkışıyla ilgili olarak literatürde çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Aşağıda da değinileceği üzere, liberal yaklaşımlara göre refah devleti anlayışı İngiltere'de Onaltıncı yüzyıldaki “Yoksullar Yasasına” (ilerleyen kısımlarda daha ayrıntılı olarak incelenecektir) kadar uzanmakta ve toplumun ahlâki bir sorumluluğu olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Marksist yaklaşıma* göre ise refah devleti, kapitalizmin sorunları, sınıf mücadelesi ve ekonomik krizlere bağlı olarak kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir diğer yaklaşım ise, bir tarafta mutlakiyetçi devletlerin kitle demokrasisine geçmeleri diğer tarafta kapitalistleşme devlet anlayışlarını değişime zorlaması ve artan demokratik taleplerle devleti temel hak ve özgürlükler ile siyasal hakların yanısıra sosyal-ekonomik hakları da kurumsallaştırmak zorunda bırakarak refah devletini ortaya çıkarmıştır¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Göze, s. 12.

* Marksist kuramın en kritik ve sorunlu alanlarından biri olan kapitalist devlet konusunda klâsik marksizimden bugüne geliştirilmiş olan önemli yaklaşımlar, bu yaklaşımlara yönelik belli başlı eleştiriler ve farklı yaklaşımların kendi aralarındaki tartışmaları için bakınız: Ahmet Yılmaz, **Kapitalist Devleti Anlamak**, İstanbul: Kitap Matbaacılık, 2002.

¹⁴⁹ P. Flora ve A. J. Heidenheimer, “*The Historical Core and Changing Boundaries of the Welfare State*”, **The Development of Welfare States in Europe and America**, P. Flora ve A. J. Heidenheimer (Ed.), London: Transaction, 1990, s. 22.

Ancak refah devleti kavramını literatürde tam olarak anlatan bir tanım da bulunmamaktadır. Giddens'e göre refah devleti, toplumsal düzenin daha adil hale getirilmesi için devletin ekonomiye müdahale ederek refahı getirme çabasıdır¹⁵⁰.

Genel bir ifadeyle refah devleti; piyasa ekonomisinin başarısızlığa uğradığı ya da yetersiz kaldığı durumlarda sosyal refahın maksimum düzeye çıkması için devletin ekonomiye daha etkin ve kapsamlı müdahalelerde bulunması, bunun için de düzenleyici, müdahaleci, yeniden dağıtıcı ve girişimci bir rol üstlenmesidir.

Refah devleti kavramının kullanımının belirsizliği ile ilgili olarak çok farklı görüşler söz konusu olmasına karşın, bilinen gerçek kavramın İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte gündeme gelmiş olmasıdır. Raymond Williams'ın "*Keywords*" adlı eserine göre refah devleti kavramı ilk defa 1939 yılında¹⁵¹, Charles Schottland'ın aktarımına göre ise refah devleti kavramı ilk defa 1941 yılında York başpiskoposu Temple tarafından kullanılmıştır¹⁵².

Refah devletinin ana ilkelerini kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz¹⁵³:

1. Önce, topluluğun her üyesine, sadece insan olduğu için asgari bir yaşama seviyesi tanınmasıdır,
2. Ne zaman ki özel teşebbüs iktisâdi istikrarsızlık ve çöküş tehdidini kendi başına önlemeye güç yetiremez, o zaman refah devleti müdahale yoluyla şiddetli

¹⁵⁰ Anthony Giddens, **Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics**, 1. Edition, Cambridge: Blackwell Publishers Ltd., 1994, s. 134.

¹⁵¹ Raymond Williams, **Keywords: A Vocabulary of Culture and Society**, London: Fontana, 1976, s. 333.

¹⁵² Charles I. Schottland, "*Historical Development of the Welfare State Idea*", **The Welfare State: Selected Essays**, Charles I. Schottland (Ed.), New York: St. Martin's Press, 1967, s.16.

¹⁵³ Ebenstein, s. 342.

dalgalanma dönemlerini atlatmak için bir iktisâdi istikrar ve ilerleme siyaseti uygulamakla bağımlıdır ve

3. Refah devleti kamu siyasetinin baş önceliği olarak tam istihdama bağımlıdır.

Refah devletinin yukarıda da değinildiği üzere, gerek uygulama gerekse de kuram olarak aniden ya da çok kısa bir zaman diliminde ortaya çıkmadığını açık bir gerçektir. Refah devletinin kuramsal çözümlenmesi, Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından beri süregelen ve gündemi belirleyen toplumsal çatışmalara, bu çatışmalara yönelik düşünce akımlarına, insan hakları kavramındaki yeni yorumlamalara ve demokrasi ile özlem talebine dayanmaktadır¹⁵⁴. Bunda İkinci Dünya Savaşı'nın payını da gözardı etmemek gerekir.

Refah devletinin kuramsal alandaki oluşumunu hiç kuşkusuz John Maynard Keynes sağlamıştır. Keynes'in “*General Theory of Employment, Interest and Money*” adlı eseri ekonomi alanında bir devrim yaratarak o güne kadar geçerli olan paradigmayı alt üst etmiş, siyasal ve toplumsal yaşamı farklı bir yönde etkilemiş ve devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğunu savunmuştur.

¹⁵⁴ Şaylan, s. 61.

3.2. REFAH DEVLETİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Refah devletinin temel özelliklerini birkaç ana başlık altında özetleyebilmek mümkündür¹⁵⁵:

1. Refah devleti, müdahaleci (interventionist) bir devlet anlayışıdır.
2. Refah devleti, düzenleyici (regulatory) bir devlet anlayışıdır. Piyasa ekonomisinde ortaya çıkan sorunların telafisi için devletin düzenleyici birtakım kararlar alması gerekir. Örneğin, emek piyasasında düşük ücretle işgücünün sömürülmesini önlemek için asgari ücret uygulaması; sosyal risklere karşı devletin sosyal güvenlik ile sosyal yardım ve hizmetleri üstlenmesi bu konuda örnek olarak verilebilir. Sosyal güvenlik, kişilerin belirli sosyal risklere karşı korunmasını amaçlar. Sosyal riskler ve tehlikeler esasen üç başlık altında toplanabilir:

I. Mesleki Riskler: İş kazaları, meslek hastalıkları bu konuda örnek verilebilir,

II. Fizyolojik Riskler: Hastalık, analık, sakatlık, yaşlılık, ölüm gibi sosyal riskler bu gruba girer ve

III. Sosyo-Ekonomik Riskler: İşsizlik, evlenme, çocuk sahibi olma, konut ihtiyacı gibi riskler bu gruba girer. Refah devletinde yukarıda belirtilen sosyal risklere karşı devlet sosyal güvenlik politikasını kullanır. Sosyal güvenlik politikasında ise başlıca iki araç söz konusu olabilir:

- 1) Sosyal Sigorta: Burada devlet, sosyal güvenliği sağlamada kişilerden prim katkısı ister ve bu şekilde kişileri sosyal risklere karşı korur ve gözetir ve
- 2) Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet: Burada kişilerin prim katkısı söz konusu değildir. Devlet belirli kesimlere sosyal yardımda bulunur ve çeşitli sosyal hizmetleri karşılıksız ya da düşük bedelle sunar.

¹⁵⁵ Coşkun Can Aktan, “*Sosyal Devletin Sosyal Maliyeti*”, **Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 43-44-45.

- A. Refah devleti, girişimci bir devlet anlayışıdır.
- B. Refah devleti bireylere hak ve özgürlüklerin sağlanması bakımından pozitif bir konumdadır.
- C. Refah devletinin büyüklüğü toplam refah harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYİH) ve toplam kamu harcamalarına olan oranıyla hesaplanır.
- D. Refah devletinde piyasa yani özel üretim araçlarının özel mülkiyeti ve özel girişim esas olmakla beraber devlet piyasaların yalnız başına işlemesi karşısında kayıtsız değildir. Devlet piyasaları sürekli düzenlemekte ve müdahalelerde bulunmaktadır. Refah devleti anlayışına göre, piyasa kendi haline bırakıldığında sosyal ve ekonomik hedeflerine ulaşamamakta, devlet de piyasa güçlerinin yanında ekonomide aktif bir rol üstlenmektedir.
- E. Refah devletinde sosyal, yerel ve ekonomik kuruluşlar da birey ve mesleki kuruluşlar kadar toplumun kaynağı olarak görülmekte ve anayasal güvence içinde bulunmaktadır. Sosyal kuruluşlar bireyin, bireyse devletin güvencesi altına alınmaktadır. Toplum devletle birlikte devletin amaç ve araçlarının belirleyicidir.

Barry'e göre refah devletinin ekonomik yaşama müdahalesi çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilmektedir¹⁵⁶:

1. Düzenleme (Regulation): Devlet özel kesimin ekonomik faaliyetlerine ilişkin çeşitli düzenlemeler yapabilir. Asgari ücret düzeyinin belirlenmesi, sosyal sigorta üyeliliğinin zorunluluğu, yiyeceklere ait hijyen kanunlarının çıkarılması gibi uygulamalar örnek olarak gösterilebilmektedir,

¹⁵⁶ Nicholas Barry, "Economic Theory and the Welfare State: A Survey and Interpretation", **Journal of Economic Literature**, Vol:30-2, (June,1992), s. 743-744.

2. Fiyat Sübvansiyonu (Price Subsidy): Devlet sübvansiyon uygulamasıyla hizmet ve mal fiyatlarını sübvansiyon uygulamasıyla belirli bir seviyeye indirebilir. Fiyat sübvansiyonları, yiyecek pulları gibi kısmi ya da düşük gelirli gruplara ücretsiz tıbbi bakım gibi bütünsel olabilir,
3. Kamusal üretim ile devlet arz yanında yer alır,
4. Gelir transferleri yiyecek pulları gibi belirli harcama tiplerine en azından kavramsal olarak dayandırılabilir ya da sosyal sigortayla sağlanan faydalar gibi bağımsız olabilirler ve
5. Vergileme ise, uygulamada içsel faktörlerle ilişkili olduğundan, politika oluşturulmasında teşvik etkilerinin dikkate alınması gerekmektedir.

3.3. REFAH DEVLETİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Refah devleti kavramı varlığını, liberal iktisat teoremini ekonomik doktrin olarak benimsemiş ulus devletlerde göstermiştir. Liberal doktrindeki minimal devlet, Yirminci yüzyılın ikinci yarısında çağın gereklerine göre siyasal, ekonomik ve sosyal koşullara kendini adapte edip hukuk, demokrasi, iktidar, hak ve özgürlükler, eşitlik, sosyal adalet, ekonomik düzen gibi temel alanlarda değişim göstererek refah devleti anlayışıyla karşımıza çıkmıştır. Modern refah devletini ortaya çıkaran gelişmeleri kısaca dört dönem altında inceleyebilmek mümkündür:

1. **1880 Yılı Öncesi Birinci Dönem:** Bu dönem, paternalist anlayışların varlığını sürdürdüğü, sorunların giderilmesinde gönüllü kuruluşların, ailelerin, yardımseverlik içgüdüleriyle hizmete hazır kurumların olduğu, kişisel sorumluluk sahibi işverenlerle devletin gelir transferlerinin var olduğu görülmüştür.

2. **1880-1945 Yılları Arası İkinci Dönem:** "Sosyal Sigorta Dönemi" olarak da adlandırılan bu dönem, çalışanların finansmanına zorunlu olarak katılmak zorunda kaldığı sosyal sigorta kurumlarının koruması altında olduğu bir dönemdir.
3. **1945-1975 Yılları Arası Üçüncü Dönem:** "Refah Dönemi" diye de adlandırılan bu dönem, sosyal sigortalara ek olarak gelirin sürekliliği sağlama ve yaşam standartlarının iyileşmesinin hedeflendiği, refah devleti kurum ve işlevlerinin geliştiği bir dönemdir.
4. **1975 Yılı Sonrası Son Dönem ise:** Sosyal refah devleti anlayışının krize girdiği, yeniden yapılanma arayışlarının baş gösterdiği ve sosyal refah devleti anlayışının yerini neo liberal politikalara bırakmak zorunda olduğu bir dönemdir.

3.3.1. 1880 Yılı Öncesi Birinci Dönem

Devletin aktif bir rol üstlenmediği 1880 yılı öncesi dönemde aile, toplum, gönüllü kurumlar, dini kurumlar, karşılıklı yardımlaşma sandıkları ve mesleki birlikler gibi kişi ve kuruluşlar yasal olmayan koşullarda yoksul, hasta ve muhtaç insanlara sosyal refah hizmetlerinin sunumunu üstlenmişlerdir. Özellikle Ortaçağ döneminde kiliseler tarafından oluşturulan aşevleri, manastırlar, hasta evleri ve benzeri hayırsever kuruluşlar sosyal problemlerle başa çıkmada önemli bir rol üstlenmiştir. Onaltıncı yüzyıldan itibaren ise kamusal gücün sosyal amaçlarla kullanılmaya başladığı ve yoksulluk yasalarının çıkartılmaya başladığı görülmüştür. Ortaçağ'da İngiltere'de devleti yoksullara yardım etmeye yönelten ilk nedenler başlıca sosyal karışıklık endişesi ve 1348 ve 1349 yıllarında Kara Ölüm'den (Black Death) sonraki yıllarda süregelen işgücü kıtlıkları korkusuydu¹⁵⁷. Örneğin; devlet 1351 yılında çıkardığı "İşçi Kanunu" ve 1388 yılında çıkardığı "Yoksullara Yardım Yasası" (The 1388 Poor Relief Act) ile ücretleri ve çalışan kesimin ayaklanmalarını kontrol altına almaya çalışmıştır. 1576 tarihli Yoksullara Yardım Yasası'nda (The 1576

¹⁵⁷ Nicholas Barr, *The Economics of the Welfare State*, 2. Edition, London: Weidenfeld and Nicolson Press, 1993, s. 14.

Poor Relief Act) ise “yoksulları işe yerleştirme” prensibi benimsenmiş ve eğer sağlıklı bir kişi yardıma ihtiyaç duyuyorsa, ona iş bulunması gerektiği anlayışı kabul edilmiştir¹⁵⁸.

İngiltere’de nüfus hareketleri başlayınca manastırların yapmış oldukları yardımlarında yetersiz kalması sonucu 1601 yılında İngiltere Kraliçesi Elizabeth tarafından “Yoksullara Yardım Yasası” (The 1601 Poor Relief Act) çıkarılmıştır. 1576 Yoksullara Yardım Yasası ile inşa edilmiş olan 1601 Yoksullara Yardım Yasasının iki esası vardır¹⁵⁹: Farklı gruplara ayrılan yoksul insanlara farklı davranılmasını öngörmek ve her bölgenin kendi yoksulları için sorumluluğa sahip olduğunu kabul etmek.

Yoksullara Yardım Yasası ile ülkede, toplumdaki yaşlı ve hastaları (askeri gruplar hariç) islahetine yerleştirmek görev edinilmiştir. Ancak yasanın asıl amacı kimilerine göre veba salgını sonrası yaşabilecek işgücü kıtlığını önleyebilmek, kimilerine göreyse dilencilikle mücadele etmek olarak yorumlanmıştır. Yasa, çalışabilecek iken dilenenlerin hafif işlerde zorla çalıştırılıp, çalışmayı reddedenlerin hapsedilmesini, dilencilere yardımın yasaklanması, çalışmayacak durumda olan yoksulların ise, kentlerde “Almshouse” denilen “Düşkünler Evi”nde barındırılmasını öngörmekteydi¹⁶⁰. İkiyüz otuzdört yıl boyunca hüküm süren bu yasa 1834 yılında yerini içerisinde daha güçlü bir gelir araştırmasının sisteme geçirilmesini içinde barındıran yeni bir “Yoksulluk Yasası”na (The Poor Law Amendment Act 1834) bırakmıştı. Hızla artan nüfus ve ilerleyen sanayileşme hareketleri sonucunda tarımsal üretimden imalata geçişle birlikte köy nüfusunun yerini giderek kasaba nüfusuna bırakmıştır. Böylece, tarımsal toplum modeline göre çıkarılan yoksulluk yasaları zamanla toplumun ihtiyaçlarının gerisinde kalarak 1860’larda sosyal düzenin krize girmesine neden olmuştur.

¹⁵⁸ Barr, s. 14.

¹⁵⁹ Barr, s. 14.

¹⁶⁰ Halis Yunus Ersöz, “Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1. Baskı, İstanbul: İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayınları, Cilt: 53, Sayı: 2, 2003, s. 8.

Merkezi devlet geleneğine sahip ileri bir ulusal bürokrasiye sahip İsveç'te ise eğitim 1842 yılında zorunlu hale getirilmiş, Yirminci yüzyılın başında devletin mesleki ve hastalık kaza sigortasına olan desteği yasalaştırılmıştır. Ülke 1913 yılında evrensel ve zorunlu yaşlı aylıkları sistemini kurarak dünyada bir ilke imza atmıştır.

Almanya'da ise, 1830 ve 1840'lı yıllarda başlayan sanayileşme süreci Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru ülkedeki işçilerin sefalet içinde yaşamaları sonucunda ülkede önemli bir sosyal sorun haline gelmiştir. Almanya, gerek yaşanan bu sosyal gerginlik gerekse de sosyalist hareketlere karşı olarak 1880 yılında sosyal sigorta sistemine başlamıştır.

ABD'de ise, yoksullara yapılan devlet yardımları Yirminci yüzyıla kadar geniş ölçüde yerel yönetimlerin düzenlemiş olduğu yoksullara yardım kanunlarına göre sınırlı ölçüde sağlanmıştır. 1935 yılına kadar ülkede felaket zamanları haricinde çalışma gücüne sahip bir kişinin çalışmadan kamu yardımı ile yaşamını sürdürebileceği anlayışı düşünülmemiş, hayırseverlik temeline dayanan kamu yardımı, bu yardımdan yararlananlar açısından onur kırıcı bir uygulama olarak kabul edilmiştir¹⁶¹.

Sosyal hakların anayasalarda yer alması ise Bolşevik ihtilâli sonucu Rusya'da sosyalizmin uygulanmaya başlandığı 1917 yılı sonrasında ilk kez yine Almanya'da 1920 tarihli Weimar Anayasası ile gerçekleşmiştir¹⁶².

¹⁶¹ Barr, s. 27-28.

¹⁶² Gülay Akgül Yılmaz, **OECD Ülkeleri ve Türkiye'de Sosyal Devlet ve Sosyal Harcamalar**, İstanbul: Arıkan Basım Yayın Dağıtım Ltd., 2006, s. 4.

3.3.2. 1880-1945 Yılları Arası İkinci Dönem

Refah devleti anlayışının temelleri ilk defa Almanya`da 1880`lerin başında Bismarc tarafından geliştirilen sosyal güvenlikle ilgili düzenlemeyle atılmıştır¹⁶³. Ondokuzuncu yüzyılın ağır iş süreleri ve çalışma koşulları, kitlesel yoksulluğu ve çok düşük ücretleri sonucu Prusya hükümeti gençlerin çalışma koşullarına ilişkin bir düzenleme getirmiş ve 1881 yılında Bismarc, Alman parlamentosunda sosyalist güvenlikle ilgili bir konuşma yapmıştır¹⁶⁴.

Sosyal sigortanın oluşturulmasını temel alan bu reformlarla tüm dünyaya öncülük eden Almanya 1884 yılında iş kazası, 1889 yılında sakatlık ve yaşlılık sigortasını uygulamaya geçirmiştir. Ancak Almanya`nın böyle bir sosyal politikayı uygulamaya koymasının altında kimilerine göre sosyalist hareketlerin yoğunlaşması, yeni doğan endüstriler karşısında işçi sınıfının hastalık, yaşlılık, iş kazaları gibi durumlarda desteksiz kalması, nüfusun artışı ve ailelerin sorumluluklarının azalması gibi nedenler gösterilmiştir.

Almanya`dan sonra refah devleti uygulamaları 1891 yılında Danimarka`da 1898 yılında Yeni Zelanda`da, -yukarıda da kısaca değinildiği üzere- 1908 yılında İngiltere`de işsizlik ve hastalığı güvence altına alma sistemi ve “Beveridge Raporu”, ABD`de ise aşağıda belirtileceği üzere 1929 ekonomik bunalımı sonucu artan işsizlik ve yoksulluk sonucu tüm dünyaya hızla yayılmaya başlamıştır. Ardından Danimarka`da 1933 yılında “Büyük Sosyal Reform (Great Social Reform)”, Yeni Zelanda`da 1938 Sosyal Güvenlik Yasası (Social Security Act), Kanada`da 1940`da Federal İşsizlik Sigortası Yasası (Federal

¹⁶³ Meryem Koray, “Avrupa Refah Devleti: Anlamı, Boyutları ve Geleceği”, **Görüş Dergisi**, Tüsiad Yayınları, Sayı: 57, (Aralık 2003), s. 67.

¹⁶⁴ Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2004-69, s.150-151.

Unemployment Insurance Act) ile son şeklini alan federal işsizlik tazminatı programları ile devam etmiştir¹⁶⁵.

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kapitalist ülke hükümetleri ekonomik ve sosyal yaşama olan müdahalelerini arttırmışlardır. Savaş yıllarında başlayan enflasyon savaştan sonra birkaç yıl içinde fiyatlar savaş sonu düzeyine göre Avusturya'da 14 bin, Macaristan'da 23 bin, Polonya'da 2.5 milyon, Sovyetler Birliği'nde (SSCB) 14 milyar ve Almanya'da ise 1 trilyon kez yükselmiştir¹⁶⁶. Savaş sonrasında ise savaştan etkilenen tüm ülkelerde savaşın tahribatlarının azaltılması ve savaş borçlarının ödenmesi, Almanya'nın enflasyon sorunu, Rusya'nın sosyalist düzeni, İtalya'nın faşizmi ve kimi ülkelerin de devletçilik ve planlamaya yönelik girişimleri seçmesi gibi nedenlerle dünyada birçok ülkenin yeni bir döneme geçmesine yol açan uygulamalar olmuştur.

İki dünya savaşı arası bu dönemin belirgin özelliği refah harcamalarında görülen artıştır. İki savaş arasındaki bu dönem "Consolidation" (Konsolidasyon) yılları olarak bilinmektedir¹⁶⁷. Genel olarak, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, devlet sosyal-ekonomik gelişmeleri geriden takip etmiş, sosyal-ekonomik olaylar karşısında kararsız kalmış ve karar verme aşamasındaysa çelişkili davranmıştır. Göze'ye göre bu dönemde devletin sosyal ve ekonomik yaşama müdahaleleri planlı ve kapsamlı değil, istisnai ve amprik bir nitelik taşıdığı, yapılan müdahalelerin beklenen sonuçları doğurmayınca da yeni ve değişik müdahaleler yoluna gitme şeklinde olduğu görülmüştür¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Christopher Pierson, **Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare**, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1991, s. 123-124.

¹⁶⁶ Ergun Türkcan, "*IMF'nin Kökenleri*", Korkut Boratav ve Diğerleri, **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Cevdet Erdost (Ed.), 1. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, (Aralık, 1982), s. 2.

¹⁶⁷ Pierson, **Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare**, s. 125.

¹⁶⁸ Ayferi Göze, **Liberal, Marxiste, Faşist ve Sosyal Devlet**, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 1995, s. 127.

Refah devletinin evriminde sanayi devriminin ardından yaşanan sosyal, siyasal, hukuksal, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin, 1929 ekonomik bunalımının ve keynesyen refah devleti modelinin etkisi kaçınılmazdır. Aşağıda kısaca dünya ekonomisindeki bu üç önemli dönüm noktası refah devletinin anlaşılması açısından kısaca ele alınıp, incelenmeye çalışılacaktır.

3.3.2.1. Sanayileşme Çağı ve Devrimin Refah Devlet Üzerindeki Etkisi

Ekonomik devrimlerin en önemlilerinden biri de sanayi devrimi idi. Sanayi devriminin temelinde, üretim aletlerinin neredeyse mucizevi denilebilecek ilerlemesi yatıyordu. Bu ilerleme, halktan insanların yaşamında kökten bir sarsılmayla yer aldı¹⁶⁹. Bir yandan sermaye birikimi ve burjuvazinin kazandığı politik özgürlükler, öte yandan birbirini izleyen teknik buluşlar, İngiltere`de sanayi devriminin gerçekleşmesine ve “Kapitalizm” döneminin başlamasına yol açmıştı¹⁷⁰.

Sanayi devrimi, -daha önce birinci bölümde de kısaca değinildiği üzere- İngiltere`de başlayan teknolojik ekonomik devrimle, Fransa`da gerçekleşen politik devrimin ortak ürünü olarak gerçekleşmiştir¹⁷¹. Devrim, sadece katma değer içinde imalatın ticarete oranını yükseltmekle kalmamış, tarih boyunca ulusların zenginliğini arttıran ticaretin kapsamını da tarımsal ürünlerden ve doğal ham maddelerinden daha çok imalat sanayi ürünlerine kaydırmış, teknolojik ilerleme, hem sanayileşmenin hem de gelişme hızının motoru olmuştur¹⁷².

¹⁶⁹ Polanyi, s. 57.

¹⁷⁰ Sanver, s. 30.

¹⁷¹ Erkan, s. 3-4.

¹⁷² Oktay Yenal, **Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı**, 1. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Aralık, 1999), s. 29.

Avrupa`da sanayi devriminin birdenbire boşlukta ortaya çıkan bir olay olmadığı, bu devrimi hazırlayan etmenlerin önceki yüzyılların birikimine, dayandığı yollu tahlillerdeki gerçek payı yadsınamaz¹⁷³.

Sanayi devriminin nedenlerini kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür¹⁷⁴:

1. Sanayi İnkılâbı: Sermaye teşkili oranındaki artışı, sanayi inkılâbının nedeni olarak ileri sürenler, bu artışta ya yatırımları teşvik eden düşük faiz oranlarına ya da kâr enflasyonlarına bağlamışlardır,
2. Dünya ticaretindeki modern zamanlarda meydana gelen artışlar ki bundan en büyük payı İngiltere ihracat sanayi ile almıştır,
3. Teknolojik Gelişmeler: Sanayi mamülleri ve iş organizasyonuna uygulayıcı ve ekonomik verimliliği yükseltici rol oynamıştır ve
4. Serbest ekonominin gelişmesi ve servet meraklısı insanların rasyonel bir ahlâka sahip olmaları sanayi inkılâbının gelişmesine neden sayılabilir.

Buna göre sanayileşme, toplumun ekonomik, politik ve kültürel bakımdan büyük ve köklü değişim yaşaması olarak tanımlanabilmektedir¹⁷⁵. Sanayi toplumu insanlık tarihinde çok büyük değişimlerin nispeten kısa bir zaman süresinde cereyan ettiği bir dönemi ifade etmektedir¹⁷⁶.

¹⁷³ Yenal, s. 31-32.

¹⁷⁴ Tefrik Güran, **İktisat Tarihi**, İstanbul: Acar Matbaacılık, 1990, s. 114.

¹⁷⁵ Şaylan, s. 46.

¹⁷⁶ Zeki Parlak ve Engin Yıldırım, “*Bell, Touraine ve Castells’in Düşünceleri Işığında Sanayi Ötesi Toplumdan Bilgi Toplumuna*”, İbrahim Güran Yumuşak (dr.), **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, İzmit: Kocaeli Üniversitesi İİBF., (17-18 Mayıs, 2003), s. 56.

Sanayi devriminin sonuçlarını kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür¹⁷⁷:

1. Nüfus çok hızlı bir oranda artmaya başlamıştır,
2. Özellikle burjuva kesiminin yaşam standardı yükselmiştir. Daha önce sadece soyluların tüketebildiği lüks ürünler daha geniş bir kesim tarafından tüketilmeye başlamıştır,
3. Tarımın nisbi önemi azalmış, sanayi ve hizmet sektörünün önemi artmıştır,
4. Batı dünyası bir kent toplumu haline gelmiştir,
5. Modern bilim ve teknoloji süreklilik kazanacak bir yapıya kavuşmuştur,
6. Servet feodallerden burjuvalara geçerek el değiştirmiştir ve
7. Ekonomik faaliyetler bölgesellikten kurtularak dünya ölçeğinde genişlemiştir.

Sanayi toplumu; yeni bir senteze yöneldiği 1870'ler sonrasında özgürlük ve refahı, toplumun tüm kesimlerine genişletebilmek için "Sosyal Devlet" ya da "Refah Devleti" kavramlarını yeni bir içerikle gündeme getiriyordu¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Bünyamin Duran, **Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı**, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 1996, s. 74.

¹⁷⁸ Erkan, s. 6.

1.2.2.2. 1929 Ekonomik Bunalımı ve Sosyo-Ekonomik Kurumlaşmanın Yeniden Yapılandırılması

Barry'e göre en büyük depresyon, bütün batı ekonomilerinde, özellikle ABD`de, istihdam ve üretimin düştüğü 1930`lardaki daralmaydı¹⁷⁹. Dünya tarihinde “Kara Perşembe” adı ile anılan bunalım, 24 Ekim 1929 tarihinde ABD`deki Wall Strett borsasındaki hisse senetlerinin değer kaybetmesi ile başlamış; bir gün içinde 16 milyon civarındaki hisse senedi % 50 ile % 90 arasında değer kaybetmişti¹⁸⁰.

ABD`de uygulanan yanlış maliye politikaları sonucunda servet yoğunlaşması gün geçtikçe daha da artmış, hükümetin vergi gelirlerinde yaşanan azalmaysa gerek yüksek gelir sahibi kesimlerin gerekse de büyük şirketlerin lehinde bir servet eşitsizliğine yol açmıştır. Servet dağılımındaki eşitsizlik arttıkça kişilerin borç alma istekleri çoğalmış, özellikle arsa ve borsa spekülasyonuna yönelik kredi talebi artmış ve bankalardan kredi alanlara olan güvenilirlik azalmıştır. Sonuçta, servet yoğunlaşması, riskli kredi veren bankaların sayısını çoğaltmıştır. Ülke genelinde, fiyatlar ve Gayri Safi Milli Hasıla`da (GSMH) meydana gelen azalma ise kredi taleplerini düşürerek alınan kredileri ödenemez hale getirmiştir. Böylece, iflas eden banka sayısı gün geçtikçe artmış, artan banka iflasları ise beraberinde ekonominin çökmesine yol açmıştır. Sadece 1929 yılında iflas eden banka sayısı 659`dur. Bu sayı 1930 yılında 1352`ye ve 1931 yılında da 2294`e çıkmıştır¹⁸¹.

Bu dönemde ekonomik bunalımın yaşanmasında Federal Reserve Bank`ın (FED) elindeki politika araçlarını yetersizliğinden ziyade bankanın bu konuda takınmış olduğu isteksiz tavır da önemli bir etkidir. ABD`deki ekonomik bunalım, özel girişime dayanan iktisâdi sistemin istikrarsız bir sistem olduğunun değil, bir ülkenin parasal sistemi üzerinde

¹⁷⁹ Norman Barry, “*Kapitalizm*”, Atilla Yayla (drl.), **Piyasa Medeniyeti**, Atilla Yayla (çev.), Ankara: Liberte Yayınları: 96, (Ocak, 2004), s. 84.

¹⁸⁰ Şaylan, s. 55.

¹⁸¹ John Kenneth Galbraith, **Money: Whence it Came, Where it Went**, Middlesex: Penguin Books, 1975, s. 202.

büyük yetkilere sahip bir kısım insanın yanlış politikalar uygulandığında ne denli büyük bir yıkıma neden olabileceğinin bir örneğidir¹⁸². FED mevduat talebine karşı yeterli düzeyde önlemler almamış ve ekonomi için gerekli olan fon akışını sağlayamamıştır. Öyle ki, toplumda, sorumluluğu yaymasına karşın, bir kaç kişiye büyük güç veren ve böylece önemli siyasal eylemleri büyük ölçüde kişisel arzuları bağımlı kılan bir sistemde özürü bulunsun bulunmasın hata yapılması kaçınılmazdır¹⁸³.

Tüm bu yaşanan gelişmeler sonucunda 24 Ekim 1929 Perşembe günü New York borsasında başlayan panik satışlar, felaketin bedelini tahminen 30 milyar dolar olarak karşımıza çıkarmıştır.

Galbraith'e göre, 1929 yılında "ABD'nin tarihinde görülen en ciddi ekonomik olay ortaya çıkmış, büyük bunalım gerçekleşmiştir"¹⁸⁴. Kriz ABD'nin işsizlik oranını 1929 yılında % 3.2 iken, 1933 yılında % 25'e yükselmiştir. Aynı dönemde fiyatlar % 25 oranında düşüş göstermiştir (deflasyon)¹⁸⁵. ABD'nin dünya ticaretindeki payı 1932 yılında 5.000 milyon dolar tutarında düşerek, 1929 yılındaki miktarın % 32'sine inmiştir. Böylelikle ABD'de başlayan ekonomik bunalım bütün dünyayı etkisi altına almıştır¹⁸⁶.

Krugman'a göre: "Eğer Herbert Hoover ekonomik durgunlukla yüz yüze bütçeyi dengelemeye çalışmasaydı; eğer FED maliyetini yurtiçi ekonominin ödemesi pahasına altın standardını savunmasaydı; eğer yetkililer tehdit altındaki bankalara nakit yetiştirme telaşına

¹⁸² M. Friedman ve A. Schwartz, **A Monetary History of the United States 1867-1960**, Princeton: Princeton University Press, 1963, s. 300.

¹⁸³ Milton Friedman, **Capitalism and Freedom**, Chicago: The University of Chicago Press, 1962, s. 50.

¹⁸⁴ Edward Robb Ellis, " *Wall Street Topu Atarken*", **Cogita Yapı Kredi Yayınları**, Ali Ova (çev.), Sayı: 27, (Yaz, 2001), s. 194.

¹⁸⁵ Mahfi Eğilmez, **Küresel Finans Krizi**, s. 58.

¹⁸⁶ W. Arthur Lewis, **Economic Survey: 1919-1939**, London: George Allen & Unwin, 1978, s. 57.

kapılmasalardı ve böylece 1930-1931'i ortaya çıkaran banka paniğini yatıştırırsalardı; o zaman 1929 borsa çöküşü yalnızca sıradan bir durgunluğa yol açacak, kısa sürede unutulacaktı”¹⁸⁷.

24 Ekim`de başlayan bunalıma karşı liberal kurama bağlı çözüm önerilerine başvurulmuş, pazarın kendi işleyiş mekanizması “görünmeyen el” ile arz-talep dengesini sağlayacağı savunulmuştur. Bunalım durgunluk içinde ilerlerken, gün geçtikçe kapanan fabrika sayısını artması üretimi düşürerek beraberinde işsizliği sürüklemiş, beraberinde çok büyük siyasal ve toplumsal çalkantılar yaşamıştır. Bunalım sadece ABD ile sınırlı kalmamış ve hızla tüm dünyaya yayılmıştır. Rusya da geç 1960`lar ve erken 1970`lerin ortalarındaki krizden ağır bir yara aldı: Durgunluk on-onbeş yıl sürdü. 1873-1877 yılları arasında Alman demir tüketimi ise % 50`lere kadar düştü¹⁸⁸. Bunalım her geçen gün daha da derinleşmesi sonucunda başta FED olmak üzere, Fransa, İtalya, Avustralya, Kanada ve İspanya gibi sanayileşmiş birtakım ülkeler liberal iktisat politikalarından vazgeçerek, ulusal korumacı politikalara yönelmişler ve hükümetlerin ekonomi üzerindeki müdahaleleri ve kamu girişimciliği artmıştır¹⁸⁹. İlk kez, 1921 yılında İtalya`da baş gösteren faşizm, 1930`lu yıllarda başta Almanya olmak üzere bütün orta ve doğu Avrupa ülkelerinde egemen sistem haline gelmiştir¹⁹⁰. Almanya ve Fransa 1914 yılı öncesinde sermaye çıkışlarına karşı uygulamaya koydukları sınırlamaları 1920`li yıllarda da devam ettirmişlerdir. Bu süreç ülkelerin içe kapanmasına ve kendi iç sorunları ile ilgilenmeleri yol açmış ve zamanla birbirlerine karşı politik düşmanlık beslemelerine kadar giderek literatürde “Komşuyu Zarara Sokma Politikası” (Beggar-Thy-Neighbor Policy*) adı ile anılmıştır. 1929-1932

¹⁸⁷ Paul Krugman, **Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü**, Neşenur Domaniç (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık, (Haziran, 2001), s. Giriş.

¹⁸⁸ Maurice Dobb, “*Büyük Durgunluk*”, David S. Landes, **Kapitalizmin Doğuşu**, Süleyman E. Gündüz (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, (Mayıs, 1995), s. 192.

¹⁸⁹ Suat Oktar, **Merkez Bankalarının Bağımsızlığı**, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1. Baskı, (Ekim, 1996), s. 94.

¹⁹⁰ Şaylan, s. 56.

* **Komşuyu Zarara Sokma Politikası**: Ülkelerin kendi menfaatleri için, ulusal gelir ve istihdam düzeylerini, tarife arttırımı, ithalatta kota uygulaması gibi önlemlerle korumaya çalışmalarıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Paul R. Krugman ve Maurice Obstfeld, **International Economics: Theory and Policy**, New York: Harper Collins Publishers, 1991, s. 272.

yılları arasında, dünyadaki malların fiyatları % 48 düşmüş; uluslararası ticaretin değeri ise % 63 azalmıştır¹⁹¹.

Her ülkenin kendi çıkarını ön plana aldığı ulusal politikaların hâkim olduğu bu dönemde liberal sistemin yarattığı bu sıkıntılar 1945 yılı sonrasında dünya düzeninde yeni örgütlenme çabalarının baş göstermesine yol açmış, uluslararası merkezi organların oluşturulması fikrini gündeme getirmiştir. 1930 yılında İngiltere`de işçi partisi Lord Keynes`in başkanlığında oluşturulmuş bir komisyondan bunalım için bir reçete yapmasını talep etmiş, ABD ise, 1933 yılında Başkan Franklin Delano Roosevelt`in “New Deal Politikası”nı uygulamaya koymuştur. Roosevelt yönetimine gelinceye kadar ABD'de çalışma hayatına ilişkin bir sosyal politikanın oluşmamış olduğu, işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin kişisel sözleşmelere dayandığı ve asgari ücretin belirlenmesi, sosyal güvenlik, sendika ve toplu sözleşme hakkında ilgili ilk önemli önlemlerinse ancak 1935 yılında alınabildiği ise bir diğer gerçektir.

1929 ekonomik bunalımı elbette yaşanan ilk kriz değildi, son da olmadı. Ancak etki boyutları, süresi ve yarattığı küresel dönüşüm bağlamında tarihin kırılma noktası olma özelliğini bünyesinde barındırabilecek öneme ulaşmıştır¹⁹². Kısacası; refah devletinin oluşumunda, mevcut sistem içinde ortaya çıkan bunalımların yanı sıra özellikle “1929 Ekonomik Bunalımı” da çok önemli bir rol oynamıştır. Bunalım bir yandan mevcut düzenin her yönüyle yıkılmasına yol açarak darboğazlara yol açmış, diğer taraftan da liberal kuramın yeniden yorumlanmasını gündeme getirmiştir¹⁹³.

¹⁹¹ David D.Driscoll, **What is the IMF?**, Washington DC: IMF Publications, 1992, s. 3-5.

¹⁹² Dilek Yılmazcan ve Murat Çiftçi, “*Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Sosyal Devletin Kurumsallaşması: Geleceğe Yönelik Yapı Analizi*”, **Refah Devletinin Kurumsallaşma Süreci ve Ülke Grupları İtibarıyla İncelemeler**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 683, 2002, s. 34.

¹⁹³ Şaylan, s. 55.

3.3.2.3. Keynesyen İktisat ve Refah Devletinin Yükselişi

1930'lu yıllarda ABD'de sanayi ve tarım fiyatları düşmüş, 1935 yılında işsizlik yardımı ve emeklilik sigortayı uygulamaya geçirilmiş olmasına rağmen, var olan sisteminin iyi işlemediği açıktı. Kişisel harcamalar düşüyor, amerikan işgücünün % 17'si hala daha işsizdi. 1937 yılında bir başka keskin düşüş yaşandı; zaten bir bunalım olduğundan buna yeni bir isim bulunması gerekmişti ve buna da "Durgunluk" (Stagnation) denildi. Durgunluk, bunalım içinde bunalımdı¹⁹⁴.

İki dünya savaşı arasındaki yoğun işsizliğin özellikle tehlikeli bir yanı vardı. Girişimciler konuya sağduyulu bir biçimde yaklaştıkları halde, düzeltmek bir yana durumu daha da kötüleştirilmişlerdi¹⁹⁵. Bu koşullardan John Maynard Keynes'in (1883-1946) olağanüstü bir etki yaratan eseri çıktı: "*General Theory of Employment, Interest and Money*". Keynes, keynesyen ekonomi ya da karma ekonomi adıyla anılacak olan devlet müdahalelerinin formülünü ortaya koymuş ve deflasyonist bir gelişmeden depresyona geçen kapitalist dünya ülkeleri ekonomiye devlet müdahalesi yapmak suretiyle ekonomilerini canlandırmıştır¹⁹⁶. Eksik istihdam dengesi, say yasaının yok sayılması, talebi sürdürmek için gelirlerle açığa çıkarılan devlet harcamalarına başvurulması, -aşağıda da değinileceği üzere- keynesci sistemin esaslarıydı¹⁹⁷.

¹⁹⁴ John Kenneth Galbraith, **İktisat Tarihi**, Müfit Günay (çev.), 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, (Ağustos, 2004), s. 203.

¹⁹⁵ Michael Stewart, "*Klasik İktisat Öğretisi*", Sevil Çınar Basmacı (çev.), **Liberalizm, Refah Devleti ve Eleştiriler**, Kemâli Sayıbaşı (drl.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993, s. 27.

¹⁹⁶ Eğilmez, **Küresel Finans Krizi**, s. 60.

¹⁹⁷ Galbraith, **İktisat Tarihi**, s. 204.

Keynes, George Bernard Shaw'a "*The General Theory of Employment, Interest and Money*" adlı eseri üzerine şöyle yazmıştı¹⁹⁸: "Bununla birlikte benim ruh hâlimi anlamanız için iktisat teorisi konusunda yazdığım kitabın dünyanın iktisâdî sorunlar üzerine düşünme biçiminde -belki hemen değil, ama önümüzdeki on yıl içinde- büyük bir devrim yapacağına inandığımı bilmeniz gerekir".

Keynes'in klâsik iktisatçılardan ayrıldığı belli başlı noktaları aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür¹⁹⁹:

1. 1929 ekonomik bunalımının sosyal bir sorun olarak ortaya attığı işsizlik, Keynes'e göre klâsiklerin düşünmediği gayri iradi (involontaire) işsizlik*ti. Klâsikler sadece friksiyonel ve iradi işsizlik türlerini ele almışlardı. 1929 ekonomik bunalımının yol açtığı işsizliğin nedeni; fakirlerin davranışı değil, yeterli derecede harcamayan ve tasarruflarını yatırıma yöneltmeyen zenginlerin davranışydı. Bunun için devletin yatırımlara müdahale etmesi gerekmektedir. Keynes artık liberalizmin yerini müdahaleciliğe bırakmak üzere olduğu kanısındaydı. Müdahalecilikten amaç, devletin, ekonomik duruma göre yatırımlara yön vermesiydi. Ne var ki Keynes kapitalizme karşı değildi.
2. Klâsikler, devlet müdahalesi olmadan otomatik mekanizma yoluyla yatırımların artacağını öne sürmüşlerdi. Keynes ise istihdam denge noktasını sağlayacak yatırımların devlet tarafından yapılması gerektiğini, 1929 ekonomik bunalımına dayanarak söylemişti. Devlet, tamamlayıcıdır, düzenleyicidir ve yöneticidir.
3. Klâsikler mikro ünitelerden oluşan bir ekonomi dünyası kurmuşlarken, Keynes okuyucunun karşısına makro ünitelerden meydana gelen bir ekonomi dünyası

¹⁹⁸ Ben Fine, "*Geleneksel İktisat Eleştirileri (III): Keynesçilik: Bir Eleştiri*", **Genel Teori**'nin 50. Yılı Dolayısıyla **Keynes ve Keynesçilik**, Nail Satılğan (çev.), İktisat Dergisi, Sayı: 268, (Mart, 1987), s. 17.

¹⁹⁹ Özgüven, , s. 218-221.

* Keynes, işsizliğin "yetersiz toplam talep" nedeniyle ortaya çıkabileceğini söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: J. M. Keynes, **The General Theory of Employment, Interest and Money**, 7. Edition, London: Macmillan, 1967, s. 16.

çıkarmıştı. Tekeller, oligopoller, sendikalar artık mikro ünitelerin, toplu iş sözleşmeleri, bireysel sözleşmelerin yerini almakta ve işçiler nominal ücret artışlarını reel ücret artışı yerine ikame etmektedirler.

4. Keynes, “Efektif Talep” ilkesiyle Say Yasası`nı reddetmiştir. Keynes`e göre Efektif Talep: “Girişimcilerin elde etmeyi umdukları toplam gelirdir ve bu kavram cari istihdam düzeyinde diğer üretim faktörlerinin gelirlerini de kapsar. Toplam talep fonksiyonu, çeşitli hipotetik istihdam hacimleriyle üretimden elde edeceği beklenen gelir arasında ilişki kurar; efektif talep toplam talep fonksiyonunun etkin olduğu noktadır. Efektif talep arz koşullarıyla ele alındığında girişimcilerin kâr beklentisini maksimize eden istihdam düzeyidir”²⁰⁰. Keynes bir kapitalist ekonominin tam istihdam durumundan başlaması halinde faiz oranının tasarruf ve yatırımı kendiliğinden eşitleyeceği ve böylece toplam talebi toplam arza eşit kılacağı görüşünü reddetmişti²⁰¹. Belli bir gelirin mutlaka kendine eşit bir harcama gerektireceği söylenemez. Klâsik teoriler her şeyden önce arz fonksiyonu teorileriyle, Keynes`in teorisinde ise arzı yaratan unsur talepti.
5. Keynes`teki efektif talep, gelecekteki taleptir. Keynes`e göre, denge, üretimin efektif talebe ya da gerçekleşen gelirin ümit edilen gelire eşit olması halinde kurulabilecektir.
6. Klâsiklere göre dengeye tam istihdam halinde varılır. Oysa Keynes`in eksik istihdamda da dengenin gerçekleştirilebileceğini açıklaması ekonominin dinamik analizinin temellerini atmıştır²⁰². Keynes teorisi eksik istihdamda genel, tam istihdamda özel denge koşullarını ele almıştı.
7. Klâsikler daha çok bir firma, bir piyasa gibi kısmi konular üzerinde durmuşlar, sonra da bunlardan elde edilen sonuçları ekonominin tümüne uygulamışlardır.

²⁰⁰ Keynes, s. 55.

²⁰¹ Hunt, s. 509.

²⁰² Ö. Rona Turanlı, **İktisâdi Düşünce Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın, (Ağustos, 1988), s. 200.

Keynes ise bir firma için doğru olan davranışın ekonominin tamamı için doğru olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştü.

8. Klâsiklerin arz-talep-fiyat üçlüsüne karşılık, Keynes tasarruf-yatırım-gelir üçlüsünü açıklamıştır. Keynes'e göre efektif talep üç unsurdan meydana gelmekteydi: tüketim fonksiyonu, tasarruf fonksiyonu ve yatırım fonksiyonu. Tüketim; bütün ekonomik faaliyetlerin tek amacıydı. İstihdam imkânları bir dereceye kadar zorunlu olarak toplam taleple sınırlıydı²⁰³. Tüketicilerin tüketim harcamalarını gösteren tüketim fonksiyonu ulusal gelirin artan bir fonksiyonuydu. Klâsiklere göre yatırımları tasarrufa eşitleyen faktör faizdir. Para halindeki sermaye talebi arttığında faiz haddi yükseleceğinden tasarruflar artmakta, tüketimse azalmaktadır. Sermaye talebi azaldığıdaysa faiz haddi düşeceğinden tasarruflar azalırken tüketimse artmaktadır. Kısacası, faiz haddi sermaye arz ve talebini birbirine eşitlemektedir. Keynes'e göre tasarruflar faizin değil, gelirin fonksiyonudur. Faiz; likitideden vazgeçmenin bedeli, parayı bir süre kullanmanın karşılığıdır. Tasarruf yapanlar genellikle halk, yatırım yapanlarsa girişimciler olduğundan dolaydır ki tasarrufu belirleyen faktörlerle yatırımı belirleyen faktörler aynı değildir.
9. Klâsiklere göre tasarruf yatırımları gerçekleştirir, önce tasarruf ardından yatırım gelir. Keynes'e göreyse, gelir yaratan ve tasarrufu mümkün kılan yatırımlardır. Bir ekonomide makro dengenin gerçekleşebilmesi için ex post (devre sonu) tasarruf ex ante (devre başı) yatırıma eşit olmalıdır. Ancak böyle bir eşitliğin sağlaması her zaman mümkün değildir. Tasarruflar yatırımları aşarsa ulusal gelirden bir azalış (depresyon), yatırımlar tasarrufları aşarsa ulusal gelirden bir artış (enflasyon) var demektir.
10. Klâsikler zaman ve yer bakımından bütün ülkeler için geçerli teoriler kurduğu halde, Keynes sadece gelişmiş ülkelere uygun teoriler öne sürmüştür.

²⁰³ Keynes, s. 104.

11. Klâsiklere göre, para miktarındaki artışlar faiz haddini yükseltir. Keynes ise, likitide tercihi aynı kalmak koşuluyla, para miktarı artınca faiz haddi düşer görüşündeydi.
12. Keynes`e göre, girişimcilerin, tüketicilerin ve tasarrufta bulunanların davranışları ve kararları birbirinden farklıdır. Bu kararları etkileyen ise; sermayenin marjinal etkinliği ile faiz haddidir.

I. Sermayenin Marjinal Etkinliği: Girişimci belli bir dönemde yatırım yaparken katlandığı masrafla, ümit ettiği gelir (kâr) arasında bir karşılaştırma yapar. Böylece kâr ile yatırılan sermaye birbirine bölünür ve marjinal etkinlik haddi bulunur. Marjinal etkinlik haddi ise cari piyasadaki faiz haddiyle karşılaştırır. Eşitlik varsa, yatırıma yönelmek avantajlıdır. Marjinal etkinlik denmesinin nedeni, yatırımlar artarken son sermaye biriminin ne kadar etkili olduğunu anlamaktır.

II. Faiz Haddi: Faiz haddi ise, likitide tercihine ve para miktarına bağlıdır. Likitide tercihi kuvvetliyse, diğer şartlar sabitken (ceteris paribus) faiz haddi artar. Likitide tercihi zayıf ise, faiz haddi düşer. Para miktarın gelince, tedavüldeki para miktarı arttıkça faizler düşecek, para miktarı azaldıkça da faiz haddi artacaktır. Bu bakımdan para aktif bir rol oynamaktadır. Klâsiklere göreyse para ikinci derece bir fonksiyona sahip olup, pasiftir.

Tüketicilerin davranışları ise; marjinal tüketim meyliyle marjinal tasarruf meyline bağlıdır. Tüketiciler gelirlerini tüketim ile tasarruf arasında paylaşırlar. Tüketilen bölüme “Ortalama Tüketim Meyli”, tasarruf edilen bölüme de “Ortalama Tasarruf Meyli” adı verilmektedir. Marjinal tüketim meyliyle marjinal tasarruf meylinin toplamı daima 1`e eşittir.

Tasarruf sahiplerinin davranışlarına bakıldığında; kişilerin geliri arttıkça artan gelirin içinde tasarrufun payının tüketimin payından daha büyük olduğu görülmektedir. Diğer şartlar sabitken, kişiler ne kadar zenginleşirse tasarruflar da o derece artmaktadır. Gelişmiş ülkelerin marjinal tasarruf meyli düşük, marjinal tüketim meyli yüksek; az gelişmiş ülkelerinse marjinal tasarruf meyli yüksek, marjinal tüketim meyliyse düşüktür. Kişilerin gelirleri arttıkça, artan harcamalar ikinci şahısların gelirlerini, ikinci şahısların harcaması üçüncü şahısların gelirlerini oluşturur. Nasıl göle atılan bir taş, merkezleri aynı olan bir çok daireler yaparsa bu mekanizma da aynı biçimde birbirini etkileyecek ve etkinlik alanı büyüyecektir. Böylece ilk yatırım sadece bir gelir yaratmakla kalmıyor, yaratılan geliri bir çarpan katsayısı kadar daha fazla arttırıyor. Marjinal tüketim meyli ne kadar kuvvetliyse, ulusal gelir artışı da o derecede kuvvetli oluyor.

Keynescilik esas olarak devletin aracılık ettiği bir “sınıflararası uzlaşma” anlayışdır. Bu uzlaşma devlet politikalarıyla hızlandırılmış büyüme döneminde, gerek ücretlerin artmasıyla, gerekse de yatırımları canlı tutacak kârların korunmasıyla ayakta durabilmiştir²⁰⁴. Liberallerin karşı çıkmasına rağmen keynesçi politikalar İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda gelişmiş kapitalist ülkelerin önemli bir bölümünde uygulamaya konulmuştur.

Uluslararası mali sermaye akımları açısından iki savaş arası bu dönem, yukarıda da değinildiği üzere, dünya tarihinde “Durgunluk” olarak adlandırılmış ve karmaşık bir dönem sıfatı ile dünya konjonktür çizgisinde yerini almıştır.

²⁰⁴ Tülay Arın, “Genel Teori”nin Ellinci Yılında Keynesçilik”, *Genel Teori*’nin 50. Yılı Dolayısıyla Keynes ve Keynesçilik, İktisat Dergisi, Sayı: 268, (Mart, 1987), s. 12.

3.3.3. 1945-1975 Yılları Arası Refah Devletinin Altın Çağı

1930'lardaki bunalım İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar sürdü. 1936'dan 1940 yılına kadar iktisatçılar ateşli bir biçimde Keynes'in kuramını ve siyasal önerilerini tartıştılar²⁰⁵.

Ancak 1944 yılına gelindiğinde savaşın sonunun belli olması ve oluşturulacak olan yeni ekonomik düzenin ABD ve İngiltere tarafından belirleneceğinin anlaşılması sonucunda, bu iki plan ilk kez Washington'da Eylül 1943'de tartışmaya açılmıştır. Keynes ve White planlarıyla ortak bir plan oluşturulmaya çalışılmış ve oluşturulan bu ortak plan, ortak bildiri olarak Nisan 1944'de açıklanmıştır. Bu ortak bildiri içinde Uluslararası Para Fonu (IMF) resmi bir ifade ile yerini almış, ancak White'in uluslararası stabilizasyon programı ile Keynes'in uluslararası kliring birliği model içinde eritilmiştir. Dünya ticaretinin düzenlenmesi için Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması (GATT)* kapsamında ana hatlar belirlenmiştir.

Haziran 1944 yılında Atlantic City Konferansı onyeddi ülke dahilinde toplanmış ve 1 Temmuz'da ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında Birleşmiş Milletler Uluslararası Para ve Maliye Konferansında (The International Monetary and Financial Conference of the United and Associated Nations) kırkdört ülkenin delegasyonlarıyla Danimarka temsilcisinin katılımı sonucunda alınan kararlar da White planı kabul edilerek, IMF ve Dünya Bankası'nın (IBDR) kurulması kararlaştırılmıştır²⁰⁶.

²⁰⁵ Hunt, s. 516.

* GATT'in kuruluşu, işleyişi ve çalışmaları için bakınız: A. I. Macbean ve P.N. Snowden, **International Institutions in Trade and Finance**, London: George Allen & Unwin, 1981, s. 63-92.

²⁰⁶ Cem Alpar ve M. Tuba Ogun, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, 2. Baskı, Ankara: Olguç Matbaası, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayın No: 1985/3, (Mart, 1987), s. 142.

IMF`nin kuruluşunda kurucu üye olarak bulunmayan Türkiye ise, 1947 yılında IMF`nin finansal operasyonlarının başladığı yıl ancak üye sıfatıyla sistemde yerini almıştır. İlk kuruluşunda kırkbeş üyesi bulunan IMF`nin, özellikle SSCB`nin dağılışımdan sonra üye sayısında büyük artış yaşanmıştır. Savaş sonrasında tüm dünyada IMF ve IBDR`nin kurulmasıyla yeni bir genişleme sürecine girilmiş, 1970`lere kadar yaşanan bu genişleme evresi yoğun sermaye birikimine, tekelci düzenlemelere ve üretkenlikte artışa sahne olmuştur²⁰⁷.

Bilindiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ölçeğinde ABD`nin üstünlüğü yadsınamayacak bir konuma gelmiş, ülke gerek ödemeler bilançosu gerekse de dış ticaret bilançosu fazlalık veren bir yapı içerisine girmiştir. Tüm bunların yanı sıra Almanya ve Japonya`nın savaş açıkları dünya ölçeğinde gündeme oturmuş ve bu ülkeler savaşın hemen ardından ABD ile ticareti sıcak tutmaya çalışarak, ithalatlarını finanse etmeye çalışmışlardır. Savaş sonrası 1950`lere kadar olan dönemde yaşanan dolar sıkıntısı, 1950`lerin ilk yarısından itibaren yerini ABD`nin dış ticaret bilançosu halen daha pozitif durumda iken, ödemeler bilançosunun negatif sinyaller yansıtmaya başlamasıyla yerini bir dolar bolluğuna bırakmıştır.

Ancak, 1950`li yılların bu ilk dönemlerinde yaşanan bu gelişmelerde, ABD`nin dış açıkları pek fazla üzerinde durulmayacak bir konu gibi algılanmıştır. Bunun da nedeni olarak ABD`nin sahip olduğu altın arzının fazla olması ve dünyanın likitide ihtiyacının giderek artma eğilimi içerisinde olması görülmüştür. Ancak başlangıçta dikkatleri üzerine çekmeyen bu açıkların zaman içerisinde doların aşırı bolluğuna bağlı olarak sorun yaratmaya başlaması, Avrupa`da dolara karşı ilk kez bir güvensizliğin baş göstermesine yol açmıştır. ABD Doları`nın 1960`lı yılların sonunda iyice değerlenmesi ülkenin ihracat

²⁰⁷ Gökçen Coşkun Albayrak, “Globalizasyon Süreci ve Azgelişmiş Ülkeler”, **Globalizasyonun Yansımaları**, Uğur Selçuk Akalın (Ed.), 1. Baskı, İstanbul: Donkişot Yayınları, (Nisan, 2002), s. 7.

sektörünü sekteye uğratmış, ülkede enflasyonist eğilimlerin baş göstermiştir. Bu yıllarda, ekonomik büyümelerini tamamlamalarıyla batı Avrupa ve Japonya'nın da, dünya pazarında rekabet güçleri artmıştır. 1960'lı yılların sonunda ABD'de Vietnam savaşının, Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı (NATO) harcamalarının, yapılan dış yardımların ve yatırımlarının da etkisiyle dış ticaret fazlalıkları tıkanmaya başlamıştır.

1960'lı yıllarda ABD'nin artan ödeme açıkları sayesinde ellerinde fazla miktarda dolar bulduran Avrupa bankalarının bunları değerlendirebilmek için kârlı alan arayışları içerisine girmiş bulunmaları ve ABD'nin de artan açıkları kapatabilmek için euro-dolar piyasasında fon aramaya yönelmiş olması bu piyasanın genişlemesini hızlandırmıştır*. Ardından, gerek uluslararası yatırımların hızlanması gerekse de sermaye çıkışlarının kısıtlanmasıyla dış kredi işlemlerinin sınırlanması ABD'nin kendi ülkesinin dışına çıkmasına yol açmıştır.

1969 yılında Fransız Frankı'nda yaşanan devalüasyon tecrübesi, uluslararası mali alanda yaşanan istikrarsızlıkların ne derece ciddi bir boyuta vardığını gösteren önemli bir göstergiydi. 15 Ağustos 1971 yılında, ABD hükümetinin almış olduğu tek taraflı bir kararla doların altına olan konvertibilitesinin kaldırılması ile durum resmileşmiş ve sistem uluslararası dolar sistemi olarak yeni bir kimliğe kavuşmuştur. Tüm gelişmeler sonucunda ABD ve ticari partnerleri, 17-18 Aralık 1971 yılında Washington'da yapılan Smithsonian görüşmesinde tekrar döviz pariteleri düzenlenmiş ancak piyasa katılımcıları bu merkezi döviz kurlarına inanmadıklarını belirttiklerinden, Smithsonian görüşmesinde kararlaştırılan bu kurlar kısa bir süre sonra son bulmuştur²⁰⁸. Şubat 1973'de yeni merkezi kurlar görüşmelerle aceleyle yeniden belirlenmiş ancak bu yeni merkezi kurlar doların yurt dışına

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: E. Wayne Clendenning, **The Euro-Dollar Market**, Oxford: Oxford University Press, 1970.

²⁰⁸ William Wiseley, **A Tool of Power: The Political History of Money**, New York: A Wiley-Interscience Publication, 1977, s. 298-299.

akışını durdurmamış ve Mart 1973`de yeni bir kriz baş göstermiştir. Bu krizin sonucu olarak, dolara sabitlenmiş döviz kurları büyük endüstri ülkeleri tarafından bırakılmıştır. IMF`nin makalelerindeki düzeltmelerden sonra yasal olarak, daha önceki yapılan uluslararası parasal düzenlemelerin merkezi rolü altın olmaktan çıkmıştır. Denge değerleri, altın konvertibilitesi ve altın borçlarının sürdürülmesi gibi IMF`nin resmi altın fiyatları da terk edilmiştir²⁰⁹.

En sonunda bu ikinci devalüasyonun da bir çare olmadığına anlaşılması ve dolardan kaçışın azalmaması sonucunda Mart 1973`de Avrupa borsaları iki hafta süre ile askıya alınmıştır. İki haftalık bu sürenin sonunda borsaların açılışlarıyla birlikte Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)* ülkelerin paralarını sabit bir kur üzerinden birbirlerine bağlayarak dolara karşı dalgalanmaya bırakmaları, Bretton Woods sisteminin de sonunu getirmiştir.

1973 yılı sonrasında ülkelerin paralarının serbest dalgalanmaya bırakmasına bağlı olarak, her ülke ulusal parasının değerini en ideal koşullar altında koruyabileceği bir kambiyo ve kur sistemini uygulamaya başlamıştır. Bu noktada karşımıza çıkan konu ise para otoritelerinin takınacağı tutum olmuş: ABD, kurların piyasadaki arz-talep koşullarına göre serbestçe belirlenmesini savunurken, diğer ülke para otoriteleri konuya başka gözle yaklaşmışlar ve piyasaya müdahalenin gerekli olduğunu savunmuşlardır.

²⁰⁹ Anna J. Schwartz, **Money in Historical Perspective**, London: The University of Chicago Press Ltd., 1987, s. 370.

* Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda arasında spak komitesinin hazırladığı rapor 25 Mart 1957 yılında Roma`da imzalanarak, 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Roma anlaşması ile AET kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Kurtiş Matbaası, Geliştirilmiş 13. Baskı, 1999, s. 221-222.

7-8 Ocak 1976 tarihinde Jamaika'nın Kinston şehrinde IMF geçici komitesinin yapmış olduğu toplantıda alınan kararlar, 26-30 Eylül 1976 yılında guvernörler kurulu tarafından onaylanmış ve 31 Mart 1978 yılından itibaren geçerli olmak üzere yürürlüğe sokulmuştur. IMF, bu değişiklikler ile belirli bir süre öncesinden haber verilmesi koşulu ile üye ülkeleri istedikleri döviz kuru sistemine geçebilmelerine olanak tanımış, ancak üye ülkelerin izledikleri kur politikaları ile diğer ülkelerin ödemeler dengelerine zarar vermemeleri ve döviz spekülasyonlarına yol açacak işlemlere yer vermemeleri konusunda uyarılmıştır.

Ocak 1976'da Jamaika'da yapılan toplantıda Mart 1973 yılında dalgalanmaya bırakılan paraları IMF'nin resmen onaylaması ile, IMF üyelerine rezerv olarak tuttıkları altınları resmi kurdan değil, serbest piyasa fiyatından satabilme serbestliği sağlanmış ve bugünkü döviz kuru politikasının temelleri de böylelikle atılmıştır.

1945-1975 döneminin dünya kapitalist sistemi içinde daha önce rastlanmayan uzunlukta bir boom dönemi olması söz konusu keynesçi politikalara atfedilmektedir²¹⁰.

3.4. FARKLI BAKIŞ AÇILARINA GÖRE REFAH DEVLETİ MODELLERİ

Son otuz yıl içinde dünya konjonktüründe yaşanan çarpıcı gelişmeler, refah devleti rejim modellerinin her bir refah devletinin bu değişimlere ne tür tepkiler verdiğinin anlaşılması ve sürecin ne yönde ilerlediğinin gözlemlenebilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, aşağıda kısaca farklı bakış açılarına göre refah devleti modelleri ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

²¹⁰ Nesrin Ertel, "Genel Teori'nin Yol Açabileceği Sosyal Felsefe" Üzerine Değerlendirmeler, **Genel Teori**'nin 50. Yılı Dolayısıyla Keynes ve Keynesçilik, İktisat Dergisi, Sayı: 268, (Mart, 1987), s. 15.

3.4.1. Gosta Esping-Andersen Temel Üçlü Sınıflandırması

Esping-Andersen temel üçlü sınıflandırmasında farklı refah devletlerinden çok farklı refah rejimlerinin varlığından söz etmiştir. Esping-Andersen'e göre refah rejimleri arasındaki en temel farklılık üç politik geleneği yansıtmaktadır²¹¹: Hristiyan demokrat ve muhafazakâr görüş sahipleri “Para Yardımıyla Destekleme” (Subsidiarity) anlayışını; liberal görüş sahipleri “Kalıntı” (Residual) refah devleti anlayışını; sosyal demokrat görüş sahipleri ise “Yeniden Dağıtıcı” (Redistributive) ve “Evrensel” (Universal) refah devleti anlayışını ön planda tutmaktadır.

Aşağıda da değinileceği üzere; “İlk olarak liberal refah devleti yoksullar için evrensel olmayan, para ve mal varlığını soruşturan yardımlar sağlar. İkinci olarak korporatist refah devleti yarar alanlara, çok sayıdaki liberal devletten daha fazla ancak nüfusun bazı bölümlerini çıkararak sosyal sigorta programları sunar. Üçüncü olarak sosyal demokrat refah devleti insanların ödeme yapıp yapmadıklarına bakmaksızın evrensel programlar sunar ve orta sınıfın yaşam seviyesine bağlı yardımlar sağlar; emek piyasasından bağımsız olarak çalışabilecek, sağlık durumu çalışmaya elverişli, çalışma çağındaki yoksul işsiz, hasta, özürü eğitimi sürdürmek isteyen kişilere hizmetler sunar”²¹².

3.4.1.1. Muhafazakâr (Korporatist) Yanlı Refah Rejimleri

“Muhafazakâr (Korporatist) Refah Rejimi”, literatürde “Kıta Avrupası Modeli”, “Sosyal Sigorta Modeli”, “Alman Modeli”, “Bismark Ülkeleri Modeli”, “Kurumsal Refah Rejimi” ve “Hristiyan Demokrat Refah Rejimi” gibi çok farklı isimle anılmaktadır. Korporatist bir sistem olan muhafazakâr refah devleti rejimi, evrensel bir sistemin aksine varlık araştırması ve sigorta sistemine dayanmaktadır.

²¹¹ Bernhard Ebbinghaus ve Philip Manow, “Introduction: Studying Varieties of Welfare Capitalism”, **Comparing Welfare Capitalism: Social Policy and Political Economy in Europe, Japan and the USA**, London: Routledge, 2001, s. 7-8.

²¹² Gökbnar, Özdemir ve Uğur, s. 160.

Fransa, Avusturya, İtalya ve Belçika ve özellikle de Almanya muhafazakâr refah rejimiyle ilgili değerlendirmelerde ele alınan temel örnek ülkelerdir²¹³. Özellikle Katolik kilisesine olan bağımlılıkları onların geleneklerinin uygulanmasında ve sosyal politikaya olan bakış açılarında oldukça etkili olmuştur. Katolik partilerin tarihsel olarak güçlü ve sol partilerin de görece zayıf olduğu ülkelerde ortaya çıktığı belirtilmektedir²¹⁴.

Devlet sosyal sorunları sosyal politikayla çözmeyi amaç edinmiş, istihdamı arttırmaya yönelik bir politika benimsememiştir. Dolayısıyla devlet, bireyleri iş piyasasına giriş orada kalmaya teşvik edecek iken, iş piyasasından çıkışa ve hatta piyasaya girmemeyi teşvik etmektedir²¹⁵. Kısacası, piyasayı reddedip devlet yardımının önemini vurgulayan bu rejimde, aile toplumsal yaşamın en değerli ve önemli kurumu konumundadır. Liberal refah devletine göre ilgili ülkelerdeki sosyal harcamalar daha fazla ve erkek aile bireylerinin gelir ihtiyaçlarının gidermede gelir transferleri yeterli durumdadır. Gerek toplam istihdam düzeyi gerekse de kadınların işgücü içindeki payı düşük olup, kadınlar çocuklarına kreş hizmeti vererek istihdamın içinde yer almaktadır. Kısacası, evli kadınların işgücüne katılımı teşvik edilmemekle beraber, erkeğin toplumsal yaşamdaki payı kaçınılmazdır.

Dolaylı yoldan da olsa devletin bu rejim türüne önemli bir kurum olması nedeniyle mali refah vergilerden ziyade sosyal sigorta ilkesine dayanmaktadır. Ancak, sosyal sigorta, düzensiz iş kariyeri olan işçilere ve kadınlara yetersiz oranda güvenlik sağladığı için eleştirilmektedir²¹⁶.

²¹³ Keith Pringle, “*Europe and Social Welfare*”, **Chapter I in Children and Social Welfare in Europe**, Buckingham: Open University Press, 1998, s. 9.

²¹⁴ Pringle, s. 9.

²¹⁵ Tülay Arın, “*Refah Devleti: Bir Analiz Çerçevesi*”, **Türkiye’de Bütçe Harcamaları**, IX. Türkiye Mali Sempozyumu, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1896, s. 63-64.

²¹⁶ Gosta Esping-Andersen, “*Towards the Good Society, Once Again?*”, Gosta Esping-Andersen (Ed.), **Why We Need a New Welfare State?**, New York:: Oxford University Press, 2002, s. 16.

Devletin sosyal refah hizmetlerindeki ağırlığının artmasıyla birlikte insanların devletten olan beklentileri artmaya başlamış ve evli çiftlerin boşanması, erkek aile bireylerinin eş ve çocuklarına olan sorumluluklarının azalmasına, genç yaşta hamile kalıp evlilik dışı çocuk doğuran kadın sayısının artmasına ve yalnız yaşayan insan sayısının çoğalmasına neden olmuştur. Ayrıca, emeklilik sistemlerine getirilen yüksek sigorta hakları, belli ücretler çalışan işçilerin kesilen katkı paylarını yükseltmiştir. Yükselen bu katkı payları ise, işletmeleri istihdam yaratmakta zorlamakta, işçilerin erken emeklilik için baskılar yaratarak yeni istihdam olanaklarının yaratılmasını engellemektedir.

3.4.1.2. Liberal Yanlı Refah Rejimleri

Devletin vatandaşlarına sağlamış olduğu yararların asgari düzeyde olduğu ve devletin son başvuru mercii olarak görüldüğü bu rejim türünde gelir araştırması (income test) ön planda tutulmaktadır. Sadece çok sınırlı bir düzeyde müdahalede bulunduğu için, bu modele zaman zaman “gece bekçisi devleti” sıfatı da yakıştırılmaktadır²¹⁷. En önde gelen temsilcileri ABD, Avustralya ve Kanada olup, Yeni Zelanda ve İngiltere’yi de bu rejimi uygulayan ülkeler arasında sayabilmek mümkündür.

Vergi oranlarının düşük, kadınların işgücündeki katılım oranının yüksek, gelir dağılımının adaletsiz, ücretlerin eşitsiz ve sendikaların ise etkin olmadığı bilinmektedir. Özel sektör istihdamının fazla, kamu sektörünün istihdamının az ve sosyal eşitsizlik ve adaletsizliğin yaşandığı bilinmektedir.

²¹⁷ Gosta Esping-Andersen, “Towards the Good Society, Once Again”, s. 15.

3.4.1.3. Sosyal Demokrat Yanlı Refah Rejimleri

Bu rejimin öncü ülkesi İsveç olmasından dolayıdır ki “İsveç Modeli” adıyla da anılan “Sosyal Demokrat Refah Rejimi”, ”İskandinav Modeli”, “Evrensel Refah Rejimi” ya da “Modern Refah Rejimi” olarak da literatürde adlandırılmaktadır. İsveç’in yanında, Norveç, Finlandiya ve Danimarka da bu rejimin diğer önde gelen ülke örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Minimum gereksinimlerin karşılanmasına dayanan bir eşitlikten ziyade, gereksinimlerin yüksek düzeyde karşılanmasıyla oluşacak eşitliği hedefleyen bir refah devleti anlayışı hâkim durumdadır²¹⁸. Toplam istihdam düzeyinin yüksek olduğu bu ülkelerde, özel refah düzenlemelerinin marjinal düzeyde olduğu, devletin vatandaşlarına yoğun sosyal haklar sağladığı görülmektedir. Bu haklar evrensel nitelikte olup, statü ve rol farklılıklarına yer vermemekte, vatandaşların eşitliğini vurgulamaktadır. Devlet öncelikli olarak tam istihdamın sağlanmasına yönelik politikalara yönelmekte, kadınların işgücü içindeki payını artırmaya çalışmaktadır. Vergi oranları yüksek tutulmakta, işsizlik, yaşlılık, çocuk ve engelliler ve refah önlemi gerektiren diğer durumlarda da devlet sosyal refah devleti anlayışıyla hareket etmektedir. Güçlü sendikaların varlığı işçilerin daha yüksek ücret talep etmelerinde etkili olmakta, gelir dağılımındaki eşitsizliği bertaraf etmeye çalışmaktadır. Kısacası bu refah rejiminde; evrensellik, sosyal sigorta ve sınıflar arasında eşitlik (gelişmiş hizmetler) ön plana çıkmaktadır.

²¹⁸ Gosta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, s. 27-28.

Bu rejimlerde, yatırımlarının çoğunun gençlere yönelik sosyal politika uygulamalarında olduğu ve özellikle yaşlı ve çocukların yoksulluğunun asgari düzeye indirilmeyi amaçladığı görülmektedir. Örneğin; Norveç`te yaşlıların yalnızca % 5`i, Finlandiya`da % 4 ve İsveç`teyse % 0.5`i yoksulluk sınırının atındadır²¹⁹.

Neo liberaller, genellikle aileyi önemsemez, piyasaların önceliğine önem verirler. Muhafazakârlar daha çok aileye ve yerel toplulukların sosyal sorumluluklarına önem verirler. Sosyal demokratlar ise, asıl sorumluluğu devlete vererek, aile ve piyasanın her ikisinin de yetersiz güvenlik sağlayacağını düşünerek kollektif bir çözüme yönelirler²²⁰.

Esping-Andersen`in yaptığı geçerli sınıflandırmaya göre, “Sosyal Demokrat Refah Devleti”, sıralamanın üstünde yer almakta, onu “Muhafazakâr Refah Devleti” izlemekte, en alt sıralarda ise “Liberal Refah Modeli” yer almaktadır²²¹.

3.4.2. Refah Sistemlerine Yönelik Yaklaşımlar

Günümüzde gittikçe artan refah devleti sınıflandırma çabaları son yıllarda araştırmacıları ülkeleri, değişik rejimler, yaklaşımlar ve modeller altında sınıflandırmaya yönlendirmiş bulunmaktadır.

Refah devletiyle ilgili ilk çalışmaları Wilensky ve Lebeaux 1958 yılında “Kalıntı” (Residual) ve “Kurumsal” (Institutional) olarak iki ayrı türe ayırarak incelemiştir. Daha sonra Richard Titmuss, refah devletini farklı bir yaklaşımla üç gruba ayırarak: “Kalıntı

²¹⁹ Gosta Esping-Andersen, “*Towards the Good Society, Once Again?*”, s. 34.

²²⁰ Gosta Esping-Andersen, “*Towards the Good Society, Once Again?*”, s. 13.

²²¹ Özdemir, s. 113.

Refah Modeli” (Residual Welfare), “Endüstriyel Başarı-Performans Modeli” (Industrial Achievement-Performance), ve “Kurumsal-Yeniden Bölüşümcü Model” (Institutional Redistributive) olarak ele alarak incelemeye çalışmıştır²²². Kimi iktisatçılarsa refah devleti* sosyal koruma sağlamada finansmanı kimin üstlendiğine göre “Bismarck Modeli” (Bismarckian Model), “Beveridge Modeli” (Beveridgian Model) ve “Karma Model” (Hybrid Model) olarak üç grupta incelenmektedirler.

Furniss ve Tilton ise “*The Case for the Welfare State*” adlı eserlerinde refah devleti; “Pozitif Devlet” (Positive State), “Sosyal Refah Devleti” (Social Welfare State) ve “Sosyal Güvenlik Devleti” (The Social Security State) olarak üç gruba ayırarak İngiltere, ABD ve İsveç’i de bu üç gruba örnek olarak göstermişlerdir²²³.

Jane Lewis “*Gender and the Development of Welfare Regimes*” adlı eserindeyse refah devletini cinsiyete dayalı olarak incelemiş ve “Ekmeği Kazanan Erkek Modeli” (Male-Breadwinner Model*) çevresinde “ekmek kazanan erkek” ve “ev işleri yapan kadın” ayrımı etrafında ele almıştır. Bu tür refah devletinde “Güçlü”, “İlimli” ve “Zayıf” ekmeği kazanan erkek modeli olarak üç başlık adı altında sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre Lewis, İngiltere’yi güçlü bir “ekmeği kazanan erkek devleti” Fransa’yı ilimli bir devlet olarak “ekmeği kazanan erkek devleti” ve İsveç’i ise en zayıf erkek merkezli ülke olarak tespit etmiştir. Orloff sa “*Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States*” adlı eserinde, refah

²²² Christopher Pierson, “*Contemporary Challenges to Welfare State Development*”, **Political Studies**, Issue: XLVI, 1998, s. 778.

* Bismarck Modeli; her çalışanın sosyal refah hakkını, kendisinin ya da işverenin ödediği katkıya bağlı kılan yaklaşım, Beveridge Modeli; bir ülkenin tüm nüfusuna yönelik genel bir sigorta anlamına gelen yaklaşım ve Karma Model; her iki modelin karışımıdır.

²²³ Özdemir, s.101.

* İngilizce’de “Breadwinner” terimi; ailedeki diğer üyelerin geçimini sağlamak üzere para kazanan kişi anlamına gelmekte ve çoğu ülkelerde ve sosyal sistemlerde ise, bu özellikle erkek kişi anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla refah devletleri cinsiyet bakış açısından inceleyen çalışmalarda “Male-Breadwinner Model” (Ekmeği Kazanan Erkek Modeli) olarak ortaya çıkmıştır. Bent Greve, **Historical Dictionary of the Welfare State**, London: The Scarecrow Press, 1998, s. 19.

dağıtımının bir boyutu olarak aileye, ücretli ve ücretsiz işgücü açılarından cinsiyete dayalı devlet davranışına, refah vatandaşlığı ve dekomüdfikasyonla ilişkili yaygın kavramların cinsiyet ayrımı açısından körlüğüne dikkatleri çekmektedir²²⁴.

Refah devleti modelleri kapsam bakımından ve sosyal politika rejimine göre de sınıflandırılmıştır. Kapsama alınmış risk türleri ve sosyal gruplar kapsam bakımından sınıflandırma yapılırken kullanılan kriterlerdir. Bu açıdan refah devleti tipleri kategorik olması ve evrensel olması bakımından da dört tipe ayrılmış bulunmaktadır²²⁵:

1. Parçalanmış (fragmented) refah devleti; bazı riskleri bazı gruplar için kategorik şekilde kapsar,
2. Kısmi (partial) refah devleti; bazı riskleri grupların önemli çoğunluğu için evrensel denebilecek boyutta kapsar,
3. Bölünmüş (segmented) refah devleti; risklerin büyük çoğunluğunu bazı gruplar için, grubun tümünü içerecek şekilde kapsar ve
4. Kapsamlı (comprehensive) refah devleti; risklerin büyük çoğunluğunu neredeyse bütün gruplar için kapsar, evrensellik kıstası geçerlidir.

Leibfried ise Esping-Andersen'in üçlü sınıflandırmasına bir dördüncüyü eklemiştir. İskandinav Refah Devletleri (Modern Refah Devleti), Bismark Ülkeleri Modeli (Kurumsal Refah Devleti), Anglo Sakson Ülkeleri (Kalıntı Refah Devleti) ve bir dördüncü model olan sınıflandırmasına "Tam Oluşmamış Refah Devleti" ya da "Latin Havzası Ülkeleri Modeli" adını vermiştir. Bu model; bazı riskleri bazı gruplarda bazı koşullarda sağladığı için parçalanmış refah devleti özelliklerini içermekte olup, anayasaları da kurumsal yapıları ve sosyal koşulları yeterli ölçüde taşınamaması nedeniyle yetersiz kalarak bu ülkeler "kurumsallaşmış vaatler ülkesi" olarak da anılmıştır²²⁶.

²²⁴ Pierson, *Contemporary Challenges to Welfare State Development*, s. 781.

²²⁵ Akgül Yılmaz, s. 22-23.

²²⁶ Meryem Koray, *Avrupa Toplum Modeli-Nereden, Nereye?*, İstanbul: Tüses Yayınları; 2002, s.184.

Baldwin ise, sosyal politika programlarındaki riskin yeniden bölüşümü üzerine yoğunlaşarak Leibfried'in sınıflandırmasına katkıda bulunmuştur. Baldwin'in temel hipotezi; kendilerini güvende hissetmeyen grupların riskin yeniden dağıtım uygulamalarına katılmayı kabul etmeye razı oldukları yönündedir²²⁷.

3.4.2.1. Seçicilik ve Evrensellik Yaklaşımı (Selectivity and Universality Approach)

Aşağıda da değinileceği üzere; seçici yarar ve hizmetler yalnızca ihtiyacı olan kimselere sunulurken, evrensel yarar ve hizmetler bir hak olarak herkese sunulmaktadır. Evrensellik ve seçicilik kavramları birer metod olmasına rağmen, kurumsal ve kalıntı kavramları birer ilkedirler. Bir kalıntı refah yaklaşımı uygun olduğu yerde evrensel bir hizmeti kullanabilir; aynı şekilde bir kurumsal yaklaşım da, gereksinimlerin karşılanmasında bazı seçici yararları ihtiyacı duyabilir²²⁸.

3.4.2.1.1. Seçicilik Yaklaşımı (Selectivity Approach)

Greve'e göre seçicilik yaklaşımı; toplumdaki farklı gruplar arasında normatif bir seçimi ve dolayısıyla kimin desteklenip kimin desteklenmeyeceği arasında öncelik oluşturmayı ifade etmektedir²²⁹. Keynesyen iktisadın temel ilkesi olan evrensellik anlayışı, küreselleşme süreciyle birlikte yerini seçicilik anlayışına bırakmaya başlamış, gerek İngiltere ve ABD'de, gerekse Kanada ve gerekse de Yeni Zelanda da seçicilik yaklaşımının ağırlığının arttığı gözlemlenmiştir.

Neo liberal ülkelerde daha başarılı olan ve gereksinim ilkesi olarak da adlandırılan seçicilik yaklaşımı; minimum gelir düzeyine sahip insanların hak sahibi olabilmesi için

²²⁷ Peter Baldwin, *The Politics of Social Solidarity*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 19.

²²⁸ Özdemir, s.126.

²²⁹ Greve, s. 104.

gelir testine tabi olduğu sosyal yardım programlarını içermektedir. Ancak sistemden yararlananların belirlenmesi son derece karmaşık bir yapıya sahip olup maliyeti de oldukça pahalı olabilmekte ve bu programların finansmanının yerel makamlar ve merkezi hükümetler tarafından vergi yoluyla finanse edilmektedir.

Küreselleşen dünyamızda refah devleti anlayışının eski popülaritesini yitirmesiyle birlikte seçicilik yaklaşımı kimi iktisatçılara göre ön plana çıkmış, kimi iktisatçılara göre de birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Ayrıntılı araştırmalar sonucunda gerçekten ihtiyacı olan kimselere olan yardımların belgelenmesini içeren bu yaklaşım zorunlu ve damgalayıcı bir varlık araştırmasını da içerisinde barındırmaktadır. Yardım alan bu insanlar negatif bir psikolojiyle kendilerini toplumda damgalanmış hissetmekte ve bu kişilerin yardıma başvurmalarında olumsuz bir etki yaratmakta ve yardıma katılımı azaltmaktadır.

3.4.2.1.2. Evrensellik Yaklaşımı (Universality Approach)

Toplumdaki tüm vatandaşların sosyal güvenlikten faydalanması anlamına gelen “Evrensellik” kavramı bir yaklaşım olarak kuzey Avrupa ülkelerinde uygulanmaktadır.

Evrensellik yaklaşımında ödeneklerin belirlenmesi devletin sorumluluğunda olup, vergi yoluyla karşılanmaktadır. Ancak tüm nüfusu içerisine aldığından, sendikalar tarafından da etkin bir biçimde savunulmamaktadır.

Yaklaşımındaki ilk gerileme, genel bütçeden finanse edilen, katkıya dayalı olmayan gelir güvencesi programları olmuş, bu programlarda, yüksek gelir sahiplerinin tespitinde,

başvuru sahiplerine gelir ya da varlık testi uygulamasına başlanmıştır²³⁰. Kimi ülkelerde, hastalık sigortasının sorumluluğu işverene yüklenmiş, sigorta programları özelleştirilmiş, sosyal refahtan yararlanma kuralları daha sıkı bir hal almış ve kesintilere maruz kalmıştır.

3.4.2.2. Kurumsal ve Kalıntı Yaklaşım (Institutional and Residual Approach)

3.4.2.2.1. Kurumsal Yaklaşım (Institutional Approach)

Kurumsal refah devleti; bireylerine yeniden dağıtıcı sosyal politikalar uygulayarak, kamu hizmetleri sunarak ve bireylerinin ihtiyaçlarına bağlı olarak evrensel hizmetler sağlayarak piyasanın geliri bölüştürmesine müdahale etmektedir. Yeni devletçilik, hükümet ve sanayi arasında rekabetçi işbirliğinin güçlendirilmesinin, kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda yönlendirilmiş piyasalardan ortaya çıkan dinamik sonuçların altını çizmektedir²³¹.

Kısaca bu modelin amacı; dayanışmayı, eşitliği ve sosyal bütünleşme gerçekleştirmek, aynı zamanda da damgalamayla birlikte gelen kötü etkileri bertaraf etmektir²³².

²³⁰ Özdemir, s. 128.

²³¹ Mahmut Bilen ve Hamza Çeştepe, “Devletin Ekonomideki Rolü: Finansal Kriz Sonrası Doğu Asya’da Performans Analizi”, **İktisat-İşletme ve Finans Dergisi**, (Haziran, 2001), s. 56.

²³² Ebbinghaus ve Manow, s. 8.

Kurumsal yaklaşımın temelleri birbiriyle ilişkili üç düşünceye dayanmaktadır²³³:

1. Bir ülkenin bireyi olan herkes, sunulan hizmet ve yararları faydalanma hakkına sahiptir,
2. Sosyal hizmetler evrensel olup, gelir, meslek, sınıf gibi farklar gözetmeksizin herkese yöneliktir; çünkü vergiyi ödeyen bireyler, yararlarından da faydalanma hakkına sahiptir ve
3. Sosyal refah hizmetleri, hiç kimsenin yoksulluk sınırının altında olmayacağı bir yaşam standardını baz almaktadır. Refah kurumları aracılığıyla sunulan hizmetlerden yararlanabilmek için, ne bir aciliyet durumu, ne de normal olmayan koşulların varlığı söz konusudur.

Gelir garantisi, refah dağılımı, negatif gelir vergisi, sosyal sağlık hizmetleri ve çocuk yardımı planları gibi unsurları içeren yaklaşım, işyerlerindeki ve toplumdaki yapısal faktör bozukluklarının bireylerden çok suçlanması gereken aktörler olduğunu vurgulamaktadır.

3.4.2.2.2. Kalıntı Yaklaşım (Residual Approach)

Kalıntı yaklaşımında; sosyal hizmet ve yardımlar yalnızca düşük gelir grubuna sahip insanlara daha iyi yaşam standartları sağlamak amacıyla yönelmiştir. Kurumsal yaklaşıma göre, normal olan, devletin refah sağlama işlevidir ve bu işlev modern sanayi toplumlarının en önde gelen görevidir²³⁴. Bu yaklaşım, muhtaç durumdaki insanlara gerekli yardım ya da hizmetler sağlamada, devletin piyasalara müdahalesini sınırlandırmakta ve sadece yoksullar için minimal bir devlet yardımı düşüncesini içermektedir. Kısaca iki doğal

²³³ Özdemir, s. 125-126.

²³⁴ Ebbinghaus ve Manow, s. 8.

hizmet sağlayıcı olan aile ve piyasa başarısız kaldığında, devlet geçici olarak refahı sağlamalıdır²³⁵.

3.4.2.3. Yakınlaşma ve Uzaklaşma Yaklaşımı (Convergence and Divergence Approach)

3.4.2.3.1. Yakınlaşma Yaklaşımı (Convergence Approach)

Yakınlaşma yaklaşımına göre; sanayileşme, demografik değişimler, ekonomik gelişme ve büyüme gibi çeşitli faktörlerin refah devletinin üzerindeki etkisi büyüktür. Bu yapısal güçlerin etkisiyle ülkeler yaşlılar için sosyal güvenliğin tedariki, yoksullar için kamu yardımının sağlanması gibi kurumsal sosyal düzenlemeleri çoğaltmak için kamu harcamalarının arttırmaktadırlar. Kurumsal yapılarda görülen ulusal gelenekler ve farklılıklara rağmen, ortak dayanışma ve karşılıklı işbirliğiyle, farklı ülke sistemleri arasında bir yakınlaşmanın olması yönünde bir baskı yaratmaktadır²³⁶.

Küreselleşme ile birlikte dünyadaki bütün ülkelerin birbirine daha fazla yakınlaşmış olduğu görülmektedir. Bunda insanların düşük enflasyon ve işsizlik oranı, gelişen yaşam koşulları, güvenlik önlemleri ve sağlık güvencesi gibi isteklerini ön plana alan devletlerin sosyal refah politikalarının etkisi büyüktür.

Etkisini dünyanın her yerinde farklı hissettirmesi açısından da Anglo-Sakson ülkelerin yakınlaşma düşüncesine uyan en iyi örnek oldukları görülmektedir. Avrupa Birliği'nin (AB) bütünleşmesiyle de birçok Avrupa ülkesinde sosyal harcama düzeylerinin arttığı gözlemlenmiştir.

²³⁵ Ebbinghaus ve Manow, s. 8.

²³⁶ Greve, s. 10.

3.4.2.3.2. *Uzaklaşma Yaklaşımı (Divergence Approach)*

Yaklaşma yaklaşımının (kimi iktisatçılar teori olarak da değerlendirmektedir) tersi olan uzaklaşma yaklaşımına göre, refah devletleri her ne kadar benzer kurumsal düzenlemelere gitmiş olsalar da yaklaşım, refah devleti rejimlerini geliştirin politik süreçler ve çıkar gruplarının etkilerinin farklılığı üzerinde durmaktadır. Bu konudaki en etkin çalışma ise, yukarıda da değinildiği üzere Esping-Andersen`in “*The Three Worlds of Welfare Capitalism*” adlı eseridir. Esping-Andersen, liberal, muhafazakâr ve sosyal demokrat diye üç farklı refah rejimini ele alınıp incelemiştir. Fritz W. Scharpf ise “*The Viability of Advanced Welfare States in the International Economy: Vulnerabilities and Options*” adlı eserinde oniki refah devletini ele almış ve 1970`lerin başından itibaren başlayıp 1980`lerin ikinci yarısına kadar süren bu dönemde dünya genelinde yaşanan ekonomik şokların etkisiyle ilgili ülkelerde birtakım yapısal farklılıkların ortaya çıktığı gözlemlemiştir.

4. PİYASA-DEVLET-KÜRESELLEŞME ÜÇLÜSÜ VE REFAH DEVLETİNİN BUNALIMI

“Yirminci yüzyıl ve onunla birlikte ikinci bin kapanmak üzere. Adeta bu tarihin anlamı ve önemini uygun olarak dünya ekonomisinde baş döndürücü bir hızla uzun erimli etkiler yaratabilecek güçte değişiklikler yaşanıyor. Özellikle 1980’lerde başlayan ve 1989’da “Soğuk Savaş”ın, Berlin duvarının yıkılmasıyla sembolik olarak ve resmen bitmesinden sonra hızlanan bu gelişmelerin ortaya çıkardığı manzara esas olarak karışık ve konturları da henüz belli değil”²³⁷.

Doktrin kişisel bir görüş olduğuna göre, iktisatta bir doktrin açıklanmaya çalışıldığında doğru ya da yanlış biçiminde değerlendirilmeli ve gözleyicisinden soyutlanmamalıdır. Öyleyse, doktrin sahibi, doktrinden nasıl ayrılamıyorsa, ekonomik olaylarda doktrinlerden ayrılamazlar. Düşüncelerle olaylar birbirlerini etkiler, olaylar düşünürlere araştırmalarında ışık tutar ve ekonomik faaliyetle iktisâdi düşünceye yön verir. Sonuçta, birtakım iktisâdi sistemler ortaya çıkar ve mülkiyet kurumlarına, bunlardan faydalanma biçimlerine ya da devletin denetleyici ve düzenleyici rollerine göre, kurulması tasarlanan sistemlere göre, birbirinden farklı uygulamalar kendini gösterir²³⁸.

4.1. PİYASA YA DA DEVLET

“Ekonomi dediğimiz bir olgu var. Bu olgu bir yanıyla yaşanan bir olgu. Tarlada çalışırken, manavdan alışveriş yaparken ya da yeni bir iş kurarken ekonominin bu yaşayan, somut yanıyla karşılaşıyoruz. Geniş anlamıyla üretim, tüketim ve yatırım gibi faaliyetlerimizin bütün

²³⁷ Ergin Yıldızoğlu, **Küreselleşme ve Kriz**, 1. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık, (Kasım, 1996), s. 11.

²³⁸ Turanlı, s.1.

ekonomi dediğimiz olgunun değişik cephelerini oluşturur”²³⁹. Bu faaliyetlerinin tamamının öznesi olan bireydir ve ekonomi bireylerin gündelik yaşantılarındaki şeylerle ilgilidir.

Tüm bu faaliyetlerin tamamı belli bir sistemi oluşturur. Farklı bireylerin farklı istek ve arzuları ise bizi tek bir ekonomik sistemin varlığını hiçe sayar. Toplum ihtiyaçlarını formüle ederken ya da giderirken bir çok kurum oluşturur. Bu kurumlar bazen temel bazen arizidir. Temel kurumlardan ikisi olan devlet ve piyasa arasındaki ilişkilerin belirginleştirilmesi son derece önemlidir²⁴⁰.

Refah devleti yanlılarıyla serbest piyasa ekonomi yanlıları arasındaki temel ayrılık esas olarak bireye bakış açılarında yatmaktadır. Birey, toplumdaki en değerli ve en temel varlıktır. Bireyin varlığı sınıf, halk gibi bütün`lerin varlıklarından daha gerçektir²⁴¹. Birey, devletten önce var olmuştur ve devleti oluşturan da keşfeden de insanoğludur. Toplum, halk, devlet, millet gibi bütünler hiçbir zaman bireyin üstünde ifade edilemezler. Birey somut bir varlık, devlet ise soyut bir gerçektir²⁴².

İnsanoğlu bir nesnedir ve akıllı olduğu içinde bir araç değil amaçtır. Akıllı ile bilimsel teknolojiyi birleştirdiğinde bilginin yegâne sahibi olmaktadır. Bilginin yegâne sahibi olan bu kişilerse din adamları, komutanlar, bürokratlar, yöneticiler ve eğitimciler gibi aydın kesimlerdir. Ekonomi alanındaysa refah devleti yanlılarına göre birey; merhametsiz, duygusuz, devamlı kâr güdüsüyle hareket eden, bencil, cansız ve hareketsiz bir varlıktır. Bireylerin rasyonel davrandıkları ve çıkarıcı olduklarından gelir dağılımı zamanla bozulmakta, adaletsizlik oluşmakta, fırsat eşitliği yok olmakta, özgürlük

²³⁹ Ümit Erol, **Eleştirel Bir Gözle Serbest Piyasa**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık: 106, (Şubat, 1997), s. 317.

²⁴⁰ Ömer Demir, **Küresel Rekabette Etkin Devlet**, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, (Şubat, 2003), s. 41.

²⁴¹ Yayla, s. 118.

²⁴² Coşkun Can Aktan, “21. Yüzyıl, Türkiye ve Sivil Toplum”, **Liberal Düşünce**, Sayı: 2, (Bahar, 1996), s. 58.

kaybolmakta ve toplumda düzensizlik oluşmaktadır. Böyle bir durumda oluşan bu düzensizliği çözebilecek asıl güç ise “Devlet”tir. Refah devleti yanlıları insanların eylemlerini serbest bırakmaya razıdır; ancak bunun her zaman güzeli, iyiyi ve doğruyu bulacağından kuşkuludurlar. Bundan dolayıdır ki, ekonomide devletin rolü çözüm üretici, denetleyici ve düzenleyici olarak var olmaktadır.

4.2. DEVLETİ EKONOMİYE ÇEKEN NEDENLER

“Günümüzde devletin ne olup olmadığı ve geleceği üzerinde yoğun tartışmalar yaşanıyor. Küreselleşme, yerelleşme, üniter yapı gibi konular da bu bağlam içinde ön plana çıkıyor. Olgular arasında, herkes dilediği gibi, daha doğrusu çıkarına geldiği gibi ilişkiler kuruyor. Bir zamanlar baş tacı edilen şey, tarihin acımasız ve trajedik seyri içinde ertesi gün tahtından ediliyor”²⁴³.

Piyasanın ideal sonuçlar yaratmasını engelleyen bazı durumların varlığı, bu engelleri giderici ve düzenleyici yönde devlet müdahalesi için gerekçe oluşturmaktadır. Ekonomi etkinlikten uzaklaşılmasına neden olan bu durumlarda, devletin ekonomiye müdahale etmesi ve toplumsal refahı azaltıcı etkileri ortadan kaldıran önlemler alması kaçınılmaz olmaktadır²⁴⁴. Piyasa ekonomisi devletin varlığına muhtaçtır. Devlet piyasa ekonomisi düzeninde “ekonomi maçların hakemidir”; oyunun kurallarını koyar, faullere izin vermez, düzeni korur²⁴⁵. Aşağıda kısaca devlet müdahalesini gerektiren bu durumlar ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

²⁴³ H. Emre Bağce, “Devlet, Bürokrasi ve Standartlaş(tır)ma”, *Yerel Siyaset*, Yıl: 1, Sayı: 9, (Eylül, 2006), s. 66.

²⁴⁴ Nazım Öztürk, “Piyasa Başarısızlıkları”, *Öneri*, Sayı: 21, Yıl: 10, Cilt: 6, (Ocak, 2004).s. 185-186.

²⁴⁵ Ergül Han, “Piyasa Ekonomisi (II)”, *Asomedy*, (Haziran, 2002), s. 54.

4.2.1. Piyasa Başarısızlığı

Devletin piyasaya müdahale etmesinin temel nedeni; serbest piyasa ekonomisinin bazı durumlarda istenmeyen ekonomik sonuçlar yaratması ya da yetersiz kalmasıdır. Klâsik iktisatçılar görünmez elin piyasaları kendiliğinden dengeye getireceğini, neo klâsik iktisatçılar ise ekonomide eksik rekabet koşullarının olabileceğini kabul etmişler, firmaların tüketici isteklerini göz önüne alıp uzun dönemde aşırı kâr olgusunun olamayacağını savunmuşlardı. Ekonomide talep artınca fiyatların artacağı ya da arz artınca fiyatların düşeceği ilkesiyle dengenin kendiliğinden sağlanacağını düşüncesi hâkimdi. Ancak, gerçek hayatta piyasaların varsayılanın aksine dengeye ulaşamadığı ihtiyaç duyulan malların üretilmediği ya da üretilen malların talep edilmediği görülmekteydi. Bu nedendendir ki piyasa ile ilgili bu yetersizlikleri ya da başarısızlıkları kısaca beş temel kaynağa indirgeyebilmek mümkündür:

1. Dışsallıklar ve kamusal mallar,
2. Artan getiriler ve eksik rekabetçi oluşumlar,
3. Piyasa kusurları,
4. Dağılımdaki eşitsizlik ve
5. Konjonktürel dalgalanmalar.

4.2.1.1. Dışsallıklar ve Kamusal Mallar

Toplumun tüm üyelerinin herhangi bir bedel ödmeden tüketebileceği ve bir kişinin tüketiminin diğer kişilerin tüketimlerini engellemediği mallar “Kamusal Mallar”dır²⁴⁶.

Kamusal malların bazı özellikleri vardır. Bu özellikleri kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür²⁴⁷:

1. Ödeme yapılmadan bu faydayı elde etmek mümkün olduğundan bedavacılık sorunu vardır. Ancak bu malları fiyat mekanizması içerisinde fiyatlandırmak mümkün değildir. Örneğin; su baskını önlemek için tasarlanan bir sel önleme projesinde, projenini gerçekleşmesiyle sağlanan fayda tüm yöreye aittir. Bölgede yaşayan tüm insanlar sel olasılığından aynı anda yararlanır.
2. Ödeme yapmayanlar faydadan mahrum bırakılamamaktadır. Bu mal bir kez üretildikten sonra bu malın faydasını belli kişilerle sınırlandırmak mümkün değildir. Bu malın tüketiminde kişilerin birbirine rakip olmadıklarını göstermektedir. Ulusal savunma hizmeti, kamusal malın her iki özelliğini taşıyan bir örnektir.

Kamusal mallar kendi içinde tam kamusal mallar, yarı kamusal mallar ve erdemli mallar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Tam kamusal malın klasik bir örneği deniz feneridir. Deniz feneri işaret ışığını açtığı zaman, civardaki bütün gemiler bundan faydalanır. Deniz feneri hizmetinin avantajını sağlayan bir kişi, başka birinin de bunu eşanlı yapmasını alıkoyamaz²⁴⁸. Eğitim, otoyollar, sağlık ve devlet su işlerinin (DSİ) sulama hizmetleri ise yarı kamusal mallara örnek verilebilen alanlardır. Ekonomik olmaktan ziyade

²⁴⁶ Hal R. Varian, **Intermediate Microeconomics: A Modern Approach**, New York: W.W. Norton & Company, 1990, s. 558-559.

²⁴⁷ Alkin, Yıldırım ve Özer, s. 231-233.

²⁴⁸ Harvey S. Rosen, **Public Finance**, 5.Edition, Singapore: Irwin/McGraw-Hill, 1998, s. 51.

tüketicileri için hayati önem taşıyan mallar, erdemli mallardır. Devlet bu tür malları ya sübvanseder ya da üretimini üstlenir. Güzel sanatların devlet desteği sık sık bu temelde doğrulanır. Opera ve konserler, bireyler masraflarını karşılamak için yeterince ödeme yapmaya isteksizse, kamuca desteklenmelidir²⁴⁹. Toplumda bir de erdemsiz mallar bulunmaktadır ki bunlara da tüketicisine bağımlılık yaratıp maddi ve manevi zarara uğratan malları yani uyuşturucu, alkol ve pornografi gibi örnekleri sıralayabilmek mümkün bulunmaktadır.

Bir kez üretildikten sonra, ödeme yapsın ya da yapmasın çok sayıda kişi bu mal ya da hizmetlerden bedelsiz olarak yararlanmaya başlayacaktır. Ancak, herbir tüketicinin bu mallardan bedelsiz olarak yararlanmak istemesi sonucunda, kamusal malın üretim maliyeti karşılanamayacak ve kamusal malların varlığı fiyat sistemi için sorun yaratacak ve piyasa başarısızlığına neden olacaktır.

Özel firmaların arz ettikleri mal ve hizmet karşılığında gelir elde etmek istemeleri ve bu tür malları üretmek istememeleri sonucu bu malların finansmanı yine toplum tarafından üstlenilmektedir. Böylece kamusal malların üretimini devlet tarafından gerçekleştirilmekte bu da devletin piyasaya müdahalesini gündeme getirmektedir.

Karar vericilerin üretim ya da tüketim faaliyetlerinden dolayı üçüncü kişilere yükledikleri maliyetler ya da sağladıkları faydalara “Dışsallık” adı verilmektedir²⁵⁰. Dışsallıklar kendi arasında pozitif ve negatif dışsallık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Uçaklardan kaynaklanana kimyasal kirlilik ve sanayi üretimi negatif dışsallığa verilebilecek

²⁴⁹ Rosen, s. 52.

²⁵⁰ Evan J. Douglas, **Intermediate Microeconomic Analysis**, New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1982, s. 455.

eni iyi örneklerdendir. Devlet vergi ya da bazı yasal düzenlemelerle bu dışsallıklara müdahale etmektedir.

Eğitim, pozitif dışsallığa verilebilecek en güzel örneği oluşturmaktadır. Eğitim, doğrudan doğruya eğitilen kişilerin dışında toplumun tümü için olumlu bir etki sağlamaktadır. Yaratılan pozitif dışsallık, piyasada olması gerekenden daha düşük miktarda eğitim sunulmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı eğitimin devlet tarafından sağlanması zorunlu olmaktadır²⁵¹. Ayrıca AR-GE çalışmaları sonucunda yaratılan bilgi ve teknoloji de pozitif dışsallığa verilebilecek bir diğer örnektir.

Pozitif dışsallıkların olması durumunda rekabetçi piyasa çıktı düzeyi etkin üretim düzeyini yansıtmamaktadır. Bu etkisizlikler dışsallıkların varlığında piyasalara müdahaleyi gerekli kılmaktadır. Bu müdahaleler ise dışsallıkların içselleştirilmesine neden olmaktadır²⁵².

Dışsallıkların bulunması durumunda pareto optimalite koşulları ihlâl edilmektedir. Dışsallıklar özel ve sosyal maliyetler ve yararlar arasında bir farklılaşmaya neden olmaktadır. Fiyatlar dışsallıkları yansıtmadığından optimal kaynak dağılımında yanlış bilgi sağlamaktadır²⁵³.

²⁵¹ Charles Jr. Wolf, **Piyasa veya Devlet Mükemmel Olmayan İki Alternatif Arasından Seçim**, Sedef Akgüngör ve Ali Rıza Karacan (çev.), İzmir: Ege Üniversitesi İİBF. Yayınları No:1, 1998, s. 20.

²⁵² Alkin, Yıldırım ve Özer, s. 239.

²⁵³ A. Koutsoyiannis, **Modern Mikro İktisat**, Muzaffer Sarımeşeli (çev.), 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 1997, s. 594.

Bir malın ne kadar üretileceğine sorusunun yanıtı piyasa talebinde yatmaktadır. Ancak kamusal malların üretimi belirli bir bedel içermediğinden bu malların arz ve talebini belirlemede başvurulan mekanizma sosyal seçimdir. Sosyal seçim; pazar dışı karar alma sürecinin araştırılması ya da iktisadın siyasal bilime uygulanmasıdır. Sosyal seçimin amacı, sosyal arzu edilen ödemeyi saptamaktır²⁵⁴. Sosyal seçim toplam düzeyde karar alma mekanizması, marjinal düzeyde karar alma mekanizmasıysa sosyal fayda-maliyet analizidir. Sosyal seçimle ilgili kararlar seçmenler tarafından oy verme süreciyle hükümet ve meclise yansırken, sosyal fayda-maliyet analiziyle ilgili kararları teknokratlar belirlemektedir. Elbette, bu iki düzey arasındaki ilişkiyi hükümetler kurmaktadır²⁵⁵.

4.2.1.2. Artan Getiriler ve Eksik Rekabetçi Oluşumlar

Devleti ekonomiye çeken bir diğer neden eksik rekabetçi unsurlardır Ölçeğe göre artan getiriler, “üretim maliyetinin (çıktı birimi başına) üretimde ölçeğin genişlemesi ile düşmesi” olarak tanımlanabilir²⁵⁶. Artan getiriye bağlı olarak ekonomide arz miktarı arttıkça marjinal maliyetler azalmakta, üretimin tümünü maliyetini minimuma çeken üretici tarafından üstlenilmektedir. Sonuç olarak piyasada tekelci ya da oligopolcü firmaların varlığına rastlanılmaktadır.

Eksik rekabet, genel olarak tekelci ya da gizli anlaşmalara dayalı uygulamalar nedeniyle fiyatları bozar. Örneğin; sosyal refah hizmetlerinin, sağlık ya da özel emeklilik

²⁵⁴ Güneri Akalın, **Kamu Ekonomisi**, 2. Baskı, Ankara: SBF, Yayın No: 554, 1986, s. 78.

²⁵⁵ Akalın, **Kamu Ekonomisi**, s. 78-79.

²⁵⁶ Joseph E. Stiglitz, **Kamu Kesimi Ekonomisi**, Ömer Faruk Batrel (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 549, 1994, s. 89.

sigortaları müşterileri, eğer arz kontrol edilirse ya da fiyatlar sabitlenirse fiyatı (ya da kaliteyi) kabul etmeye zorlanırlar²⁵⁷.

Piyasada tekeli bir firmanın varlığı hâkimse ve ilgili firma fiyat farklılığına gidemiyorsa piyasa gerek statik olarak (çünkü üretim olması gerekenden daha düşük seviyede gerçekleşmiş, maksimumu kâr amacıyla da fiyat artışına gitmesindedir) gerekse de dinamik (tekeli piyasada tek olduğundan dolayısıdır ki AR-GE çalışmalarına yeterince önem vermemesindedir) olarak etkin değil demektir.

Oligopolcü firmalara bakıldığında ise karşımıza çıkan unsurlar kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür²⁵⁸: İlk olarak, oligopol piyasasında birbirine etki edebilecek kadar az sayıda firmanın bulunması nedeniyle üretim, satış fiyatını yükseltmek amacıyla kısılmaktadır. Firmaların suni olarak üretimlerini kısımları, üretim faktörlerinin toplum tercihlerinin uygun mal ve hizmet bileşimini sağlayacak şekilde dağıtılmasını engellemektedir. İkinci olarak, üretimini suni olarak kısıyan firmalar normal kârın üzerinde kâr elde ederken, toplumdaki gelir dağılımı adaletini olumsuz yönde etkilemektedir. Son olarak, firmalar ürünlerini diğer firmalardan farklıymış gibi göstermek amacıyla reklam faaliyetlerinde bulunurlar.

Devlet, artan getiri koşullarında piyasaya farklı şekillerde müdahale edebilmektedir. Müdahale şekillerinden bir tanesi, elektrik ve su sağlayan kamu hizmetleri gibi “doğal” tekellerin devlet tarafından işletilmesi ya da bu konuda bazı yasal

²⁵⁷ Gosta Esping-Andersen, “*Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri*”, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (drl.), **Sosyal Politika Yazıları**, Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (çev.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 42.

²⁵⁸ Önder Özkazanç ve Diğerleri, **İktisat Teorisi**, 5. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset, TC. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1456, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 773, (Ekim, 2008), s. 152.

düzenlemelerin oluşturulmasıdır²⁵⁹. Ayrıca devlet antitröst yasalarla tekelleşmeyi önleyebilir, piyasaya girişin önündeki yasal engelleri kaldırabilir, rakip malların ithalatını kolaylaştırabilir, vergi oranlarını değiştirebilir, fiyat ve miktar sınırlaması koyabilir, piyasaya yeni girecek firmaları yatırım indirimi ve ucuz kredi yoluyla teşvik edebilir ya da bu alanda kamu işbirliği oluşturabilir²⁶⁰.

Çok sayıda ülkede, devletin müdahale biçimi değişiklikler göstermekle birlikte, tekelleri kontrol edici yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Örneğin; İngiltere`de genelde batı Avrupa`da olduğu gibi doğal tekellerin (gaz, elektrik, posta servisleri gibi) hemen tamamı devletleştirilmiştir. ABD`de bu tür tekeller özel sektörün elinde olmakla birlikte, işlevleri devlet tarafından düzenlenmektedir²⁶¹.

Buradan şöyle bir sonuca varabilmek mümkündür: “Bireylerin işlerini bizzat kendilerinin ayrı ayrı yapmaları ile devlet adı altında bir ortak güce devredilerek yaptırımları arasında ikinci lehine bir maliyet farkının olmaması halinde ortak kurumların oluşması zordur. Bu şekilde ortaya çıkmış olan kurumların varlıklarını uzun süre sürdürmeleri de düşünülemez. Bu nedenle devletler, gerek toplumdaki kuralların belirlenmesi ve gerekse de o kurallara herkesin uymasının sağlanmasında işlerini maliyet düşürücü bir biçimde yaptıkları ölçüde meşruiyet alanlarını genişletir”²⁶².

²⁵⁹ Wolf, s. 22.

²⁶⁰ Osman Demir, s. 137.

²⁶¹ Terry Caslin, “Devlet ve Ekonomi”, Mensur Akgün (çev.), **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Kemâli Subaşı (drl.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları No: 64, (Kasım, 1993), s. 301.

²⁶² Ömer Demir, s. 37-38.

4.2.1.3. Piyasa Kusurları

Tam rekabet piyasasının vazgeçilmez unsurları olan atomizite, mobilite, şeffaflık ve homojenlikten bir tanesinin bile eksikliği piyasa dengesinin etkinlikten uzaklaşmasına ve devletin ekonomiye müdahalesini gündeme getirmektedir. Bu da piyasada (varolan asimetrik enformasyon durumu) gerek tüketicilerin ürünler ve fiyatlar ve faiz oranları hakkındaki gerekse de üreticilerin piyasa olanakları ve üretim teknolojisi hakkındaki bilgi edinmelerinin güçleşmesiyle mümkün olmaktadır.

Kapasite altı gerçekleşen üretim hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde görülebilmekte böylesi durumlarda devlet, piyasalarda bilgi alışverişini kolaylaştırıcı, piyasaya giriş ve çıkışı basitleştirici ve akışkanlığı arttırıcı bir dizi önlemler oluşturabilmektedir²⁶³. Bu önlemlerin başında patentlerin korunması uygulaması gelmektedir. Patentlerin korunmasındaki asıl neden, kısa dönemde etkinlik sağlanamasa da, (firmalar bilgilere ancak belirli bir bedel ödeyerek ulaşabileceklerindedir ki kısa dönemde üretim artmayacağından tüketiciler de fayda sağlayamayacaktır) uzun dönemde dinamik etkinliğin gerçekleşiyor olmasındandır.

4.2.1.4. Dağılımdaki Eşitsizlik

Dağılımdaki eşitsizlikten kasıt; gelir dağılımdaki adaletsizlikte yatmaktadır. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin bir piyasa başarısızlığı olarak kabul edilip edilmemesiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi görüşe göre; gelir dağılımda eşitliği oluşturabilmek için sağlanan dengeler aslında sosyal ve ahlâki olarak gerçek dengenin yaratılmış olduğu anlamına gelmemektedir. Bir diğer görüş ise, para ve mal bağışlarında yaratılan faydadan sadece bağış yapanlar değil, tüm toplum (bağış kamusal bir mal olarak değerlendirildiğinden) faydalanabilmektedir.

²⁶³ Wolf, s. 24.

Piyasa düzenine geçiş aşamasında servet ve gelir dağılımı bozuk olan az gelişmiş ülkelerde, fiyat mekanizmasının kaynakları, yüksek gelir gruplarının harcama eğilimlerine göre yönlendirdiği, bu eğilimlerin emek-yoğun mallara talebi ve istihdam artışlarını sınırladığı ve gelir farklarının da arttığı gözlemlenmektedir²⁶⁴.

Refah ekonomisi kapsamında etkinlik ya da eşitliğin aynı anda sağlanması mümkün olmadığından ikisi arasında bir seçim gerekmekte olup bu da sübvansiyonlar, gelir vergileri, gelir transferleri ve işsizlik sigortası gibi gelirin yeniden dağılımını düzenleyen araçların nisbi etkinliğin karşılaştırılması yoluyla mümkün olabilmektedir.

4.2.1.5. Konjonktürel Dalgalanmalar

Ekonomi söz konusu olduğunda ekonominin reel üretim hacminde görülen iniş ve çıkışlar “Konjonktürel Dalgalanmalar” ya da kısaca “Konjonktür” olarak adlandırılmaktadır²⁶⁵. Dönemden döneme değişen konjonktür dalgaları zaman dilimi olarak tepe noktaları, canlanma (boom), düşüş (depresyon), daralma (resesyon) diye kapitalizmin doğası gereği kimi zaman daralmakta kimi zaman da canlanmaktadır. Ekonomide daha az mal ya da hizmetin üretildiği yani toplam üretimin azaldığı dönemler “Daralma (Resesyon)” dönemleri öte yandan toplam üretim miktarının hızla arttığı, ekonomide daha fazla mal ve hizmetin üretildiği dönemler “Canlanma” dönemleri olarak adlandırılmaktadır. Daralma dönemlerinde üretim kısıldığı için işsizlik artmakta, dolayısıyla ortalama yaşam standardı düşmekte, yükselme dönemlerinde ise üretim arttığı için işsizlik azalmakta, dolayısıyla ortalama yaşam standardı artmaktadır. Kimi iktisatçılara göre bu dönemler onbeş ile yirmi yıl ara ile gerçekleşirken, kimi iktisatçılara göreyse de kırkbeş ile altmış yılda bir gerçekleşmektedir. Ekonomide beklentilerin iyi olması yatırımları arttırmakta, tüketimi çoğaltmakta, ekonomik refahı yükseltmektedir. Kısaca yatırım istihdamı, istihdam

²⁶⁴ Kazgan, *Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği*, s. 55.

²⁶⁵ Eğilmez, *Küresel Finans Krizi*, s. 81.

da tüketimi çoğaltmaktadır. Bu süreç tepe noktasına kadar devam etmektedir. Ardından beklentilerde meydana gelen değişim, süreci tersine çevirmekte ekonomi dip noktasına kadar iniş geçmektedir.

Ekonomilerde meydana gelen bu dalgalanmaların nedenlerini içsel ve dışsal faktörler diye iki başlık altında inceleyebilmek mümkündür²⁶⁶:

1. İçsel Faktörler:

- I. Toplam gelir-toplam harcama uyumsuzluğu,
- II. Gelir dağılımının zenginler lehine bozulması,
- III. Çarpan ve hızlandırmanın birlikte etkisi ve
- IV. Ekonomik ajanların beklentileri.

2. Dışsal Faktörler:

- I. Hükümetlerin hatalı müdahaleleri,
- II. Teknolojik buluşlar,
- III. Beklenmedik şoklar ve
- IV. Diğer faktörler.

²⁶⁶ Osman Demir, s. 158-166.

4.2.2. Piyasa Dışı Başarısızlıklar: Arz ve Talep Koşulları

Piyasa dışı organizasyonların büyük bir kısmını devlet ve devlete bağlı kuruluşlar oluşturuyor olsa da, okul aile birlikleri, kiliseler, vakıflar, dernekler, devlet destekli üniversiteler ve ABD'deki izci kuruluşları gibi kuruluşlarda bu sektör kapsamında değerlendirilmektedir. Piyasadaki “görünmeyen el”, “piyasadaki hataları kamusal fazilete” nasıl dönüştüremiyorsa piyasa dışına ait görünür eller de kamuya ait başarısızlıkları, kamusal fazilete dönüştürememektedir²⁶⁷.

4.2.2.1. Piyasa Dışı Talebin Özellikleri

Piyasa dışı talep ile ilgili koşulları beş ana başlık altında özetleyebilmek mümkündür²⁶⁸:

1. Toplumun piyasalar konusundaki eksiklik ya da kusurlardan daha fazla haberdar olması,
2. Politik organizasyon ve örgütlenme,
3. Politik ödüllerin yapısı,
4. Politikacıların zamanı indirgeme oranının yüksekliği ve
5. Parasal yükler ile parasal faydaların ayrılması (Decoupling).

Piyasa dışı talepte piyasalardaki yetersizlik ve elverişsizliklerin toplum tarafından algılanma biçimi büyük önem taşımaktadır. Asıl bilginin yerini alan yanlış bilgi toplumun istek, arzu, korku ve gerçekleriyle ilgili belirsizliklerle şekillenmekte ve çeşitli baskı

²⁶⁷ Wolf, s. 35.

²⁶⁸ Wolf, s. 36-40.

grupları, medya, bürokratlar, politikacıların etkisiyle de gerçeklerden saptırılmaya çalışılmaktadır. Kısacası; piyasa dışı mal ve hizmetlere olan talep kamusal mallar, dışsallıklar, tekelci piyasalar ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler durumunda ortaya çıkmakta ve kişilerin piyasadaki başarısızlıkları algılama biçimiyle de şekillenmektedir.

4.2.2.2. Piyasa Dışı Arzın Özellikleri

Piyasa dışı arz ile ilgili koşulları dört ana başlık altında özetleyebilmek mümkündür²⁶⁹:

1. Çıktının tanımlanması ve ölçülmesi konusundaki güçlükler,
2. Üretimin tek bir kaynak tarafından gerçekleştirilmesi,
3. Üretim teknolojisindeki belirsizlik ve
4. Zarar noktasının ve üretimi kesecek bir mekanizmanın bulunmaması.

Ulusal gelir arzı arttıkça kamu gelirleri artmakta ve buna bağlı olarak piyasa dışında yaratılan mal ve hizmetlerin arzı (harcamalar) da yükselmektedir. Toplumun gelir düzeyi yükseldikçe sağlık, çevre, eğitim ile ilgili var olan devlet programları genişletilmekte ve yeni devlet programları oluşturulmakta, refah programları ise azaltılmaktadır.

²⁶⁹ Wolf, s. 45-48.

4.2.2.3. Piyasa Dışı Arz-Talep İlişkisi ve Denge Noktası

Piyasa dışı arz ve talebi etkileyen unsurların sayısının fazlalığı ve karmaşıklığı denge noktasının saptanmasında zorluklara neden olmaktadır. Örneğin²⁷⁰; piyasa dışı talep arzı aşarsa devlet harcamaları ve vergi oranları artabilmekte ve bu da piyasa dışı arzı yükseltmekte, arzıysa aşağıya çekebilmektedir. Eğer piyasa dışı arz talep edilen miktarı aşarsa seçimle gelen kamu görevlileri ve politik süreç, devlet maaş katsayılarını ve belki de vergileri düşürerek arz fazlasını dengeleme yoluna gidecektir. Sonuç; piyasa dışı talebin daha yüksek düzeylere ulaşması ve arzın kısılmasıdır. Böylece kamu hizmetlerine olan talep ile bu hizmetlerin arzı arasında bir denge sağlanmış olur.

Piyasa dışı başarısızlık tıpkı piyasa başarısızlığı gibi arz ve talebe bağlıdır. Piyasa dışı arz, kamu kurumlarının organizasyonu, baskı grupları ve teknolojiye bağlı belirsizliklerden ötürü kaynak israfına neden olmaktadır. Piyasa dışı talep ise, piyasa başarısızlıklarının yanlış algılanmasından ötürü çarpıklaşabilmekte ve ekonomide gelir dağılımında eşitliği ve etkinliği bozabilmektedir. Ayrıca darboğazlar, koalisyonlar ve gecikmeler gibi unsurların da etkisini bu denge modülünde inkâr etmemek gerekmektedir.

²⁷⁰ Wolf, s. 56.

4.3. KÜRESELLEŞMENİN (GLOBALİZASYON) DOĞUŞU VE DEĞİŞEN KOŞULLAR

“Yirminci yüzyılın sonlarından başlanarak, dünyadaki ülkeler, adına küreselleşme denilen yoğun bir etkileme ve etkilenme olgusuyla karşı karşıya kaldılar. Devletler arasındaki siyasal ve coğrafi sınırları önemli olmaktan giderek çıkartan küreselleşme; gerçekte, kapitalizmi yeryüzünün tek geçerli ekonomik sistemi yapmayı, kamunun ekonomi ve toplum yaşamındaki etkisini azaltmayı, piyasa güçlerini toplum yaşamına tümüyle egemen kılmayı amaçlıyordu”²⁷¹.

4.3.1. Küreselleşme Nedir? Nasıl Doğmuştur?

“1800’lü yıllarla bugünün dünya ekonomisi arasında farklar vardı şüphesiz. Art arda yaşanan dünya savaşları sonunda sömürgeler bağımsızlıklarını kazanıyor, arkasından gelen soğuk savaş süreci dünya siyasetinin çehresini değiştiriyor, sanayileşme ve teknolojik değişim, atılan temeller üzerinde hızla yükseliyordu. Soğuk savaşın da sona ermesi ile gücün ve iktidarın da kostümleri yenilendi. Artık küreselleşme zamanıydı. Sınırlar kalkacak dünya global bir köy olacaktı”²⁷².

“Küresel” kavramı ilk defa Marshall Meluhan’ın “*Komünikasyonda Patlamalar*” adlı kitabında bu yeni süreç için “Global Köy” terimini kullanması ile literatüre girmiştir²⁷³. 1945’den bu yana uluslararası ilişkilere hükmetmiş olan hantal, yapısı oturmuş ve iki kutuplu soğuk savaş sistemi yerini, “Küreselleşme” dediğimiz son derece hareketli ve parçaları birbiriyle bağlantılı yeni bir sisteme bırakmıştır²⁷⁴.

²⁷¹ Ayşegül Mengi ve Nesrin Algan, **Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme, AB ve Türkiye Örneği**, 1. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, (Aralık, 2003), s. i.

²⁷² Albayrak, s. 25-26.

²⁷³ Mürteza Hasanoğlu, “*Küreselleşmenin Devlet Yönetimine Etkileri*”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 43, (Ekim-Aralık 2001), s. 72.

²⁷⁴ Thomas Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği**, Elif Özsayar (çev.), İstanbul: Boyner Holding Yayınları, (Ocak, 2000), s. 14.

Küreselleşme, sosyal, kültürel ve ekonomik değerlerin uluslararası alanda yayılması ve kabul görmesidir; ulusal bir alanda üretilmiş değerlerin, ulusal sınırları aşmasıdır²⁷⁵. Küreselleşmeyi eğer “Kapitalist yaşam tarzının yani piyasa sisteminin, dış ticaret serbestliğinin, tüketim ve tüketicini önceliğinin dünya çapında yaygınlaşması”²⁷⁶ biçimde tanımlarsak, bu tanıma doğru kabul etmek yerinde olacaktır. Birçok neo liberal içinse küreselleşme, ilk gerçek küresel uygarlığın habercisi olarak değerlendirilmektedir²⁷⁷. Giddens'e göre küreselleşme ise; uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların millerce diğer olaylarla biçimlendirildiği ya da bunu tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıdır²⁷⁸. En uç şekliyle, tamamen küreselleşmiş bir dünya, ulus devletin belirleyici bir rolünün ya da otoritesinin olmadığı bir dünyadır. O halde küreselleşme, ulus devletin ulusal politikaların yürütülmesindeki rolünde ve gücünde göreceli bir düşüşün yaşandığı bir süreç (sonuç değil) olarak tanımlanmalıdır²⁷⁹.

Friedman'a göre: “İlk küreselleşme ve küresel finans kapitalizm çağı, Birinci Dünya Savaşı'nın Rus devriminin ve ekonomik bunalımın ardarda indirdiği darbelerle parçalandı. Bu üç darbe, dünyayı hem fiziksel hem ideolojik olarak parçalara ayırdı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan resmi bölünme soğuk savaş döneminde iyice dondu. Kabaca 1945 yılından 1989 yılına kadar sürdü ve Berlin duvarının yıkılmasıyla birlikte yerini başka bir sisteme bıraktı: Yeni Küreselleşme Çağı. Bu çağ, “Küreselleşmenin İkinci Raundu” olarak da ifade edilebilir”²⁸⁰.

²⁷⁵ İbrahim Arslan, Mustafa Mete ve Vedat Bal, “Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerindeki Etkileri”, **Karaman İktisâdi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, (Mayıs, 2007), s. 223.

²⁷⁶ Eğilmez, **Küresel Finans Krizi**, s. 44.

²⁷⁷ Ali Esgin, “Ulus-Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, No: 2, (Aralık, 2001), s. 189.

²⁷⁸ Antony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Ersin Kuşdil (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994, s. 62.

²⁷⁹ Turan Subaşat, “Küreselleşme ve Devletin Rolü”, Saniye Dededoğlu ve Turan Başat (hızl.), **Kalkınma ve Küreselleşme**, 1. Baskı, Ankara: Bağlam Yayınları No: 236, (Aralık, 2004), s. 60.

²⁸⁰ Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği**, s. 16.

Küreselleşmenin siyasi alanda dolaşıma girmesi ise 1980’li yıllarla birlikte Thatcher ve Reagan tarafından temsil edilen yeni muhafazakâr anlayışın iktidar dönemlerine rastlamaktadır. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise artık küreselleşme söyleminin dünyanın her yanını kaplamış bir olgu olduğu görülmektedir²⁸¹.

Küreselleşme geçen yirmi yıl içerisinde hızlanmış olarak kısaca aşağıdaki süreçleri içermektedir²⁸²:

1. Spekülatif para ticaretine dayanan kısa vadeli yabancı yatırım akışları,
2. Daha uzun vadeli doğrudan yabancı yatırımı,
3. Ticaret önündeki engelleri daha da azaltmayı amaçlayan politikalar eşliğinde dünya ticareti,
4. Ulus aşırı şirketlerle özdeşleşmiş küresel üretimin ve ticaretin payı,
5. Kısmen üretim ve hizmet teknolojisindeki değişimler nedeniyle küresel karşılıklı bağlanma,
6. İnsanların ticaret ve çalışma amaçlı hareketi ve
7. Televizyon ve internetin dahil olduğu yeni iletişim biçimlerine küresel erişim.

²⁸¹ Mehmet Aktel, **Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi**, 1. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2003, s. 6.

²⁸² Bob Deacon, “*Küreselleşme ve Sosyal Politika: Hakkaniyeti Refaha Tehdit*”, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (drl.), **Sosyal Politika Yazıları**, Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (çev.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.101.

Küreselleşme sonucunda²⁸³:

1. Coğrafi sınırlar artık devletleri birbirinden ayıran bir öge olmaktan çıkmıştır,
2. Küresel toplumu (yani bütün toplumları) kuşatan tek bir ekonomik sistem söz konusudur o da serbest piyasa ekonomisidir,
3. Ulusal değerlere dayalı, içe dönük kalkınma dönemi sona ermiştir ve
4. Bu süreçte ulus devletin tanımlayıcı özellikleri bulanıklaşmış ve zayıflamıştır.

4.3.2. Küreselleşme Sonrası Refah Devletinin Bunalımı ve Alternatif Çözüm Arayışları

1929 ekonomik bunalımı sonrasında devletin piyasaya yönelik müdahalelerinin artmış ve genel anlamda kamusal genişleme yüksek boyutlara ulaşmıştır. 1960'ların ortalarından itibaren dünya farklı bir kriz dalgasıyla karşılaşınca, devletin ekonomideki müdahalesi ve gerekliliği sorgulanmaya başlamış ve bu bağlamda da neo liberal uygulamalar güncellik kazanmıştır²⁸⁴. 1970'li yıllara gelindiğinde dünya genelinde yaşanan stagflasyon olgusuna bir çözüm formülü olan ve devleti içine girdiği mali krizden kurtarmaya yönelik neo liberal politikaların siyasal alandaki söylemi olan yeni sağ yaklaşım; ekonomik, sosyal, siyasal ve yönetsel boyutlarıyla kapsamlı bir dönüşümü ifade etmektedir²⁸⁵.

²⁸³ Serije Sezen, **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama**, Ankara: Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Yayın No: 293, 1997, s. 60.

²⁸⁴ Dilek Yılmazcan, "*Kurumsallaşmış Piyasa Ekonomilerinde Sosyal Devletin Konumu ve Gerekliliği Üzerine Analiz*", **Refah Devletinin Kurumsallaşma Süreci ve Ülke Grupları İtibarıyla İncelemeler**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 683, 2002, s. 65.

²⁸⁵ A. Şinasi Aksoy, "*Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım*", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 7, Sayı: 1, (Ocak 1998), s. 4.

1970'lerde yavaşça 1980'lerde ise yoğun bir biçimde gündeme gelmiş olan ekonomi politikası ise "arz yanlı" olarak anılmaktadır. Arz yanlı iktisat, talep yanlı iktisat gibi, sermayenin organik bileşiminin değişmiş olmasının bir sonucu ve ürünüdür²⁸⁶.

"Neo liberalizm ekonomik küreselleşmenin hegemonik stratejisi olarak tanımlanabilmektedir. Bunun nedenleri arasında neo liberalizmin (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), IMF ve IBDR gibi) öncü uluslararası ekonomik kurumlardan destek görmesini, ABD'de ve (Britanya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada gibi) İngilizce konuşulan diğer ülkelerdeki birincil pozisyonunu, diğer gelişmiş kapitalist ekonomilerin çoğunda daha radikal bir neo liberal düzen değişikliğinin yokluğunda bile) gerçekleştirilen önemli neo liberal siyasa uyumlulaştırmalarını ve post-sosyalist ekonomilerin yeniden yapılandırılmasında ve onların küresel ekonomiyle bütünleştirilmesinde neo liberalizmin sahip olduğu paradigmatik statü sayılabilmektedir"²⁸⁷.

Yirminci yüzyılın sonunda yaşanan sosyalizmin çöküşü ile birlikte alternatifi kalmayan kapitalist sistem, böylelikle kendi kendinin meşru kılmıştır. Bu durum, Ondokuzuncu yüzyılda sanayi kapitalizminin başlamasından bu yana hiç tahmin edilemeyen bir durumdur²⁸⁸. Neo liberalizm olarak adlandırılan aslında Ondokuzuncu yüzyıldaki liberalizm ile müdahaleciliğin ortak ürünü olan Yirminci yüzyılın bu düşünce akımı ana tema olarak piyasa ekonomisi benimsemekte, devlet müdahaleciliğinin özgürlükleri kısıtladığını ve mücadelecî bir yapının ortaya çıktığını öne sürerek, devletin hedeflerinin ve etki alanının mutlaka sınırlandırılmasını istemektedir²⁸⁹. Öyleyse neo liberalizmin mantığında yatan düşüncenin; özelleştirme, emek piyasası üzerinde sıkı

²⁸⁶ İzzettin Önder, "*Talep-Yanlı'dan Arz-Yanlı'ya*", Prof. Dr. Yüksel Ülken'e Armağan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2000, s. 3.

²⁸⁷ Bob Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, Betül Yazar ve Alev Özkazanç (drl.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2005, s. 283.

²⁸⁸ Ramesh Mishra, *Globalization and the Welfare State*, Massachusetts: Edward Elgar Publication Ltd, 1999, s. 1.

²⁸⁹ Hüseyin Yayman, "*1980 Sonrası Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri*", *Gazi Üniversitesi İİBF. Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Ankara, (Kış, 2000), s. 144.

denetim, piyasa merkeziliği, sosyal harcamaların azaltılması, mali disiplinin sağlanması, sermaye girişinin canlandırılarak yatırımların arttırılması gibi uygulamaların olduğunu söylemek yanlış değildir.

Sanki bir yeni düşünce akımı gibi sanılan neo liberalizm, küreselleşmeyi dünya çapında yayma çabaları içinde olan ulus ötesi (transnasyonel) bir ideoloji olup, refah devletlerinden kaçınma-geri çekilme olarak ifade edilebilen ve başta Anglo-Sakson ülkeleri olmak üzere birçok ülkede görülen bir süreçtir²⁹⁰. Neo liberalizm, refah devletini tamamen ortadan kaldırmayı değil, ancak adalet, güvenlik, eşitlik gibi endişelerle doğal düzeni bozması, vergileri ve kamu harcamalarını yükseltmesi, piyasayı zayıflatıp devletin ağırlığını arttırması, özgürlüğü kısıtlayıp bazı kişi ve kuruluşları kayırması gibi nedenlerle refah devleti uygulamaları ve hizmetlerinin yalnızca devlet eliyle değil de, aile ya da özel sektör (kâr güden ya da gütmeyen kuruluşlar) tarafından gönüllü bir şekilde gerçekleştirilmesi, böylece sosyal sorumluluğun paylaştırılması arzu etmektedir²⁹¹.

Kısaca neo liberalizm; kapitalizmin 1970'lerde dünya genelinde yaşanan ve kâr oranlarının düşme eğilimi ile belirginleşen krizi aşmak ve sermayenin değersizleşmesini önleme/yeni kârlılık alanlarının açılmasını sağlamak üzere kendisini kurmuş ve güçlendirmiřtir²⁹².

²⁹⁰ Mishra, s. 3.

²⁹¹ Koray, "Avrupa Refah Devleti Anlamı, Boyutları ve Geleceği", s. 73.

²⁹² Ümit Akçay ve Mehmet Türkay, "Neoliberalizm'den Kalkınmacı Yaklaşım; Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine", Burak Ülman ve İsmet Akça (hzl.), **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları, (Mart, 2006), s. 51.

Neo liberal yaklaşımın hegemonik hale geldiği 1980'li yıllardan günümüze, bu yaklaşımın evrim sürecinde iki temel dönem öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki 1980'lerle başlayan "Washington Konsensüsü" süreci, ikincisi ise özellikle 1990'ların sonra geliştirilen "Post Washington Konsensüsü" sürecidir²⁹³.

1970'li yıllarda dünya genelinde yaşanan kapitalist sermaye birikiminin yol açtığı krizi, özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde 1980'li yıllarda neo liberal politikalarla operasyonel hale getiren yaklaşım, Washington Konsensüsü yaklaşımıdır.

Genellikle IMF'nin stand-by* anlaşmaları ve IBDR'nin koşullu "yapısal uyum kredileri"ni yaşama geçiren "Washington Konsensüsü" yaklaşımında uygulanan politikalarının temel önceliklerini kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür²⁹⁵:

- Mali disiplin,
- Kamu harcama önceliklerinin yüksek gelir getiren alanlara doğru yönlendirilmesi,
- Vergi reformu (vergileri düşürerek, vergi tabanını genişletmek),
- Rekabetçi döviz kuru,
- Ticari serbestleşme,
- Doğrudan yabancı sermaye girişlerinin serbestleştirilmesi,
- Özelleştirme
- Kurlsızlaştırma (deregülasyon: pazara giriş ve çıkış önündeki engellerin kaldırılması) ve
- Mülkiyet haklarının güvence altına alınması.

²⁹³ Akçay ve Türkay, s. 51.

* Stand by düzenlemelerinde yer alan hususlar için bakınız: Mirahur Süha, "Uluslararası Para Fonu (IMF)", **Bülten-Lira**, TCMB., Sayı: 5, (Ocak, 1998), s. 40.

²⁹⁴ Akçay ve Türkay, s. 52.

Post Washington Konsensüsü yaklaşımı ise; 1980'lerden beri uygulana neo liberal politikaların 1990'ların sonunda Doğu Asya ülkeleri ile, Türkiye, Rusya ve Latin ABD ülkelerinde yaşanan krizler sonucunda tekrar değerlendirilmesi içeren politiklardır.

Post Washington Konsensüsü yaklaşımında, piyasa ve devletin birbirinin tamamlayıcısı olduğu ve devletin kalkınma sürecinde önemli bir rol üstlenmiş olduğu kabul edilmiştir. Neo liberal yaklaşımın 1980'lerden günümüze gelene kadar geçirmiş olduğu değişimi IBDR*'nin önerdiği farklı politika stratejilerinden izleyebilmek mümkündür. 1980'lerde yapısal uyumun sosyal programı yaklaşımı, 1985 yılında "yoksulluğa dayalı büyüme stratejisi", 1989 yılından sonra yerini "yönetişim" kavramına bırakmış, bu çerçevede 1980'li yıllarda minimal devlet anlayışı 1990'larda devletin yönlendiriciliği söylemine evrilmiştir. 1997 yılında ise banka yayınlamış olduğu "değişen dünyada devlet" isimli raporunda ise, etkin bir devletin varlığı ön plana alınmış, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve sosyal kalkınmanın ancak etkin bir devletin varlığında mümkün olduğu ve etkin bir devletin sağladığı mal ve hizmetlerin piyasanın gelişmesi için mutlak koşul olduğu vurgulanmıştır. 2002 yılı raporunda ise "piyasalar için kurumlar inşa etmek" raporunda ise, devletin artık piyasa ile birlikte hareket etmesi gerektiği ifade etmiştir²⁹⁷.

IBDR kökenli olan yukarıda kısaca değinilen neo liberal yaklaşımın karşıtı olan yaklaşım ise kalkınmacı devlet yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Doğu Asya ülkelerinde sergilemiş olduğu üstün performans örneği ile piyasaya karşı devletin yanında olan yaklaşım, hızlı sanayileşme motorunu güçlü ve otonom devlet yapısına bağlamıştır. Kalkınmacı devlet anlayışı üç temel kavram ile açıklanmaya çalışılmıştır: Devletin operasyonel özerkliği, devletin kapasitesi ve yönetilen karşılıklı bağımlılık²⁹⁸. Bu üç temel

* Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, (Mart, 1998), s. 313-444.

²⁹⁶ Akçay ve Türkay, s. 53.

²⁹⁷ Akçay ve Türkay, s. 57

²⁹⁸ Akçay ve Türkay, s. 57.

kavramdan öncelik devletin operasyonel özerkliğine verilmiş, devletin tüm sosyal güçlerden bağımsız olarak, kendi amaçlarını belirleyip uygulamaya geçirmesi olarak yorumlanmıştır. Devlet operasyonel özerkliğini sağladığında altyapısal özerkliğe yönelecek ve kalkınmacı amaçlarına ulaşabilmek için yerel sermaye ile işbirliğine gidecektir. Yerel sermaye ile işbirliği içinde bürokrasi bu çerçevede üçüncü olarak işin içerisine girecek ve böylece kalkınmacı devlet yaklaşımında devlet ile bürokrasi temel aktör konumunu almaktadır. Öyleyse kısaca kalkınmacı devlet yaklaşımının temel hareket noktalarını aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür²⁹⁹:

- “Kalkınma”, doğru politikalar uygulandığında mümkün ve ulaşılabilir bir hedeftir. Bu hedefe ulaşmak için;
- Toplumsal güç ilişkilerinden yalıtılmış bir bürokrasinin varlığı,
- Devletin özel sektörle kurduğu ilişkiler,
- Bu ilişkinin önceden saptanan “ortak hedeflere” yönlendirilmesi ve
- Tüm bunları gerçekleştirecek kurumsal kapasiteye ve yönlendirme kabiliyetine sahip “kalkınmacı devlet” yapısının varlığı gereklidir.

4.4. KÜRESELLEŞMENİN KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ

Doğal olarak her yenilik, her icat bir gereksinimden doğar³⁰⁰. Gereksinim ise beraberinde değişimi getirir. İkinci Dünya Savaşı sonrası altın çağını yaşayan refah devleti, 1970’li yılların sonlarında yaşanan gelişmeler sonucunda -küreselleşme, sosyalist düzenin çözülüşü*, ulus devletin düşüşü, liberal düşüncenin yükselişi vs.- gerek ekonomik gerek ideolojik gerekse de politik yönde değişime uğramıştır. Özellikle, iki kutuplu eski dünya düzeninin tek kutuplu dünya düzenine evrilmesiyle ivme kazanan değişim süreci; siyasi,

²⁹⁹ Akçay ve Türkay, s. 58.

³⁰⁰ Nazım Güvenç, **Küreselleşme ve Türkiye**, BDS Yayınları, İstanbul: Yön Matbaası, 1998, s. 58.

* Kimi yazarlara göre “Sosyalizmin 1989’da başlayan çöküşü mavi bir gökyüzünde çakan bir şimşek gibiydi”. Francisco C. Weffort, “*Sosyalizmin Geleceği*”, Ergun Özbudun ve Levent Köker, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, Larry Diamond ve March F. Plattner (çev.), Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994, s. 121.

ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda “domino etkisi” yaratarak devam etmektedir³⁰¹. Birbirleriyle organik bağları bulunan sektörlerin herbirinde yaşanan değişim, bir diğerini de etkilemektedir. Son yıllarda dünya genelinde yaşanan siyasal ve toplumsal değişim süreçleri, devlet ve fonksiyonları etrafında yoğunlaşan canlı bir tartışma ortamı yaratmaktadır³⁰².

4.4.1. Ulus-Devletin Aşınması, Sivilleşme ve Kamu Yönetiminde Değişim

Devletin öz ve esaslarını, parametrelerini belirleyen ulus devlet paradigması, kendini güçlendirirken aynı zamanda kendi sonunu hazırlamıştır. Her sistem, uygarlık ve projenin zirveye ulaştığı ve başarılarıyla başının döndüğü yıllar, aynı zamanda kendi sonunu hazırladığı yıllardır³⁰³.

Neo liberal küreselleşme hareketleri her ne kadar ekonomi ve bilgi işlem teknolojisinde muazzam bir gelişmeye karşılık geliyorsa da aynı zamanda üretilen zenginliğin refahın adil dağıtılamaması anlamına da gelmektedir. Bu da Birleşmiş Milletler (BM) ve IBDR gibi uluslararası kuruluşların küresel yoksulluk, eşitsizlik ve dışlanmayı bertaraf eden stratejilerinin ön plana çıkmasına neden olmuştur³⁰⁴. Küreselleşmeyle birlikte uluslararasılaşma, AB, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ve NAFTA* gibi bölgeselleşme girişimleri ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO**) gibi küresel çalışmalar, mali piyasalarda kredilendirme, borç yönetimde son karar verme mercii tartışmaları ve yabancı

³⁰¹ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 23.

³⁰² Saygılıoğlu ve Arı, s. 1.

³⁰³ Şentürk, s. 47.

³⁰⁴ Özkan Yıldız, “Küreselleşme, Sağlık ve Toplum”, **Gaziantep Tıp Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2008, s. 34.

* NAFTA, 1994 yılında Kanada, Meksika ve ABD yani üç kuzey ABD ülkesi arasında oluşturulan bir serbest ticaret bölgesidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ted Walther, **Dünya Ekonomisi**, Ünal Çağlar (çev.), 1. Baskı, İstanbul. Alfa Yayınları No: 1175, (Ağustos, 2002).

** Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gülsüm Özkan Akalın, “Dünya Ekonomisinde Yönetişim Arayışı: WTO”, **Globalizasyonun Yansımaları**, Uğur Selçuk Akalın (Ed.), 1. Baskı, İstanbul: Donkişot Yayınları, (Nisan, 2002).

fon alışlarında vergilendirme (Tobin vergisi*) gibi çalışmalar ön plana çıktığı bu süreçte, IMF, IBDR gibi uluslararası kuruluşlar tarafından gerek doğrudan gerekse de dolaylı yoldan dağılım, bölüşüm, deregülasyon, sosyal güvenlik ve özelleştirme gibi uygulamalar ön plana çıkmış ve dünya ekonomisinin yönetilebilirliği çabalarını ortaya koymuştur.

Hız, yayılım ve hareket başka mekan olmak üzere adeta önündeki duvarları engel olmaktan çıkarmış ya da onları kendi boyunduruğunda uyuma zorlamıştır³⁰⁵. Liberal bireyci ya da yeni sağ anlayışa göre, birey sadece kendi çıkarları için eyleme geçen bir varlık olarak tanımlandığı için “kamu yararı” ya da “ortak çıkar” gibi amaçlar için kendiliğinden harekete geçmesi tanım gereği olanaksızdır. Neo liberal söyleme göre reformların piyasalara rağmen uygulanabilmesi için piyasa dışı bir unsura, yani devlete, gereksinim duyulmaktadır³⁰⁶.

4.5. Etkin Devlet Anlayışı ve Etkin Devletin Araçları Olan Yeni Yönetim Tarzları

Etkin devlet anlayışı, vatandaşların devlet ile olan ilişkilerinde ve işlemlerinde aranan istikrar, güvenilirlik ve hız özelliklerini bünyesinde toplayan, girişimcileri ve ilgilileri destekleyici güce sahip olan bir anlayıştır³⁰⁷.

* Ayrıntılı bilgi için bakınız: Paul Bernd Spahn, “*The Tobin Tax and Exchange Rate Stability*”, **Finance & Development**, (June, 1996), Kunibert Raffer, “*The Tobin Tax: Reviving and Discussion*”, **World Development**, Volume:26, Number: 33, 1998, James Tobin, “*Interview with James Tobin: Reigning in the Markets*”, **Courier**, (February 1, 1999).

³⁰⁵ Barrie Axford, **The Global System: Economics, Politics and Culture**, New York: St. Martin's Press, 1995, s. 106.

³⁰⁶ Galip L. Yalman, “*Kapitalizm ve Devlet: Kuram ve Hegemonya*”, **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar**, Burak Ülman ve İsmet Akça (hızl.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları, (Mart, 2006), s. 40.

³⁰⁷ Demirel, s. 113.

Etkin devlet her ne kadar çok çeşitli şekillerde tanımlansa da; temelde kamu hizmetlerinin etkin ve düzenli bir şekilde sağlanması ve hükümetin verimli ve yararlı politikaları planlanması/uygulanmasındaki kapasitesine atıf yapılmaktadır³⁰⁸.

Aşağıda kısaca ele alınacak olan yeni yönetim yaklaşımları ve teknikleri küçük ya da büyük, basit ya da karmaşık, özel ya da kamunun yönetim olayının bulunduğu her yerde uygulama alanı bulabilecek oluşumlar olarak değerlendirilmelidir.

4.5.1. Toplam Kalite Yönetimi (Total Quality Management)

Temeli 1900'lerin başında Taylor tarafından atılan ve uygulamada daha çok Fordist üretim sistemi olarak anılan batı tarzı yönetim yaklaşımı, uzun bir değişim sürecinden sonra Yirminci yüzyılın son çeyreğinde yerini post-fordist yaklaşımlara bırakırken, yaşanan yoğun rekabet ortamı da “kalite”yi ön plana çıkartmıştır³⁰⁹.

1980'li yıllarda ön plana çıkan bu kalite olgusu, özellikle batıda artan bir hızla kalite hareketi halini almış ve zamanla Toplam Kalite Yönetimi (TKY) adıyla anılmaya başlamıştır.

Toplam kalite yönetiminde üretim ve hizmet faaliyetleri pazar araştırmalarıyla başlar ve pazar araştırmalarıyla son bulmaktadır. Üretim ve hizmetlerin nihai değerlendiricisi olan müşterilerin gereksinimleri soyut olarak belirlenmeye çalışılarak bir veri bankası oluşturulur. Bu soyut kavramlar işletme içerisinde yapılan mühendislik

³⁰⁸ Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004, s.12.

³⁰⁹ Mahmut Demirkan, “*Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Ekonomisine Katkıları*”, **Ekonomi ve Yönetim**, Sakarya Üniversitesi İİBF., Adapazarı: Masaüstü Yayıncılık, 1998, s. 217.

çalışmaları vasıtasıyla ölçülebilir kriterler haline getirilerek kalite boyutları olarak tanımlanırlar. Ancak çağın gereksinimlerine göre sürekli artan ve değişen insan gereksinimleri ürün ve hizmetlerin kalitesini belirleyen pek çok boyutu ön plana çıkarmıştır. Figenbavm, sanayi sektörü için üretime yönelik dokuz kalite boyutunu tanımlamıştır. Bunlar³¹⁰: Güvenilirlik, zamanında teslim, düşük maliyetli basit üretim, fonksiyonellik, dayanıklılık, uygunluk, estetik, kalıcılık ve servistir. Genel olarak işletme ağırlıklı bir uygulama olmasından dolayı tezimizde ayrıntılı olarak incelenmemiştir.

4.5.2. Yönetişim (Governance)

Günümüzde gerek uluslararası kuruluşların üye ülkeleri yönetişimi uygulamaya yöneltmesi, gerekse akademik yazında yönetişime yönelik umutları dile getiren yayınların yapılması sonucunda, yönetişim giderek egemen anlayış konumuna yükselmiştir³¹¹.

Yönetişim kavramı, vatandaşların çıkarlarının birleştirildiği, farklılıklar arasında orta yolun bulunduğu, hak ve sorumlulukların hayata geçirildiği mekanizmaları, süreçleri ve kurumları kapsamaktadır³¹². Eryılmaz'a göre ise yönetişim: "Özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını içine alan kompleks bir sistem ve bunların kendi aralarındaki ilişkiler ağı ve karşılıklı etkileşimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Burada, merkezi yönetim ve yerel yönetim kuruluşlarından başka, sivil toplum örgütleri, özel girişimciler ve kâr amacı gütmeyen kuruluşları kapsayan geniş bir aktörler yelpazesinin varlığı, bunların yönetim sistemine dâhil edilmesi söz konusu olmaktadır. Yönetişim, toplumu yönlendirmek ve yönetmek konusunda sorumluluk dengesinin devletten sivil topluma doğru kaymakta olduğunu işaret etmektedir. Başka bir anlatımla yönetişim; kamu yönetimini, devletin ve siyasal iktidarın faaliyetleri ile sınırlandırmamakta,

³¹⁰ Armand V. Figenbavm, **Total Quality Control**, 3. Edition, New York: Mc Graw Hill, 1986, s. 9.

³¹¹ Faruk Ataay, "Türkiye'de Yönetişim ve "Sivil Toplum" Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Memleket Siyaset Yönetim**, Sayı: 1, (Mayıs, 2006/1), s. 126.

³¹² Saygılıoğlu ve Arı, s.129-130.

bunlarla birlikte özel sektör ve sivil toplum örgütlerini de yönetimin vazgeçilmez aktörleri olarak kabul etmektedir. Burada çok aktörlü bir yönetim karşımıza çıkmaktadır”³¹³.

Öyleyse en basit ifadeyle yönetişim; yönetimin, piyasa ve toplum karşısında değişen konumuyla birlikte, bu yeni durumu anlamaya yönelik kavramsal bir araçtır. Bu bağlamda yönetişim; devlet, piyasa ve toplum arasındaki ilişkilerin yeniden ve yeni baştan kurgulanması sürecidir³¹⁴.

Yönetişim, başta devlet olmak üzere, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları da dahil üç aktörü bünyesinde barındırmaktadır³¹⁵:

1. Devlet: Siyasi kuruluşlarla kamu sektörü kuruluşlarının kapsamaktadır. Devletin önceliği, kendi vatandaşlarına nasıl daha etkin şekilde hizmet verebileceği olmalıdır. Devlet, hukukun üstünlüğünü koruyarak, sosyo-ekonomik standartları düzenleyerek, sosyal ve fiziki altyapılar geliştirerek ve sosyal güvenlik ağları ve sivil koruma sağlayarak, kalkınma için siyasi ve yasal bir çerçeve oluşturmakta, eşitlik, adalet ve barışın temelini kurmaktadır.
2. Özel Sektör: Özel işletmeleri (imalat, ticaret, bankacılık vs.) kapsamakta olup, istihdam ve gelir kaynağı yaratma, üretim ve ticaret, insan kaynaklarının geliştirilmesi, hizmet sağlama ve kurumsal standartlar oluşturma yoluyla ekonomik kalkınma ve büyüme sağlamaktadır.
3. Sivil Toplum Kuruluşları da; birey ve devlet arasında yer alan kuruluşlardır. Bu kuruluşlar; toplulukları organize etme, eğitme, toplum içindeki kurumların

³¹³ Bilal Eryılmaz, **Kamu Yönetimi**, İstanbul: Erkam Matbaacılık, 2000, s. 29.

³¹⁴ Erbay Arıkboğa, “Dünyada Kamu Yönetimi Değişirken Türkiye’de Ne Oluyor?”, **Çerçeve**, Cilt: 15, Sayı: 44, (Ekim, 2007), s. 112-113.

³¹⁵ TCMB. Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı AB. Uzman Yardımcıları, “Giriş”, **İyi Yönetişimin Temel Unsurları**, Ankara: Ayrıntı Basımevi, (Nisan, 2003), s. II.

ekonomik ve sosyal yaşama katılımını sağlama, siyasi ve sosyal etkileşimi kolaylaştırma, dayanışmayı artırma ve kültürleri besleme yoluyla özgürlük, eşitlik, sorumluluk ve kendini ifade etme temelini oluşturmaktadır.

Bu üç aktörün de hem güçlü hem de zayıf yönlerinin bulunması, yönetişimin gerçekleşmesi açısından kendi aralarında güçlü bir etkileşimin gerçekleştirilip, doğru dengenin kurulması yoluyla sağlanabilmektedir.

Bugünün hızla değişen dünyasında hükümetler, küreselleşme, ademi merkeziyetçilik, yeni teknolojiler ve vatandaşların değişen ihtiyaç ve beklentileri gibi güçlerle baş edebilmek üzere rollerini tekrar gözden geçirmeye ihtiyaç duymaktadır.

Yirminci ve yirmibirinci yüzyıllarda yönetim yapıları arasındaki farklar kısaca aşağıdaki gibidir³¹⁶:

20. Yüzyıl

Üniter
Merkeziyetçi
Merkez yönetir
Bürokratik
Emir ve Kontrol
İçe bağımlı
Kapalı ve Yavaş
Risk hoşgörülmez

21. Yüzyıl

Federal-Konfederal
Küresel-Yerel
Merkez yönlendirir
Katılımcı
Duyarlı ve Hesap Verebilir
Rekabetçi
Açık ve Hızlı
Başarı-Başarısızlığa açık

³¹⁶ TCMB. Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı AB. Uzman Yardımcıları, “Giriş”, s. VI.

Yönetişim, toplumsal gruplar ve siyasal görüşler karşısında “nötr” bir demokrasi projesi değil, gerek demokrasi anlayışıyla, gerek esas aldığı devlet modeliyle, gerekse de sosyal programlarıyla, bütünüyle neo liberal bir anlayışın ürünü olarak gündeme getirilmiştir. Bu nedenle, yönetim, ideolojik olarak “nötr” bir model olarak değil, toplumların piyasa sisteminin boyunduruğuna sokulmasını hedefleyen bir model olarak ele alınmalıdır³¹⁷.

4.5.3. Yeni Kamu Yönetimi (New Public Management)

Yeni kamu yönetimi anlayışı, 1980`lerde başlayıp 1990`larda gelişen bilgi toplumunun kamu yönetimi anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik ve yönetsel sistemin yapı ve faaliyetlerindeki değişimi yorumlayan, yönlendiren ve geleneksel yönetim düşüncesine alternatif olarak ortaya çıkan bir yaklaşımdır³¹⁸.

Yeni kamu yönetimi anlayışının, yeni gelişmekte olan ülkelere göre yeniden düzenlenmiş şekli, iyi yönetim (good governance) olarak kavramlaştırılır³¹⁹. Kamu yönetiminde iyi yönetim dendiğinde, kabul görmüş evrensel uygulamalara ve bunların dayandığı yeni kamu yönetimi anlayışına göre, şu ilkelerin de birlikte düşünülmesi gerekmektedir³²⁰:

1. Demokratikleşme,
2. Yeniden yönetim,
3. Halkın katılım ve katkısının sağlanması,

³¹⁷ Ataay, s. 131.

³¹⁸ Eryılmaz, s. 28.

³¹⁹ Eryılmaz, s. 28.

³²⁰ Saygılıoğlu ve Arı, s. 131.

4. Saydam yönetim,
5. Tutarlılık,
6. Açıklık,
7. Vatandaşın bilgi edinme hakkının tanınması,
8. Kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanımı,
9. Kamu yönetiminde verimliliğin ve etkinliğin artırılması,
10. Hukuk devleti,
11. Hesap verme sorumluluğu ve
12. Etik değerler.

İyi yönetişimin sağlanması alanındaki çalışmalar günümüzde başlıca uluslararası kuruluşlar olan IMF, IBDR, Birleşmiş Milletler (BM), OECD ve Avrupa Birliği (AB) tarafından gerçekleştirilmektedir.

Yeni kamu yönetimi anlayışı, kamu yönetiminin işletme alanına kayması, devlet hizmetlerinin özelleştirilmesi yani devletin faaliyet alanının daraltılması anlamına geldiğinden dolayı tezimizde ayrıntılı olarak incelenmemiştir³²¹.

³²¹ Aksoy, s. 10-11.

4.5.4. Performans Odaklı Yönetim (Performance Based Management)

İlk defa Beer ve Ruth tarafından 1976 yılında bir terim olarak kullanılan performans odaklı yönetim sistemi, Beer ve Ruth tarafından yöneticilerin yardımcı ve yapıcı bir yolla geri bildirimlerini ilettikleri, gelişme planlarının yaratıcı fikirlerle desteklendiği bir sistem olarak tanımlanmıştır³²². İsmet Barutçugil'e göre ise performans odaklı yönetim sistemi: "Gerçekleştirilmesi beklenen organizasyonel amaçlara ve bu yönde çalışanların ortaya koyması gereken performansa ilişkin ortak bir anlayışın organizasyonda yerleşmesi ve çalışanların bu amaçlara ulaşmak için gösterilen ortak çabalara yapacağı katkıların düzeyini artırıcı bir biçimde yönetilmesi, değerlendirilmesi, ücretlendirilmesi ya da ödüllendirilmesi ve geliştirilmesi sürecidir"³²³. Bir diğer tanıma göre ise performans odaklı yönetim sistemi; performans değerlendirme kavramını statik anlamda bir değerlendirme faaliyeti olarak değil de dinamik bir süreç olarak ele alan, çalışanların performanslarını planlama, değerlendirme ve geliştirmeyi amaçlayan ve konuya daha geniş bir açıdan yaklaşan örgütsel bir sistemdir³²⁴.

1980'li yıllarda yoğunlaşan pazar ekonomisi ve girişimci kültürün artan etkisiyle birlikte kaynakları daha etkin kullanma, küresel rekabet ve durgunluk performans odaklı yönetim sisteminin önemini daha da arttırmıştır. Genel olarak işletme ağırlıklı bir uygulama olmasından dolayı tezimizde ayrıntılı olarak incelenmemiştir.

³²² Ümit Öztürk, **Organizasyonlarda Performans Yönetimi**, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2006, s. 39.

³²³ Barutçugil, s. 125.

³²⁴ Tuğray Kaynak ve Diğerleri. **İnsan Kaynakları Yönetimi**, 2. Baskı, İstanbul: İ.Ü. İşletme İktisadi Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı No: 7, 2000, s. 192.

4.5.5. Özelleştirme (Privatization)

Drucker “*Yeni Gerçekler*” adlı eserinde, özelleştirme kavramını 1969 yılında, “yönetimlerin kamuya ait şirket ve sanayileri elden çıkarmaları” anlamında kullanılmak üzere kendisinin ortaya attığını ifade etmektedir³²⁵. Drucker söz konusu eserinde devlet ne yapabilir? Sorusunun cevabını aramış ve devletin yapabileceği şeylerin bir sınırı olduğu ve devletin doğası gereği ekonomiyi yönetemeyeceğini söylemiştir. Drucker, devletin ekonomiyi (kötü dahi olsa) yönetemeyeceği fikrini ortaya atan ilk düşünürün Smith olduğunu söylemiştir. Oysa Smith’i izleyenler, devletin doğasından yola çıkmak yerine kişi hürriyetlerinden yola çıkarak “devlet ne yapabilir?” sorusundan “devlet ne yapmalıdır?” sorusuna yönelerek, devletin ekonomiye müdahalesine karşı gösterdikleri muhalefeti yetersiz kılmışlardır³²⁶. Drucker, Smith`den sonra devletin sınırlarına ilişkin tartışmayı ilk kez kendisinin başlattığını öne sürmüştü, ancak ilk başta görüşlerinin saçma bulunduğu için ilgi görmediğini, alay edildiğini, birkaç yıl sonraysa çeşitli ülkelerde uygulanmaya başlandığını söylemiştir³²⁷.

Herkesin üzerinde anlaştığı tek ve kesin tanımı bulunmayan özelleştirmenin dar ve geniş anlamlı tanımları bulunmaktadır. Bu çerçevede dar anlamıyla özelleştirme; kamu mülkiyetindeki sanayi ve hizmet kuruluşlarının özel mülkiyete devredilmesidir. Geniş anlamıyla özelleştirme ise; ulusal ekonomi içinde devletin ekonomik faaliyetlerinin ve etkinliğinin en aza indirilmesi ya da tamamıyla ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamaların bütünüdür³²⁸.

³²⁵ Drucker, *Yeni Gerçekler*, s. 62.

³²⁶ Drucker, *Yeni Gerçekler*, s. 61.

³²⁷ Drucker, *Yeni Gerçekler*, s. 63.

³²⁸ Aktan, Coşkun Can. “*The Methods of Privatization: A Survey*”, *Yapı Kredi Economic Review*, Volume: 6, (January, 1993), s. 37.

Drucker, söz konusu eserinde özelleştirmeyi yalnızca KİT'ler açısından ele almamış, oldukça geniş bir alan için kullanmıştır. Günümüzde ise özelleştirme, altyapı tesislerinin inşasından caddelerin temizliğine, fakirlere barınma belgesi dağıtılmasından gönüllü itfaiyeciliğe, şehiriçi yolcu taşımacılığında sigorta faaliyetlerine kadar birçok alanda değişik biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır³²⁹. Kısacası özelleştirme; tek başına bir ekonomik çözüm olmaktan ziyade, diğer yapısal reformların bir parçası olarak değerlendirilmektedir³³⁰.

Özelleştirmenin ekonomi, yönetim, işletme, hukuk ve siyaset gibi birçok disiplinin ilgi alanına girmesi ve kavramın her bir disiplin için ayrı bir biçimde tanımlanması, tanımlar arasında birtakım farklılıklara yol açmaktadır.

Özelleştirme kavramı değişik tanımları içermektedir³³¹:

1. Kamu varlıklarının satışı; a) Blok satışla, daha önce kamulaştırılmış olan işletmelerin özel sektöre satılması (İngiltere British Telecom örneği gibi), b) Eldeki kamu hisselerinin satışı (İngiliz petroleri-British Petroleum`da süren hükümet hisselerinin satışı gibi) ve c) Belirli varlıkların satışı (özellikle kamu konutlarının).
2. Serbestleştirme, bir başka deyişle kamusal tekellerin kaldırılması ve deregulasyon, yani kuralsal düzenlemelerin kaldırılması ve
3. Özelleştirme, ihaleye çıkarma yöntemini de içerir. Bu da, hükümet tarafından finanse edilen faaliyetlerin özel şirketlere sunulmasıdır ve genelde bu faaliyetlerin üstlenilmesi için özel şirketler (bazen de kamu şirketleri) arasında oluşacak rekabete

³²⁹ Aytaç Eker ve Coşkun Can Aktan, **Kamu Ekonomisinin Genişlemesi ve Özelleştirme**, İzmir: Takav Matbaası, 1993, s. 366.

³³⁰ Nusret Ekin, **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 1999-47, 1999, s.338.

³³¹ John Dodgson, “Özelleştirme”, Zeynep Bilgin (çev.), **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Kemâli Subaşı (drl.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları: 64, (Kasım, 1993), s. 261-262.

dayanır. Sonuçta, özelleştirme kavramı eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetlerin, özel sektöre sunumuna bağlı olarak refah devletinin küçültülmesi anlamında kullanılabilir.

Özelleştirmenin birtakım amaçları bulunmaktadır. Bunları ekonomik amaçlar, sosyal amaçlar ve siyasal amaçlar olarak üç alt grup olarak inceleyebilmek mümkündür:

1. **Ekonomik Amaçlar:** Çeşitli ülkelerde uygulamaya koyulan özelleştirme politikalarının türlü amaçlar taşıdığı görülmekte ise de, asıl amacın ekonomik olduğu görüşü yaygındır³³². Ekonomik amaçta ilk sıra; serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırma ve kaynak kullanımında dağılımında verimliliği arttırmaya verilmektedir. Bunların yanında, sermaye piyasasının güçlendirilmesi, kamu müdahalesinin devlet bütçesi üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi, KİT'lerin satışından elde edilen gelirlerin devlet bütçesine aktarılması, ülkeye yabancı sermaye girişi gibi amaçlar da özelleştirmenin ekonomik araçları arasında sayılmaktadır. Özelleştirmenin ekonomik amaçları çeşitli açılardan eleştirilmektedir: Kepenek'e göre, kamu girişimlerinin ulusal sermaye birikimine katkı, devlete gelir sağlama ve belirli toplumsal işlevleri görme fonksiyonundan hareketle, bir kısım kilit ya da stratejik alanların kamu mülkiyetinde kalması gerekmektedir. Ayrıca, günümüzde özellikle bankacılık ve sanayi alanlarında tekelleşme eğilimleri arttığından, bunun özelleştirmenin rekabetçi piyasa koşulların sağlama olasılığını tehlikeye düşürebileceğini vurgulamaktadır³³³. Özelleştirmenin, optimum kaynak dağılımını sağlamada yetersiz kaldığı, özel kesimin sermaye ve risk yüksekliği, kâr azlığı gibi nedenlerle altyapı, ulaşım gibi bazı endüstri dallarında girişimde bulunmak istemeyeceğini de savunulmaktadır. Ayrıca; özelleştirmenin ekonomik amaçlarından birisi olan devlete gelir sağlama amacı,

³³² Veysel Atasoy, **Türkiye'de Kamu İktisâdi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu**, Ankara: Nural Matbaacılık, 1993, s. 184.

³³³ Yakup Kepenek, **Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle Türkiye'de Kamu İktisâdi Teşebbüsleri**, 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1993, s.151.

aldatıcı bir finansman kaynağı olduğu gerekçesiyle karşı çıkılmakta ve özelleştirme bu anlamda “aile gümüşlerinin satılması” biçiminde yorumlanmaktadır³³⁴.

2. **Sosyal Amaçlar:** Gelir ve servet dağılımında görülen eşitsizliklerin giderilmesi, gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin düzeltilmesi ve devletin satışa çıkaracağı KİT'ler hisse senetlerinin gelir ve seveti düşük insanlar tarafından satın alınması ile sermayenin tabana yayılması açısından özelleştirme bir araç olarak görülmektedir. Bu anlayışa “sosyal özelleştirme” tanımlaması yapılmaktadır. Özelleştirmenin başarıya ulaşabilmesi ve KİT sektörünün tasfiyesi durumunda, siyasal ve ekonomik iktidarların hükümet elinde toplanması önlenemez ve böylece siyasal ve ekonomik iktidarlar ayrışarak demokratikleşme sağlanabilecektir³³⁵.
3. **Siyasal Amaçlar:** Özelleştirmenin siyasal amacı, özel mülkiyetin egemen kılınması ve devletin piyasa müdahalesinin en aza indirilmesi ve ekonomik özgürlüğün sağlanmasıdır. Özel kurumlar karşısında daha küçük bir devleti hedefleyen bu anlayışa göre, büyüyen devlet, kişilerin kazançlarının çoğuna el koymakta ve organları aracılığıyla bunları duyarsız bir biçimde kullanarak bir yandan kişisel özgürlük kaybına neden olurken, diğer yandan adaletsizliğe ve ekonomik verimsizliğe yol açmaktadır³³⁶.

³³⁴ Güneri Akalın, “KİT'ler ve Özelleştirmeleri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XLI, Sayı: 1-4, 1986, s. 460.

³³⁵ Güneri Akalın, “Özelleştirmenin Ekonomik Mali ve Sosyal Etkileri”, *İşveren Dergisi*, (Ağustos, 1993), s. 19.

³³⁶ Eken ve Aktan, s. 267.

Özelleştirmenin sağlayacağı yararları ise kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür³³⁷:

1. Rasyonel ekonomik kararların çoğu, piyasanın serbest rekabet düzeni içinde verilecektir,
2. KİT'ler daha verimli çalışması beklenen anonim şirketlere dönüşecek ve ekonomiye daha çok katkı sağlayacaktır,
3. Sermaye tabana yayılacak, altın ya da taşınmaz mallara yapılan ekonomiye gelir getirmeyen (ölü) yatırımlar, ekonomiye yönlendirilecek ve aktif yatırımlara dönüştürülecektir,
4. Devletin sınırlı kaynakları, KİT yatırımları ve onların borçlarının ödenmesi halinde yerine, halkın öncelikli gereksinimlerine yönelik alt yapı yatırımlarına ayrılacaktır,
5. Ekonomi yeni bir canlılık kazanacak, durgunluk ve verimsizlik azaltılarak, tüketicilere daha kaliteli ürün ve hizmet sunulacaktır,
6. Tüketici tercihlerini anlama ve giderme açısından başarılı olan tüzel kuruluşlar kâra geçme ve büyüme bakımından daha çok olanağa kavuşacaklar; bu da ekonomiye itici güç kazandıracaktır,
7. Geliştirilecek serbest rekabet ortamı, o güne kadar KİT'leri kendine rakip görmeyen öteki şirketler üzerinde de etki yapacaktır. Bu etki sonucunda söz konusu kuruluşlar, daha kaliteli, ucuz üretim ve hizmete yöneleceklerdir,
8. Var olan sistem içinde banka mevduatı ve tahvil gibi tasarruf araçları ile, bir anlamda verdiği "borç" karşılığı, gelir elde eden ya da bir yatırımın gelirine ortak olan halk "mülkiyete ortak olma" şansına kavuşacaktır,

³³⁷ Hulki Cevizoğlu, **Özelleştirme**, 3. Baskı, İstanbul: Beyaz Yayınları: 31, (Eylül, 1998), s. 25-27.

9. KİT'lerin satılacak pay senetlerinden sağlanacak gelir de, yeni yatırımlara ve hizmet alanlarına harcanacak, bu da yaşam standardını yükseltme yönünde etki yapacaktır,
10. Ülkeye çağdaş teknoloji transferi hızlanacak, dış rekabet gücü ve buna bağlı olarak da dış satım artacaktır ve
11. Halkın mülkiyete ortaklığı sonucu sermayenin tabana yayılmasının gerçekleşmesi durumunda demokrasi güçlenecektir.

Etkin bir özelleştirme uygulaması için bazı temel ilkelerin sağlanması gereklidir. Bunları kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür³³⁸:

- **Kamu İşletmelerinin Kısmen ya da Tamamen Kapatılması:** Sürekli zarar eden ve devlet desteğine bağımlı kalan kamu işletmelerinin, içinde buldukları koşullara göre, kısmen ya da tamamen tasfiye edilmeleri önemli boyutlarda kaynak tasarrufuna neden olacaktır. Tasarruf edilen kaynaklar toplumsal refahı doğrudan doğruya arttıracak sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi daha verimli alanlara kaydırılabilir.
- **Özelleştirme, Etkinlik ve Yönetim Sorunu:** Özelleştirilen kamu işletmesinde etkinliğin artması yalnızca mülkiyet devrine bağlı olmayıp şirketin yönetiminde bir yeniden yapılanma gerekmektedir.
- **Uygun Rekabet Koşullarının Yaratılması:** Bu bağlamda ekonominin dışa açılması, dış ticaret ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesi, yeterli olmamaktadır. Uygun rekabet şartlarının oluşabilmesi için, rekabet yasası çerçevesinde birtakım kurumsal düzenlemeler gerekmektedir. Eksik rekabet şartlarının fiyat ve kalite üzerindeki olumsuz etkilerini engelleyecek, özel statüde,

³³⁸ Cevat Karataş ve Ziya Öniş, **Dünyada Özelleştirme ve Türkiye**, İstanbul: Tüses Vakfı, (Temmuz, 1994), s. 129-133.

bir tekel komisyonunun kurulması ve bu kuruma işlerlik kazandırılması büyük önem kazanmaktadır.

- **Özelleştirme Sonrası Yatırımların Önemi:** Özelleştirme sonrasında şirketlerin performanslarının belirli bir uyum dönemi boyunca yakından izlenmesi ve denetimi önemlidir. Bu işlevi gerçekleştirebilecek, özelleştirmeden doğrudan doğruya sorumlu kurumdan bağımsız, bir birimin oluşturulmasında büyük yarar vardır. Özelleştirme sonrasında, yeni mülk sahipleri tarafından yeterli düzeyde yatırım yapılması etkinlik ve verimlilik hedeflerine olduğu kadar istihdam sorununun çözümüne de katkıda bulunmaktadır.
- **Özelleştirmenin Yabancı Sermaye Boyutu:** Özelleştirme ülkeye dış kaynakların girişinde ve yatırımların canlandırılmasında önemli bir araçtır. Ancak bu sürecin tamamen kontrolsüz bir şekilde gerçekleşmesi, ülkenin büyüme potansiyelinin büyük ölçüde dış dinamiklere olduğundan, bu tehlikeyi önlemek amacıyla yabancı firmaların özelleştirme sürecine katılımları belli sınırlar içinde tutulmalı, yabancı sermayenin girmesi arzu edilmeyen, stratejik öneme haiz sektörler daha önceden kesin bir şekilde belirlenmelidir. (Bu konuda “Yap-İşlet-Devret” modeli başarılı sonuçlar vermiş bir uygulamadır.)
- **Özelleştirme Yasası ve Yasal Çerçevenin Önemi:** Özelleştirmenin yöntemini, kapsamını ve çeşitli grupların haklarını net bir biçimde belirleyen bir özelleştirme yasası, uygulamanın süreklilik kazanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.
- **Özelleştirmenin Bir Önkoşulu Olarak İstikrarlı Bir Makroekonomik Ortam:** Kamu bütçe açıklarının ve enflasyonun sürdüğü bir ekonomide, istikrar programından bağımsız olarak özelleştirmeye girişmek sakıncalı bir uygulama olacaktır. Makro ekonomik bir dengesizliğin olduğu bir ortamda, cari harcamaları finanse etme eğilimi doğacak, kamu işletmelerinin gerçek değerlerinin altına satış gündeme gelebilecektir.

- **Özelleştirme Sürecine Sendika Desteği:** Çalışanların ve sendikaların desteğinden yoksun bir özelleştirme programının başarı şansı son derece sınırlıdır.
- **Yeniden Yapılanma Gerçekleşmeden Girişilen Hızlı Özelleştirmenin Sakıncaları:** Özelleştirmenin temel amacı rekabet gücü yüksek bir özel sektör yaratmaktır. Bu anlayış çerçevesinde özel sektörün devlete olan sürekli bağımlılığı ortadan kaldırılmalıdır. Rekabet gücü yüksek bir özel sektör yaratılabilmesi için, özel sektörün borçlanma yerine öz sermaye artırımına yöneltilmesi sermaye piyasasının gelişimine de katkıda bulunacaktır.

Özelleştirmeye ilişkin saptamalar yaparken sağlıklı bir şüphecilik elden bırakılmamalı ve özelleştirmeye ilgili her örneği, özellikle özelleştirmenin aldığı biçimi ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir³³⁹. “Dünya ülkelerinde uygulanan özelleştirme, sermaye piyasalarının gelişimine katkıda bulunmuş, Şili, Fransa Jamaika, Japonya, Nijerya ve İngiltere’de hisse senetleri sahipleri miktarı artmış ve toplam pazar yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde piyasanın sık olması, satılacak KİT’lerin genelde zarar etmesi ve sermaye piyasası için genellikle uygun şartlarda satışa sunulmaması nedeniyle bu yöntemin kullanılması başarılı olamamıştır. Yukarıda adı geçen ülkeler KİT sayıları açısından önde gelen ülkelerdir.”³⁴⁰.

Özelleştirmeyi savunan teoriler 1980’li yıllarda önce ABD ve İngiltere’nin siyasi arenasına taşınmış ardından bütün dünyayı etkisi altına alarak ülkemizde bu gelişmeden payını almasını sağlamıştır. Özelleştirme Türkiye’nin gündemine ekonomide liberalleşme hareketinin ön plana çıkmaya başladığı 1983 yılında girmiş ve bu konuda ilk yasal düzenleme 1984 yılında yapılmıştır. Bu yılda yürürlüğe konan 2983 sayılı Kanun ile KİT’lere hisse senedi ihracı yoluyla ortaklar edinebilme kamu tesislerinin işletme hakkının

³³⁹ Dodgson, “Özelleştirme”, s. 287.

³⁴⁰ Rıdvan Karluk, **Türkiye’de Kamu İktisâdi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, İstanbul: Esbank Yayınları, 1994, s.150.

belirli sürelerle devredilebilmesi imkânı getirilmiştir³⁴¹. 1980-1990 döneminde Türkiye`de KİT`lerin yeniden düzenlenme çalışmalarına hız verilmiş, akabinde de günümüzde dahil olmak üzere KİT`ler ile ilgili pek çok yasal düzenleme gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilmeye de devam edilmektedir³⁴².

Türkiye`nin özelleştirme konusunda yaptığı hatalar ve ortaya çıkan eksiklikleri kısaca aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür³⁴³:

1. Gerekli ve uygun yasal düzenlemeler gerçekleştirilmeksizin özelleştirme girişimlerinde bulunulması,
2. Özelleştirme sürecinde usülsüzlük, yolsuzluk ya da kötüye kullanma gibi iddiaları bertaraf edecek şekilde gerekli ve yeterli şeffaflığın sağlanamaması,
3. Özelleştirme gelirlerinin düşük kalması ve özelleştirme giderlerinin fazlalığı,
4. Özelleştirmeye özel sektör tekellerinin yaratılmasının önüne geçilememesi,
5. Blok satışlarda kamu işletmesini devralanların aynı hizmeti sürdüreceği yeterlilikte ve hatta istekte bulunmaması,
6. Özelleştirme sonrası kamu denetiminin yeterli olmaması,
7. Özelleştirmeden sorumlu yöneticilerin sık sık değiştirilmesi,
8. Özelleştirme konusunda kamuoyunun yeterince aydınlatılmamış olması ve
9. Özelleştirme çalışmalarına diğer ülkelere göre geç başlanması.

³⁴¹ Abdülkadir Göktaş, **Küresel Kriz ve Türkiye**, Ankara: Özen Yayıncılık, 2000, s. 287.

³⁴² Ayrıntılı bilgi için bakınız: S. Rıdvan. Karluk, **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2007.

³⁴³ Göktaş, s. 289-294.

Özelleştirmenin içeriği kadar hangi ortamda yapıldığı da, sonuçları itibariyle oldukça önemlidir. Dış ve iç koşulların ağır dayatmaları altında alınan özelleştirme kararları, kesinlikle, teknik nedenlere değil, ideolojik nedenlere bağlı olacak ve bir yandan ülkede kaynak dağılımını bozarken diğer yandan da ülke dışına kaynak aktaracaktır³⁴⁴.

Günümüze geldiğimizde; piyasa ekonomisi, demokrasi, hukuk devleti ve bunlarla uyumlu bir sosyal ahlâk olarak özetleyebileceğimiz çağdaş uygarlığa, Türkiye'nin dâhil olabilmesi açısından özelleştirme önemli bir aşama olarak düşünülmelidir³⁴⁵. Özelleştirme, Türkiye ekonomisini kurtaracak sihirli değnek, harika formül değildir. Böyle ele alınır ve sunulursa uygulamada da daha çok yanlış yapılır. Bu konu uygulanırken ulusal çıkarlar göz ardı edilmemelidir³⁴⁶.

Özelleştirme, bir amaç değildir. Belirli iktisâdi, mali, siyasi, ideolojik ve sosyal amaçların gerçekleşmesi için kullanılan fevkalade önemli bir araçtır³⁴⁷. Sonuç değildir. Bundan dolayı, özelleştirme sürecinde mülkiyetin tabana yayılması ve demokrasinin kökleşmesi gibi özelleştirmenin, diğer yapısal değişimi sağlayan araçlarla bir bütün olarak ele alınması ve uygulanması gerekir³⁴⁸.

³⁴⁴ İzzettin Önder, “Özelleştirmeye Genel Yaklaşım”, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme**, Ergin Arnoğlu (Ed.), 1. Baskı, Ankara: Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, (Nisan, 1994), s. 45.

³⁴⁵ Güneri Akalın, **KİTLER ve Özelleştirmeleri**, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları: 283, 1998. s. 287.

³⁴⁶ Şevket Bülent Yahnici, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, **Ekonomide Özelleştirme**, Özcan Bolcan ve Diğerleri, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları, Açık Oturumlar Dizisi No: 5, 1990, s. 30.

³⁴⁷ Tefik Ertüzün, “Özelleştirme ve Yabancı Sermaye”, **Ekonomide Özelleştirme**, Özcan Bolcan ve Diğerleri, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları, Açık Oturumlar Dizisi No: 5, 1990, s. 31.

³⁴⁸ Işın Çelebi, **Yeni Bir Düzen Anlayışı Özelleştirme**, 3. Baskı, İstanbul: Doğan Yayın Holding A.Ş., (Kasım, 1995), s. 15.

4.5.6. Elektronik Devlet (E-Devlet/E Government)

İnsanlar arasındaki doğal eşitsizlik, devlet olgusunu ortaya çıkarmıştır. Devlet, varlığını halkın ihtiyaçlarını karşıladığı oranda kazanır. Devleti işleten paradigma, halkın ihtiyacını karşılayamadığı zaman, paradigma değişikliği zorunlulaşır³⁴⁹. Günümüzde vatandaşla devlet arasındaki tüm ilişkilerin zaman ve etkinlik yönünden daha rasyonel bir hale gelebilmesi için tüm işlemler elektronik ortama dayandırılmış ve “geleneksel devlet hizmeti” anlayışından “e-devlet”e bir geçiş başlamıştır³⁵⁰.

E-devlet kısaca kamu hizmetlerinin yapılması ve bireylere sunulması sırasında bilgi ve iletişim alanındaki teknolojik olanakların kullanılması şeklinde tanımlanabilir³⁵¹.

E-devlet yapısı içinde vatandaşlar kamu kurumları ile bire bir karşı karşıya gelmemektedir. Bunu yerine kamu bilgi otoyolu olarak tanımlanan bilgi iletişim omurgası üzerinden kamu bilgi sistemine ulaşılmakta ve bu sistemin yönlendirmesi ile talep edilen kamu hizmetine erişilmektedir³⁵².

E-devlet ilk başta kamu hizmetlerinin elektronik ortama taşınması faaliyetinin bir sonucu gibi görünmekle birlikte, aslında bilgi iletişim teknolojileri devletin “elektronikleşmesi”nde sadece birer araçtır. Temel hedef, bilgi işleme kapasitesi arttırılmış,

³⁴⁹ Şentürk, s. 43.

³⁵⁰ Şadi Can Saruhan, “Kamuda E-Hizmet ve M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü”, **Öneri**, Sayı: 21, Cilt: 6, Yıl: 10, (Ocak, 2004), s. ix.

³⁵¹ Ahmet Nohutçu, “Tekno-Ekonomik Paradigma Dönüşümünden Yeni Demokratik Yönetim Mekanizmalarına: Bilgi İletişim Teknolojilerinin Devlet ve Kamu Ynetimine Etkileri”, İbrahim Güran Yumuşak (dr.), **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, İzmit: Kocaeli Üniversitesi İİBF, (17-18 Mayıs, 2003), s. 7.

³⁵² Hakan Altıntaş, “Sanal Bürokrasiden E-Devlete Teorik Yaklaşımlar”, İbrahim Güran Yumuşak (dr.), **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, İzmit: Kocaeli Üniversitesi İİBF, (17-18 Mayıs, 2003), s.23.

acil karar alabilen ve ihtiyaçlara hızla cevap verebilen bir devlet yapısını oluşturabilmektir³⁵³.

Devletin elektronik ortama taşınmasıyla, daha verimli, hızlı ve düşük maliyetli hizmet üretme/verme olasılığı vardır. Çünkü yirmidört saat hizmet verilme imkânı ile zamansal ve her yerden ulaşmak mümkün olduğundan mekansal bir rahatlama da olur³⁵⁴. Arşivleme ve kayıtlama gibi işlemlerde de elektronik ortama geçişle birlikte dosya ve evrak taşınması, kontrolü ve kaybolması gibi işlemlerin gerçekleşmesindeki sorunlar da ortadan kalkmıştır.

Aşağıdaki tabloda geleneksel devlet ile e-devlet karşılaştırılmış olup, geleneksel devletteki pasif birey e-devlette yerine aktif bireye, tek tip hizmetin farklılaştırılmış hizmete, kağıt temelli iletişimin elektronik iletişime vs. dönüştüğü gösterilmeye çalışılmıştır.

³⁵³ Nihal Samsun, “*Sonuç ve Değerlendirme*”, TCMB. Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı AB. Uzman Yardımcıları, “*Giriş*”, **İyi Yönetişimin Temel Unsurları**, Ankara: Ayrıntı Basımevi, (Nisan, 2003), s. 134.

³⁵⁴ Şentürk, s. 50.

Tablo 1

Geleneksel Devlet ile E-Devletin Karşılaştırılması

Geleneksel Devlet	E-Devlet
Pasif Yurttaş	Aktif müşteri- Yurttaş
Kağıt temelli iletişim	Elektronik iletişim
Dikey/hiyerarşik yapılanma	Yatay/Koordineli ağ yapılanması
Yönetimin veri yüklemesi	Vatandaşın veri yüklemesi
Eleman yanıtı	Otomatik sesli posta, çağrı merkezi vb.
Eleman yardımı	Kendi kendine yardım/uzman yardımı
Eleman temelli denetim mekanizması	Otomatik veri güncellemesiyle denetim
Nakit akışı/çek	Elektronik fon transferi (EFT)
Tek tip hizmet	Kişiselleştirilmiş/Farklılaştırılmış hizmet
Bölümlenmiş/kesintili hizmet	Bütünsel/sürekli/tek duraklı hizmet
Yüksek işlem maliyetleri	Düşük işlem maliyetleri
Verimsiz büyüme	Verimlilik yönetimi
Tek yönlü iletişim	Etkileşim
Uyruk ilişkisi	Katılım ilişkisi
Kapalı Devlet	Açık Devlet

Kaynak: Özgür Uçkan, **E-Devlet, E-Demokrasi ve Türkiye**, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003, s. 47.

5. SONUÇ

Günümüzde iktisat literatüründe kapitalizm, liberalizm, piyasa ekonomisi, bireycilik, rekabet rejimi, sosyalizm, komünizm, müdahalecilik, kapitalist planlı ekonomi, karma ekonomi, devletçilik, ortanın solu, sosyal demokrasi, kolektivizm, devlet sosyalizmi, demokratik sosyalizm, sosyal devlet ve refah devleti gibi pek çok iktisâdi sistem ismine rastlayabilmek mümkündür. Bu her bir iktisâdi sistem ismi aslında her biri günümüzde geçerli olan üç iktisâdi sistemi ifade etmektedir ki bu üç iktisâdi sistem tezde kısaca piyasa ekonomisi, müdahaleci devlet ve refah devleti olarak ele alınarak incelenmiştir.

Teoride farklı biçimlerde düşünülse de aslında bu üç sistem uygulamada toplumların tarihsel yapısına ve gelişim düzeyine, teknoloji ve doğal kaynaklarına, halklarının beklentilerine, önceden denenmiş olan uygulamalar ve bu uygulamaların başarı derecelerine gibi birtakım faktörlere bağlı olmaktadır. Uyguladıkları yöntemler ne olursa olsun aslında her iktisâdi sistem aynı amaca hizmet eder: “İnsan ihtiyaçlarının sonsuz ve bunu karşılayacak mal ve hizmet miktarının sınırlı olması nedeniyle kaynaklardan nasıl en etkin biçimde yararlanılabileceği sorusu”.

Bu sorunun cevabının alınabilmesi için ise dört temel sorunun yanıtının bulunması gerekmektedir:

1. Ekonomide üretilmesi gereken mal ve hizmetler hangileridir?
2. Toplumdaki kıt kaynaklar, teknoloji veri iken, toplumun arzuladığı bu mal ve hizmetlerin maksimum üretiminin sağlanması için üretim birimleri arasında nasıl dağıtılmalıdır?
3. Üretilen bu mal ve hizmetler, toplumun bireyleri arasında nasıl dağıtılmalıdır? ve
4. Ekonomi nasıl büyümeli ve daha iyi bir konuma gelmelidir?

Bu dört cevaba ulaşabilmek içinse başvurulan araçlar zaman ve mekâna göre değişiklik göstermiş ve göstermektedir. Tezimizde de kısaca incelemeye çalıştığımız üzere İlkçağ`dan günümüze gelinceye kadar çağın koşul ve gereklerine göre farklı uygulama alanları bulan bu ekonomik sistemler, özellikle keynesyen iktisatla ön plana çıkan refah devleti anlayışı, 1970`li yıllara kadar dünya konjonktüründe etkin bir uygulama alanı bulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı`nın ardından ekonomide devletin varlığının kaçınılmazlığı olgusu 1929 ekonomik bunalımı ile daha da perçinlenmiş ve John Mard Keynes`in ünlü eseriyle neredeyse tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Ekonominin kendi kendine görünmez el vasıtasıyla dengeye geleceğini öne süren piyasa ekonomisi anlayışı, 1972 petrol krizi ve dünya konjonktüründe yaşana stagflasyon olgusuyla birlikte tekrar sorgulanmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı`ndan sonra ortaya çıkan ve “soğuk savaş” olarak adlandırılan bu iki kutuplu dünya, 1989 yılında Berlin duvarının yıkılması, iki Almanya`nın birleşmesi ve kutuplardan biri olan Sovyet sisteminin iflas etmesi ve dağılmasıyla birlikte,

başta ABD olmak üzere batı dünyasının “galibiyeti” ile son bulmuştur. Bu gelişme sonrasında, ABD liderliğindeki batı dünyası, liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisini Rusya ve diğer eski doğu bloku ülkelerine empoze etmeye başlamıştır.

. Neo liberal politikaların ön plana çıktığı bu dönemde devletin varlığı sorgulanmaya başlamış, ne ölçüde serbest piyasa ne ölçüde devlet ikilemi ekonomistler tarafından incelenmeye başlamıştır. Küreselleşme olgusuyla birlikte 1990`lı yıllar ekonomide farklı bakış açılarının varlığını gündeme getirmiş, dünya tek bir dünya haline gelmiş, sınırlar ortadan kalkmıştır.

Kimi ekonomistler kamu politikalarının etkinsizliğinden söz ederken kimi ekonomistlerse kamusal tercihler teorisi gibi devletin mutlak varlığını hareket noktası olarak ele almışlardır. Ancak varolan bir gerçek de vardır ki o da geçmişten günümüze hiçbir ekonomik sistemde devletin varlığı olmadan bir ekonominin süreklilik gösteremeyeceği ve en başta devletin ekonomik sınırlarının olması gerektiğini asla unutmaması gerektiğidir. Gerek, ekonomide gerekse de politikada ne ölçüde serbest piyasanın ne ölçüde devletin varlığının gerekliliğini tespit edebilmektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akalın, Güneri. **Kamu Ekonomisi**, 2. Baskı, Ankara: SBF. Yayın No: 554, 1986.
- Akalın, Güneri. **KİTLER ve Özelleştirilmeleri**, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları: 283, 1998.
- Aktan, Coşkun Can. **Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat**, Ankara: Takav Matbaası, 1994.
- Aktel, Mehmet. **Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi**, 1. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2003.
- Alkin Erdoğan, Yıldırım Kemal ve Özer Mustafa. **İktisada Giriş**, 2. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1472, 2004.
- Alpar, Cem ve Ongun, M. Tuba. **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, 2. Baskı, Ankara: Olgaç Matbaası, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayın No: 1985/3, (Mart, 1987).
- Amittay, Jacob Ben. **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Mehmet Ali Kılıçbay ve Diğerleri (Çev.), Ankara: Savaş Yayınları, 1983.
- Arslan, Ahmet. **Felsefeye Giriş**, 1. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları No: 147, 1994.
- Atasoy, Veysel. **Türkiye`de Kamu İktisâdi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu**, Ankara: Nural Matbaacılık, 1993.
- Axford, Barrie. **The Global System: Economics, Politics and Culture**, New York: St. Martin`s Press, 1995.
- Baldwin, Peter. **The Politics of Social Solidarity**, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Barber, William J. **A History of Economic Thought**, Middlesex: Penguin Books, First Published, 1967.

- Barr, Nicholas. **The Economics of the Welfare State**, 2. Edition, London: Weidenfeld and Nicolson Press, 1993.
- Barutçugil, İsmet. **Performans Yönetimi**, 1. Baskı, İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2002.
- Baumol, W. J. **Economic Dynamics**, 1. Edition, New York: Macmillan, 1964.
- Beck, Lewis White. **Immanuel Kant: Perpetual Peace**, New York: The Bobbs-Merrill Company Inc., 1957.
- Bloom, Allan. **The Republic of Plato**, New York: Basic Book Inc, 1968.
- Buğra, Ayşe. **İktisatçılar ve İnsanlar**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Burke, Peter. **Avrupa'da Rönesans: Merkezler ve Çeperler**, Uygur Abacı (Çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003.
- Canterbery, Eray. **A Brief History of Economics**, Singapore: World Scientific, 2001.
- Cevizoğlu, Hulki. **Özelleştirme**, 3. Baskı, İstanbul: Beyaz Yayınları No: 31, (Eylül, 1998).
- Cipolla, Carlo Maria. **The Economic History of World Population**, Middlesex: Penguin Books, 1978.
- Clendenning, E. Wayne. **The Euro-Dollar Market**, Oxford: Oxford University Press, 1970.
- Çelebi, Işın. **Yeni Bir Düzen Anlayışı Özelleştirme**, 3. Baskı, İstanbul: Doğan Yayın Holding A.Ş., (Kasım, 1995).
- Demir, Osman. **Ekonomide Devlet**, 1. Baskı, Ankara: SPK, 1997.
- Demir, Ömer. **Küresel Rekabette Etkin Devlet**, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, (Şubat, 2003).
- Demirci, Rasih. **Ekonominin Temelleri**, Ankara: Türk Diyanet Vakfı
- Devrim, Fevzi. **Kamu Maliyesine Giriş**, İzmir: Anadolu Matbaacılık Limited Şirketi, 1996.
- Douglas, Evan J. **Intermediate Microeconomic Analysis**, New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1982. Yayınları No:24, 1996.
- Dosi, Giovanni. **Technical Change and Industrial Transformation**, London: Macmillan Press, 1984.

- Driscoll, David D. **What is the IMF?**, Washington DC: IMF Publications, 1992.
- Drucker, Peter Ferdinand. **Yeni Gerçekler**, B. Karanakçı (Çev.), Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- Drucker, Peter Ferdinand. **Kapitalist Ötesi Toplum**, Belkıs Çorakçı (Çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993.
- Duran, Bünyamin **Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı**, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.
- Ebenstein, William. **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, İsmet Özel (Çev.), İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
- Eğilmez, Mahfi ve Kumcu, Ercan. **Ekonomi Politikası**, 10. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, (Eylül, 2006).
- Eğilmez, Mahfi. **Küresel Finans Krizi**, 1. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, (Aralık, 2008).
- Eker, Aytaç ve Aktan, Coşkun Can. **Kamu Ekonomisinin Genişlemesi ve Özelleştirme**, İzmir: Takav Matbaası, 1993.
- Eker, Aytaç ve Diğerleri. **Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)**, Ankara: Takav Matbaacılık Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., 1994.
- Ekin, Nusret. **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1999-47, 1999.
- Ercan, Fuat. **Toplumlar ve Ekonomiler**, 1. Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998.
- Erkan, Hüsnü. **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- Erol, Ümit. **Eleştirel Bir Gözle Serbest Piyasa**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık No: 106, (Şubat, 1997).
- Eryılmaz, Bilal. **Kamu Yönetimi**, İstanbul: Erkam Matbaacılık, 2000.
- Figenbavm, Armand V. **Total Quality Control**, 3. Edition, New York: Mc Graw Hill, 1986.
- Friedman, Milton. **Capitalism and Freedom**, Chicago: The University of Chicago Press, 1962.
- Friedman, M. ve Schwartz, A. **A Monetary History of the United States 1867-1960**, Princeton: Princeton University Press, 1963.

- Friedman, Thomas. **Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği**, Elif Özsayar (Çev.), İstanbul: Boyner Holding Yayınları, (Ocak, 2000).
- Galbraith, John Kenneth. **Money: Whence It Came, Where It Went**, Middlesex: Penguin Books, 1975.
- Galbraith, John Kenneth. **Kuşku Çağı: Sosyo-Ekonomik Düşünceler ve Sonuçları**, Nilfün Himmeloğlu ve Reşit Aşçıoğlu (Çev.), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1980.
- Galbraith, John Kenneth. **İktisat Tarihi**, Müfit Günay (Çev.), 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, (Ağustos, 2004).
- Giddens, Anthony. **Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics**, 1. Edition, Cambridge: Blackwell Publishers Ltd., 1994.
- Giddens, Anthony. **Modernliğin Sonuçları**, Ersin Kuşdil (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Göktaş, Abdülkadir. **Küresel Kriz ve Türkiye**, Ankara: Özen Yayıncılık, 2000.
- Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta Basım, 1986.
- Göze, Ayferi. **Libereral, Marxiste, Faşist ve Sosyal Devlet**, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 1995.
- Greve, Bent. **Historical Dictionary of the Welfare State**, London: The Scarecrow Press, 1998.
- Gurevich, Aaron Y. **The Origins of European Individualism**, Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Güran, Tefik. **İktisat Tarihi**, İstanbul: Acar Matbaacılık, 1990.
- Güvenç, Nazım. **Küreselleşme ve Türkiye**, BDS Yayınları, İstanbul: Yön Matbaası, 1998.
- Heilbraner, Robert L. **İktisat Düşünürleri**, Ali Tartanoğlu (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları: 2003.
- Hobsbawn, E. J. **The Age of Revolution, Europe 1789-1848**, London: Routledge & Kegan Paul Limited, 1977.
- Huberman, Leo. **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Murat Belge (Çev.), 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

- Hunt, E. K. **İktisâdi Düşünce Tarihi**, Müfit Günay (Çev.), 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 2005.
- Jancar, Barbara. **The Philosophy of Aristotales**, New York: Monarchy Press, 1966.
- Jessop, Bob. **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, Betül Yazar ve Alev Özkazanç (Drl.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2005.
- Kapani, Münci. **Politika Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.
- Karataş, Cevat ve Öniş, Ziya. **Dünyada Özelleştirme ve Türkiye**, İstanbul: Tüses Vakfı, (Temmuz, 1994).
- Karluk, S. Rıdvan. **Türkiye’de Kamu İktisâdi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, İstanbul: Esbank Yayınları, 1994.
- Karluk, S. Rıdvan. **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm**, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2007.
- Kaynak, Tuğray ve Diğerleri. **İnsan Kaynakları Yönetimi**, 2. Baskı, İstanbul: İ.Ü. İşletme İktisadi Enstitüsü Araştırma ve Yardım Vakfı No: 7, 2000.
- Kazgan, Gülten. **İktisâdi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 8. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Kepenek, Yakup. **Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle Türkiye’de Kamu İktisâdi Teşebbüsleri**, 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1993.
- Keynes, J. M. **The General Theory of Employment, Interest and Money**, 7. Edition, London: Macmillan, 1967.
- Kılıç, Ramazan. **İktisâdi Düşünce**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.
- Koray, Meryem. **Avrupa Toplum Modeli-Nereden, Nereye?**, İstanbul: Tüses Yayınları, 2002.
- Koutsoyiannis, A. **Modern Mikro İktisat**, Muzaffer Sarımeşeli (Çev.), 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 1997.
- Köng, Sugman. **The Pholosophy of Locke and Hobbes**, New York: Monarch Press, 1965.

- Kuyucuklu, Nazif. **İktisâdi Olaylar Tarihi**, Kırklareli: Sermet Matbaası, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2902, 1982.
- Krugman, Paul R. ve Obstfeld, Maurice. **International Economics: Theory and Policy**, New York: Harper Collins Publishers, 1991.
- Krugman, Paul. **Bunalm Ekonomisinin Geri Dönüşü**, Neşenur Domaniç (Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık, (Haziran, 2001).
- Krugman, Paul. **Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah**, Neşenur Domaniç (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2002.
- Lajugie, Joseph. **Ekonomik Sistemler**, Nihal Önol (Çev.), İstanbul: Ekin Basımevi, Sayı: 1363, 1968.
- Landes, M. **The Unbound Prometheus: Technological and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present**, Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- Lewis, W. Arthur. **Economic Survey: 1919-1939**, London: George Allen & Unwin, 1978.
- Macbean A. I. ve Snowden, P.N. **International Institutions in Trade and Finance**, London: George Allen & Unwin, 1981.
- Marx, Karl. **Kapital**, Alaattin Bilgi (Çev.), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1985.
- Mengi, Ayşegül ve Algan, Nesrin. **Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme, AB ve Türkiye Örneği**, 1. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, (Aralık, 2003).
- Mills, John A. **Critical History of Economics**, New York: Pelgrase Macmillan Press, 2002.
- Mishra, Ramesh. **Globalization and the Welfare State**, Massachusetts: Edward Elgar Publication Ltd, 1999.
- Nalbant, Atilla. **Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Neumark, Fritz. **İktisâdi Düşünceler Tarihi**, Ahmet Ali Özekin (Çev.), İstanbul: İktisat Fakültesi Yayınları, 1943.
- North, Douglass C. **Institution, Insitutional Change and Economic Performance**, Reprinted, New York: Cambridge University Press, 1992.

- Oktar, Suat. **Merkez Bankalarının Bağımsızlığı**, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1. Baskı, (Ekim, 1996).
- Orhan, Osman Z. **Keynezyen ve Moneterist İstikrar Politikaları**, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1989.
- Ölmezoğulları, Nalan. **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, 3. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1999.
- Özdemir, Süleyman. **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2004-69.
- Özgüven, Ali. **İktisâdi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.
- Özkazanç, Önder ve Diğerleri, **İktisat Teorisi**, 5. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1456, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 773, (Ekim, 2008).
- Öztürk, Ümit. **Organizasyonlarda Performans Yönetimi**, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2006.
- Özyurt, Hasan. **Para Teorisi ve Politikası**, 1. Baskı, Trabzon: Derya Kitabevi, 2003.
- Pierson, Christopher. **Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare**, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1991.
- Pierson, Christopher. **Modern Devlet**, Dilek Hattatoğlu (Çev.), 1. Baskı, İstanbul: Çivi Yazıları, 2000.
- Plato, **The Republic**, Middlesex: Penguin Books, 1971.
- Polanyi, Karl. **Büyük Dönüşüm**, Ayşe Buğra (Çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- Politzer, George. **Felsefenin Temel İlkeleri**, F. Karagözlü (Çev.), İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1974.
- Postan, M. P. **The Medieval Economy and Society**, Middlesex: Penguin Books Limited, 1984.
- Prienne, Henri. **Economic and Social History of Medieval Europe**, London: Routledge & Kegan Paul Limited, 1978.
- Prienne, Henri. **Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, Ankara: Dost Yayınları, 1982.

- Radice, Giles. **Demokratik Sosyalizm**, Milliyet Kùltür Klubù, İstanbul: Çeltüt Kollektif Şirketi, 1966.
- Rosen, Harvey S. **Public Finance**, 5. Edition, Singapore: Irwin/McGraw-Hill, 1998.
- Rousseau, Jean Jacques. **Toplum Anlaşması**, Batı Klâsikleri, Vedat Günyal (Çev.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Sarıca, Murat. **Fransız İhtilâli**, 3. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1981.
- Savaş, Vural. **Keynezyen İktisat Yıkılırken**, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1986.
- Savaş, Vural. **İktisatın Tarihi**, 4. Baskı, Ankara: Pano Ofset, 2000.
- Saygılıoğlu, Nevzat ve Arı, Selçuk. **Etkin Devlet**, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, (Şubat, 2003).
- Schumpeter, Joseph A. **History of Economics Analysis**, London: George Allen & Unwin Ltd., 8. Edition, 1972.
- Schwartz, Anna J. **Money in Historical Perspective**, London: The University of Chicago Press, Ltd., (1987).
- Screpanti, Ernesto ve Zamagni, Stefano. **On Outline of the History of Economic Thought**, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Sezen, Seriye. **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama**, Ankara: Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yayın No: 293, 1997.
- Skousen, Mark. **Modern İktisadın İnşası**, Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak (Çev.), Ankara: Liberte Yayınları, 2003.
- Smith, Adam. **The Wealth of Nations**, Andrew Skinnes (Ed.), Middlesex: Penguin Books, 1973.
- Smith, P. **Rönesans ve Reform Çağı: Bir Sosyal Arka Plan Çalışması**, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2001.
- Sunar, İlkay. **Düşün ve Toplum**, 1. Baskı, Ankara: Doruk Yayıncılık, 1999.
- Sönmez, Sinan. **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, (Mart, 1998).
- Stiglitz, Joseph E. **Kamu Kesimi Ekonomisi**, Ömer Faruk Batirel (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No 549, 1994.

- Şaylan, Gencay. **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- Tanilli, Server. **Dünyayı Değiştiren On Yıl: Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)**, İstanbul: Say Yayınları, 1989.
- Thompson, E. P. **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Uygur Kocabaşoğlu (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları, 2006.
- Turanlı, Ö. Rona. **İktisâdi Düşünce Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın, (Ağustos, 1988).
- Uçkan, Özgür. **E-Devlet, E-Demokrasi ve Türkiye**, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003.
- Ulutan, Burhan. **İktisâdi Doktrinler Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: Ötüken Kitabevi, 1978.
- Ulutan, Burhanettin. **Ekonomik Kalkınma ve Devlet Yönetimi**, İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No: 8, 1998.
- Uysal, Doğan. **Türkiye`de Piyasa Ekonomisi ve Ekonomik Özgürlükler**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2004.
- Ülgen, Gülden. **Türkiye`de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği**, İstanbul: Derin Yayınları No: 67, 2005.
- Varian, Hal R. **Intermediate Microeconomics: A Modern Approach**, New York: W.W. Norton & Company, 1990.
- Walther, Ted. **Dünya Ekonomisi**, Ünal Çağlar (Çev.), 1. Baskı, İstanbul. Alfa Yayınları No: 1175, (Ağustos, 2002).
- Williams, Raymond. **Keywords: A Vocabulary of Culture and Society**, London: Fontana, 1976.
- Wiseley, William. **A Tool of Power: The Political History of Money**, New York: A Wiley-Interscience Publication, 1977.
- Wolf, Charles Jr. **Piyasa veya Devlet Mükemmel Olmayan İki Alternatif Arasından Seçim**, Sedef Akgüngör ve Ali Rıza Karacan (Çev.), İzmir: Ege Üniversitesi İİBF. Yayınları No:1, 1998.
- Yalçın, Aydın. **İktisâdi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, 1976.
- Yayla, Atilla. **Liberalizm**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1992.

- Yeldan, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2001.
- Yenal, Oktay. **Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı**, 1. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Aralık, 1999).
- Yıldızoğlu, Ergin. **Küreselleşme ve Kriz**, 1. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık, (Kasım, 1996).
- Yılmaz, Ahmet. **Kapitalist Devleti Anlamak**, İstanbul: Kitap Matbaacılık, 2002.
- Yılmaz, Gülay Akgül. **OECD Ülkeleri ve Türkiye'de Sosyal Devlet ve Sosyal Harcamalar**, İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd., 2006.
- Zeytinoğlu, Erol. **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**, İstanbul: Mim Matbaacılık, 1992.

Sürelî Yayınlar

- Akalın, Gülsüm Özkan. “*Dünya Ekonomisinde Yönetişim Arayışı: WTO*”, **Globalizasyonun Yansımaları**, Uğur Selçuk Akalın (Ed.), 1. Baskı, İstanbul: Donkişot Yayınları, (Nisan, 2002).
- Akalın, Güneri. “*KİT’ler ve Özelleştirilmeleri*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XLI, Sayı: 1-4, 1986.
- Akalın, Güneri. “*Özelleştirmenin Ekonomik Mali ve Sosyal Etkileri*”, **İşveren Dergisi**, (Ağustos, 1993).
- Akçay, Ümit ve Türkay, Mehmet. “*Neoliberalizm`den Kalkınmacı Yaklaşım; Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine*”, **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar**, Burak Ülman ve İsmet Akça (Hızl.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları, (Mart, 2006).
- Aksoy, A. Şinasi. “*Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım*”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 7, Sayı: 1, (Ocak 1998).
- Aktan, Coşkun Can. “*The Methods of Privatization: A Survey*”, **Yapı Kredi Economic Review**, Volume: 6, (January, 1993).
- Aktan, Coşkun Can. “*21. Yüzyıl, Türkiye ve Sivil Toplum*”, **Liberal Düşünce**, Sayı: 2, (Bahar, 1996).
- Aktan, Coşkun Can. “*Devlet Nedir? Niçin ve Nasıl Kurulmuştur?*”, **Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Aktan, Coşkun Can. “*Sosyal Devletin Sosyal Maliyeti*”, **Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Albayrak, Gökçen Coşkun. “*Globalizasyon Süreci ve Azgelişmiş Ülkeler*”, **Globalizasyonun Yansımaları**, Uğur Selçuk Akalın (Ed.), 1. Baskı, İstanbul: Donkişot Yayınları, (Nisan, 2002).
- Alkin, Erdoğan. “*Sunu*”, M. I. Finley, **Antik Çağ Ekonomisi**, Hatice Palaz Erdemir (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.
- Altıntaş, Hakan. “*Sanal Bürokrasiden E-Devlete Teorik Yaklaşımlar*”, İbrahim Güran Yumuşak (Dr.), **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, İzmit: Kocaeli Üniversitesi İİBF, (17-18 Mayıs, 2003).

- Arıkboğa, Erbay. “Dünyada Kamu Yönetimi Değişirken Türkiye’de Ne Oluyor?”, **Çerçeve**, Cilt: 15, Sayı: 44, (Ekim, 2007).
- Arın, Tülay. “Refah Devleti: Bir Analiz Çerçevesi”, **Türkiye’de Bütçe Harcamaları**, IX. Türkiye Mali Sempozyumu, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Arın, Tülay. “Genel Teori”nin Ellinci Yılında Keynesçilik”, **Genel Teori”nin 50. Yılı Dolayısıyla Keynes ve Keynesçilik**, İktisat Dergisi, Sayı: 268, (Mart, 1987).
- Arslan İbrahim, Mete, Mustafa ve Bal, Vedat. “Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerindeki Etkileri”, **Karaman İktisâdi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, (Mayıs, 2007).
- Ataay, Faruk. “Türkiye’de Yönetişim ve “Sivil Toplum” Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Memleket Siyaset Yönetim**, Sayı: 1, (Mayıs, 2006/1).
- Bağce, H. Emre. “Devlet, Bürokrasi ve Standartlaş(tır)ma”, **Yerel Siyaset**, Yıl: 1, Sayı: 9, (Eylül, 2006).
- Barry, Nicholas. “Economic Theory and the Welfare State: A Survey and Interpretation”, **Journal of Economic Literature**, Volume: 30-2, (June, 1992).
- Barry, Norman. “Kapitalizm”, Atilla Yayla (Drl.), **Piyasa Medeniyeti**, Atilla Yayla (Çev.), Ankara: Liberte Yayınları: 96, (Ocak, 2004).
- Bilen, Mahmut ve Çeştepe, Hamza. “Devletin Ekonomideki Rolü: Finansal Kriz Sonrası Doğu Asya’da Performans Analizi”, **İktisat-İşletme ve Finans Dergisi**, (Haziran, 2001).
- Caslin, Terry. “Devlet ve Ekonomi”, Mensur Akgün (Çev.), **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Kemâli Subaşı (Drl.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları: 64, (Kasım, 1993).
- Coşkun, Recai. “Demokrasi Üzerine Çeşitleme”, **Yerel Siyaset**, Yıl: 1, Sayı: 9, (Eylül, 2006).
- Deacon, Bob. “Küreselleşme ve Sosyal Politika: Hakkaniyeti Refaha Tehdit”, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (Drl.), **Sosyal Politika Yazıları**, Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (Çev.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Demirel, Demokaan. “Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: Etkin Devlet”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 60, (Ocak-Mart, 2006).
- Demirkan, Mahmut. “Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Ekonomisine Katkıları”, **Ekonomi ve Yönetim**, Sakarya Üniversitesi İİBF, Adapazarı: Masaüstü Yayıncılık, 1998.

- Diamond, Larry ve Plattner, March F. “*Serbest Piyasa Neden Yeterli Değildir?*”, Robert A. Dahl, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, Ergun Özbudun ve Levent Köker (çev.), Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1994.
- Dobb, Maurice. “*Büyük Durgunluk*”, Landes, David S., **Kapitalizmin Doğuşu**, Süleyman E. Gündüz (Çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, (Mayıs, 1995).
- Dodgson, John. “*Özelleştirme*”, Zeynep Bilgin (Çev.), **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Kemâli Subaşı (Drl.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları No: 64, (Kasım, 1993).
- Ebbinghaus, Bernhard ve Manow, Philip. “*Introduction: Studying Varieties of Welfare Capitalism*”, **Comparing Welfare Capitalism: Social Policy and Political Economy in Europe, Japon and the USA**, London: Routledge, 2001.
- Ellis, Edward Robb. “*Wall Street Topu Atarken*”, Ali Ova (Çev.), **Cogita Yapı Kredi Yayınları**, Sayı: 27, (Yaz, 2001).
- Ersöz, Halis Yunus. “*Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü*”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1. Baskı, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, Cilt: 53, Sayı: 2, 2003.
- Ertel, Nesrin. “*Genel Teori'nin Yol Açabileceği Sosyal Felsefe*” Üzerine Değinemeler, **Genel Teori'nin 50. Yılı Dolayısıyla Keynes ve Keynesçilik**, İktisat Dergisi, Sayı: 268, (Mart, 1987).
- Ertüzün, Tevfik. “*Özelleştirme ve Yabancı Sermaye*”, Özcan Bolcan ve Diğerleri, **Ekonomide Özelleştirme**, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları, Açık Oturumlar Dizisi: 5, 1990.
- Esgin, Ali. “*Ulus-Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar*”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, No: 2, (Aralık, 2001).
- Esping-Andersen, Gosta. “*Towards the Good Society, Once Again?*”, **Why We Need a New Welfare State?**, Gosta Esping-Andersen (Ed.), New York: Oxford University Press, 2002.
- Esping-Andersen, Gosta. “*Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilimleri*”, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (Drl.), **Sosyal Politika Yazıları**, Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban (Çev.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Fine, Ben. “*Geleneksel İktisat Eleştirileri (III): Keynesçilik: Bir Eleştiri*”, **Genel Teori'nin 50. Yılı Dolayısıyla Keynes ve Keynesçilik**, Nail Satılğan (Çev.), İktisat Dergisi, Sayı: 268, (Mart, 1987).

- Flora, P. ve Heidenheimer, A. J. “*The Historical Core and Changing Boundaries of the Welfare State*”, P. Flora ve A. J. Heidenheimer (Ed.), **The Development of Welfare States in Europe and America**, London: Transaction, 1990.
- Gökbunar, Ramazan ve Kovancılar, Birol. “*Sosyal Refah Devleti ve Değişim*”, **İktisâdi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, (Güz, 1998).
- Gökbunar Ramazan, Özdemir Harun ve Uğur Alparslan. “*Küreselleşme Kıskaçındaki Refah Devletinde Sosyal Refah Harcamaları*”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, (Temmuz, 2008).
- Han, Ergül. “*Piyasa Ekonomisi (II)*”, **Asomedyâ**, (Haziran, 2002).
- Hasanoğlu, Mürteza. “*Küreselleşmenin Devlet Yönetimine Etkileri*”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 43, (Ekim-Aralık 2001).
- Hazlitt, Henry. “*Kapitalizmin Etiği*”, Atilla Yayla (Drl.), **Piyasa Medeniyeti**, Necdet Kandemir (Çev.), Ankara: Liberte Yayınları: 96, (Ocak, 2004).
- Kılıçbay, Mehmet Ali. “*Devletin Yeniden Yapılanması*”, **Doğu-Batı Dergisi**, 2. Baskı, Sayı:1, Yıl: 1, (Kasım, Aralık, Ocak 1997).
- Koray, Meryem. “*Avrupa Refah Devleti: Anlamı, Boyutları ve Geleceği*”, **Görüş Dergisi**, Tüsiad Yayınları, Sayı: 57, (Aralık 2003).
- Medema, Steven G. “*The Economic Role of Government in the History of Economic Thought*”, Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle ve John B. Davids (Ed.), **Companion to the History of Economic Thought**, Madlen MA: A Blackwell Publishing, 2003.
- Magnusson, Lars G. “*A Companion to the History of Economic Thought*”, Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle ve John B. Davis (Ed.), **Mercantilism**, Madlen MA: Blackwell Publishing, 2003.
- Nohutçu, Ahmet. “*Tekno-Ekonomik Paradigma Dönüşümünden Yeni Demokratik Yönetim Mekanizmalarına: Bilgi İletişim Teknolojilerinin Devlet ve Kamu Yönetimine Etkileri*”, İbrahim Güran Yumuşak (Drl.), **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, İzmit: Kocaeli Üniversitesi İİBF., (17-18 Mayıs, 2003).
- O'Brien, Dennis P. “*Classical Economics*”, Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle ve John B. Davis (Ed.), **A Companion to the History of Economic Thought, A Companion to the History of Economic Thought**, Madlen MA: Blackwell Publishing Limited, 2003.

- Önder, İzzettin. “Özelleştirmeye Genel Yaklaşım”, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme**, Ergin Arıoğlu (Ed.), 1. Baskı, Ankara: Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, (Nisan, 1994).
- Önder, İzzettin. “Talep-Yanlı`dan Arz-Yanlı`ya”, **Prof. Dr. Yüksel Ülken’e Armağan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2000.
- Öztürk, Nazım. “Piyasa Başarısızlıkları”, **Öneri**, Sayı: 21, Yıl: 10, Cilt: 6, (Ocak, 2004).
- Parlak, Zeki ve Yıldırım, Engin. “Bell, Touraine ve Castells`in Düşünceleri Işığında Sanayi Ötesi Toplumdan Bilgi Toplumuna”, İbrahim Güran Yumuşak (Drl.), **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, İzmit: Kocaeli Üniversitesi İİBF, (17-18 Mayıs, 2003).
- Pierson, Christopher. “Contemporary Challenges to Welfare State Development”, **Political Studies**, Issue: XLVI, 1998.
- Pringle, Keith. “Europe and Social Welfare”, **Chapter I in Children and Social Welfare in Europe**, Buckingham: Open University Press, 1998.
- Raffer, Kunibert. “The Tobin Tax: Reviving and Discussion”, **World Development**, Volume: 26, Number: 33, 1998.
- Saruhan, Şadi Can. “Kamuda E-Hizmet ve M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü”, **Öneri**, Sayı: 21, Cilt: 6, Yıl: 10, (Ocak, 2004).
- Samsun, Nihal. “Sonuç ve Değerlendirme”, T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı AB Uzman Yardımcıları, **İyi Yönetişimin Temel Unsurları**, Ankara: Ayrıntı Basımevi, (Nisan, 2003).
- Schottland, Charles I. “Historical Development of the Welfare State Idea”, Charles I. Schottland (Ed.), **The Welfare State: Selected Essays**, New York: : St. Martin`s Press, 1967.
- Spahn, Paul Bernd. “The Tobin Tax and Exchange Rate Stability”, **Finance & Development**, (June, 1996).
- Steiner, Philippe. “Phygiocacy and Frenc Pre-Classical Political Economy”, Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle ve John B. Davis (Ed.), **A Companion to the History of Economic Thought**, Madlen MA: Blackwell Publishing, 2003.
- Stewart, Michael. “Keynesci İktisat Öğretisi”, Şule Kut (Çev.), **Liberalizm, Refah Devleti ve Eleştiriler**, Kemâli Sayıbaşı (Drl.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları No: 64, (Kasım, 1993).

- Stewart, Michael. “*Klâsik İktisat Öğretisi*”, Sevil Çınar Basmacı (Çev.), **Liberalizm, Refah Devleti ve Eleştiriler**, Kemâli Sayıbaşı (Dr.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları No: 64, (Kasım, 1993).
- Subaşat, Turan. “*Küreselleşme ve Devletin Rolü*”, **Kalkınma ve Küreselleşme**, Saniye Dededoğlu ve Turan Başat (Hızl.), 1. Baskı, Ankara: Bağlam Yayınları No: 236, (Aralık, 2004).
- Süha, Mirahur. “*Uluslararası Para Fonu (IMF)*”, **Bülten-Lira**, TCMB., Sayı: 5, (Ocak, 1998).
- Şentürk, Ünal. “*Değişen Paradigmalar Bağlamında E-Devletin Bazı Toplumsal Boyutları*”, İbrahim Güran Yumuşak (Dr.), **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, İzmit: Kocaeli Üniversitesi İİBF., (17-18 Mayıs, 2003).
- TCMB. Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı AB. Uzman Yardımcıları, “*Giriş*”, **İyi Yönetişimin Temel Unsurları**, Ankara: Ayrıntı Basımevi, (Nisan, 2003).
- Terry, Caslin. “*Devlet ve Ekonomi*”, Mensur Akgün (Çev.), Kemâli Subaşlı (Dr.), **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları No: 64, (Kasım, 1993).
- Tobin, James. “*Interview with James Tobin: Reigning in the Markets*”, **Courier**, (February 1, 1999).
- Türkcan, Ergun. “*IMF'nin Kökenleri*”, Korkut Boratav ve Diğerleri, **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Cevdet Erdost (Ed.), 1. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, (Aralık, 1982).
- Ülgen, Gülden. “*Merkantilizm`den Liberalizm`e Geçiş ve Piyasa Ekonomisi*”, **Prof. Dr. Yüksel Ülken`e Armağan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2000.
- Weffort, Francisco C. “*Sosyalizmin Geleceği*”, Ergun Özbudun ve Levent Köker, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, Larry Diamond ve March F. Plattner (Çev.), Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1994.
- Yahnici, Şevket Bülent. “*Türkiye`de Özelleştirme Uygulamaları*”, **Ekonomide Özelleştirme**, Özcan Bolcan ve Diğerleri, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları, Açık Oturumlar Dizisi No: 5, 1990.
- Yalman, Galip L. “*Kapitalizm ve Devlet: Kuram ve Hegemonya*”, **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar**, Burak Ülman ve İsmet Akça (Hızl.), 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları, (Mart, 2006).

- Yayman, Hüseyin. “1980 Sonrası Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri”, **Gazi Üniversitesi İİBF. Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, Ankara, (Kış, 2000).
- Yıldız, Özkan. “Küreselleşme, Sağlık ve Toplum”, **Gaziantep Tıp Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2008.
- Yılmazcan, Dilek. “Kurumsallaşmış Piyasa Ekonomilerinde Sosyal Devletin Konumu ve Gerekliliği Üzerine Analiz”, **Refah Devletinin Kurumsallaşma Süreci ve Ülke Grupları İtibarıyla İncelemeler**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 683, 2002.
- Yılmazcan, Dilek ve Çiftçi, Murat. “Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Sosyal Devletin Kurumsallaşması: Geleceğe Yönelik Yapı Analizi”, **Refah Devletinin Kurumsallaşma Süreci ve Ülke Grupları İtibarıyla İncelemeler**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 683, 2002.